

ISSN 2449-7320

CONSILIUM SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

Nº 3(22) 2017

European Cooperation

**Scientific Approaches and
Applied Technologies**

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

**Podejście Naukowe &
Zastosowane Technologie**

Warszawa 2017

RADA NAUKOWA

Przewodniczący Rady Naukowej:
Dr. hab.-Econ. **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, Warszawa, Polska

Członkowie Rady Naukowej:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan, Irak
Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria
Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR BARTOSIK**, Kielce, Polska
Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO BRIGUGLIO**, Msida, Malta
Dr. hab.-Law **OLEKSANDR DOWGAN**, Kijów, Ukraina
Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO FILGUEIRAS**, Belo Horizonte, Brazylia
Dr. hab. (nauki rolnicze), Prof. **VASYL FILON**, Charków, Ukraina
Dr.-Econ., Prof. **TSVETELINA ALEXANDROVA GANKOVA-IVANOVA**, Sofia, Bułgaria
Dr.-Econ., Prof. **SHALVA GOGIASHVILI**, Tbilisi, Gruzja
Dr. hab.-Econ., Prof. **TETYANA KALNA-DUBINYUK**, Kijów, Ukraina
Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Szwajcaria
Dr.-Econ. **OLEKSII KVILINSKYI**, Poznań, Polska
Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ PETER LANG**, Braunschweig, Niemcy
Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszów, Polska
Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA MAČERINSKIENĖ**, Wilno, Litwa
Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER MASHARSKY**, Ryga, Łotwa
Dr. hab.-Econ., Prof. **BORYS SAMORODOV**, Charków, Ukraina
Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM SAMORODOV**, Charków, Ukraina
Dr.-Law **TOMASZ SCHEFFLER**, Wrocław, Polska
Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**, Kijów, Ukraina
Dr. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenia
Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER SINGH**, Patiala, Indie
Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Niemcy
Dr. hab.-Econ., uhonorowany Economist Ukrainy **NADIYA YURKIV**, Kijów, Ukraina
Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRO ZUBOV**, Ohrid, Republika Macedonii

Wydawca:
CONSILIUM SPÓŁKA Z
OGRANICZONĄ
ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA
NR 3(22) 2017

Czasopismo jest zarejestrowane w Sądzie Okręgowym w Warszawie za numerem 19258

ISSN (PRINT) 2449-7320

Czasopismo naukowe WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA jest umieszczone i indeksowane w bazach danych naukometrycznych:

- ERIH PLUS
- Biblioteka Narodowa w Polsce
- Polska Bibliografia Naukowa (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Adres strony internetowej:

www.we.clmconsulting.pl
www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmcstg

Adres do korespondencji:

Redakcja Czasopisma naukowego
WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA
Consilium Sp. z o.o.
ul. Marszałkowska 58
00-545 Warszawa, Polska

Redaktor naczelny –
Zbigniew Wąsik

redactor@clmconsulting.pl

Reklama w czasopiśmie:
office@clmconsulting.pl

SCIENTIFIC COUNCIL

Head of Scientific Council:

Dr. hab.-Econ. **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, Warsaw, Poland

Members of the Scientific Council:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan, Iraq

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR BARTOSIK**, Kielce, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO BRIGUGLIO**, Msida, Malta

Dr. hab.-Law **OLEKSANDR DOWGAN**, Kyiv, Ukraine

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO FILGUEIRAS**, Belo Horizonte, Brazil

Dr. hab. (Agricultural Sciences), Prof. **VASYL FILON**, Kharkiv, Ukraine

Dr.-Econ., Prof. **TSVETELINA ALEXANDROVA GANKOVA-IVANOVA**, Sofia, Bulgaria

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA GOGIASHVILI**, Tbilisi, Georgia

Dr. hab.-Econ., Prof. **TETYANA KALNA-DUBINYUK**, Kyiv, Ukraine

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Switzerland

Dr.-Econ. **OLEKSII KVILINSKYI**, Poznan, Poland

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ PETER LANG**, Braunschweig, Germany

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszow, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA MAČERINSKIENĖ**, Vilnius, Lithuania

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER MASHARSKY**, Riga, Latvia

Dr. hab.-Econ., Prof. **BORYS SAMORODOV**, Kharkiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM SAMORODOV**, Kharkiv, Ukraine

Dr.-Law **TOMASZ SCHEFFLER**, Wrocław, Poland

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**, Kyiv, Ukraine

Dr. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenya

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER SINGH**, Patiala, India

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Germany

Dr. hab.-Econ., Honored Economist of Ukraine **NADIYA YURKIV**, Kyiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRO ZUBOV**, Ohrid, Republic of Macedonia

Publisher:

CONSILIUM LIMITED
LIABILITY COMPANY

EUROPEAN COOPERATION Vol. 3(22) 2017
Collection of scientific proceedings is registered in District Court in Warsaw for the number 19258

ISSN (PRINT) 2449-7320

Collection of scientific proceedings EUROPEAN COOPERATION is included and indexed in the international informational and scientometric data bases:

- ERIH PLUS
- National Library of Poland
- Polish Scholarly Bibliography (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Web on:

www.we.clmconsulting.pl

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmctstg

Address for correspondence:

Editorial team of Collection
EUROPEAN COOPERATION

Consilium LLC

Marszałkowska str. 58
00-545 Warsaw, Poland

Chief editor of the Collection –

Zbigniew Waśik

redactor@clmconsulting.pl

Advertising in the collection:

office@clmconsulting.pl

SPIS TREŚCI

Ekonomia, finanse, księgowość, audyt i analiza

THE ORGANIZATION AND METHODS OF CONTROL OVER EQUITY RIGHTS ISSUE Oleksandra Patryak (ENG)	9
СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ УДОВЛЕТВОРЕНИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ РЫНКА ТРУДА В СПЕЦИАЛИСТАХ В ФИНАНСОВОЙ СФЕРЕ С УГЛУБЛЕННЫМ ЗНАНИЕМ ИНВЕСТИРОВАНИЯ И ИННОВАЦИЙ Andrey Mieshkov, Sergey Kravchenko, Irina Bondaryeva, Oleksii Kvilinskyi (RUS)	19
ECONOMIC TRANSFORMATION IN UKRAINE: COMPARATIVE ANALYSIS AND EUROPEAN EXPERIENCE (RECENZJA) Kazimierz Pająk, Donat J. Mierzejewski (ENG)	33
THE TRANSFER OF KNOWLEDGE IN THE PROCESSES OF MERGERS AND ACQUISITIONS OF IRON AND STEEL INDUSTRY ENTERPRISES (RECENZJA) Kazimierz Pająk (ENG)	35
WOLNOŚĆ PRZEDE WSZYSTKIM (RECENZJA) Izabela Janicka (ENG)	38
WSPÓŁCZESNA MAKROEKONOMIA A TEORIA DYNAMICZNEJ GOSPODARKI (RECENZJA) Kazimierz Pająk (POL)	40

Spoleczno-humanitarne studia

THE ASPECTS OF CRISIS COMMUNICATIONS RESEARCH AS A FACTOR IN THE EFFECTIVE COUNTERACTION TO HYBRID WARFARE Andrii Kyrychok (ENG)	43
ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ "ФАБРИК ДУМОК" Igor Petrenko (UKR)	51

НОВІТНІ ФОРМИ ЖУРНАЛІСТИКИ ДИГІТАЛЬНОЇ ЕРИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ Hanna Sarmina (UKR)	64
ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ) Liudmyla Tymchuk (UKR)	76

TABLE OF CONTENTS

Economics, Finances, Accounting, Analysis and Audit

THE ORGANIZATION AND METHODS OF CONTROL OVER EQUITY RIGHTS ISSUE Oleksandra Patryak (ENG)	9
MODERN FEATURES OF SATISFYING THE NEEDS OF THE LABOR MARKET IN SPECIALISTS IN THE FINANCIAL SPHERE WITH IN-DEPTH KNOWLEDGE OF INVESTMENT AND INNOVATION Andrey Mieshkov, Sergey Kravchenko, Irina Bondaryeva, Oleksii Kvilinskyi (RUS)	19
ECONOMIC TRANSFORMATION IN UKRAINE: COMPARATIVE ANALYSIS AND EUROPEAN EXPERIENCE (REVIEW) Kazimierz Pająk, Donat J. Mierzejewski (ENG)	33
THE TRANSFER OF KNOWLEDGE IN THE PROCESSES OF MERGERS AND ACQUISITIONS OF IRON AND STEEL INDUSTRY ENTERPRISES (REVIEW) Kazimierz Pająk (ENG)	35
WOLNOŚĆ PRZEDE WSZYSTKIM (REVIEW) Izabela Janicka (ENG)	38
WSPÓŁCZESNA MAKROEKONOMIA A TEORIA DYNAMICZNEJ GOSPODARKI (REVIEW) Kazimierz Pająk (POL)	40

Humanities and Social Studies

THE ASPECTS OF CRISIS COMMUNICATIONS RESEARCH AS A FACTOR IN THE EFFECTIVE COUNTERACTION TO HYBRID WARFARE Andrii Kyrychok (ENG)	43
BASIC APPROACHES TO CLASSIFICATION OF MODERN THINK TANK Igor Petrenko (UKR)	51

THE NEWEST FORMS OF JOURNALISM IN DIGITAL AGE OF MASS COMMUNICATION Hanna Sarmina (UKR)	64
THE TRAINING OF TEACHERS OF ADULTS IN UKRAINE (END OF XIX - BEGINNING OF XX CENTURY) Liudmyla Tymchuk (UKR)	76

Oleksandra Patryak

Ternopil National Economic University,
Applicant at the Department of Accounting
in the public sector of economy and service sector
Ternopil, Ukraine
oleksandro4ka@gmail.com

**THE ORGANIZATION AND METHODS OF CONTROL OVER
EQUITY RIGHTS ISSUE**

Abstract. It was established during the research that An effective system of control over equity rights issue allows not only to reduce risks of accounting errors and to provide exact information for financial reporting, but also to properly maintain the economic security of an issuer. This justifies the necessity of designing a control system, which will cover all the aspects of equity rights as an instrument for funding an issuer's business activities.

Taking into account the fact that the key to achieve more effective control over operations with equity rights lies within using workable techniques and procedures for monitoring at each stage of control, a program for control over operations with equity rights issue is developed in the study. The program is based on the principles of systematic approach and integrates all stages of control. It also contains information background of all the steps and their documentation.

Due to the significant amount of economic information generated by accounting systems of equity rights issuers, as well as the limitations of existing communication channels, the described integrated approach to exercising control over equity rights issue and to finding practical solutions for developing a program of control procedures and their documentation will enable to make managerial decisions on the equity capital on the basis of complete and accurate information.

Keywords: equity rights, issue, issuer, investor, control equity rights

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 1, bibl.: 13

JEL Classification: M41, M14

Introduction. Without an efficient system of control, the risk of errors in accounting records of equity rights and in the relevant data disclosed in financial reports will be significant. Therefore, in order to ensure expediency and accuracy of operations with equity rights and to provide managerial staff and other users with accurate information it is advisable to establish a workable system of control over equity rights which will cover all the aspects of their performance. Control procedures are of high importance for both issuers of equity rights and investors depending on their managerial goals.

The current legislation of Ukraine provides for mandatory control over issuers of equity rights (shares) that is institutionalized in the form of annual external audits. External audits are carried out by state government bodies and public representatives. However, for more efficient corporate management, there is a need for a well-functioning system of internal control that is performed by the Supervisory Board, the auditing committee, the internal auditing service, etc., and also by the meeting of shareholders who have certain supervisory functions.

Literature review and the problem statement. The undertaken analysis of scholarly articles on control over equity rights proves that although

some researchers, such as H. Astapova, M. Belopolsky, M. Bielousov, J. Gailbraith, H. Dźwigoł, K. Knedler, A. Mazurek, I. Mantsurov, W. Meckling, M. Miliavskiy, O. Nusinova, V. Pashutina, O. Pylypenko, O. Pereverziev, K. Puchacz, R. Savchenko, I. Spasibo-Fatieieva, O. Khudik and others have considered these matters, there is no comprehensive solution to the absence of an integral system of control over equity rights. Since the researchers have rather paid attention to protection of equity rights and rights violations, the suggested control measures are mainly targeted at control over the equity capital, the authorized capital or financial investments. The aim of this study is to outline the program for monitoring operations with equity rights, which will allow fulfilling systematically approach to solving the problems of control, coordinating control procedures and regulating their information support.

However, such concepts as "corporate auditing" or "internal auditing" are under consideration in a number of studies. The concept of internal auditing has been developed by V. Honchar, T. Kamenska, O. Makeeva, V. Ponomariova, V. Savchuk and others.

Research results. At the state level, National Securities and Stock Market Commission of Ukraine occupies a special place in exercising control over equity rights, because according to the Law of Ukraine "On State Regulation of Securities Market in Ukraine [On State Regulation of Securities Market in Ukraine Act 1996] this authority is vested with the power to regulate securities that embody equity rights. Among high-level regulatory acts which govern equity rights it is important to focus attention upon the Act of Ukraine "On Joint Stock Companies" [On Joint Stock Companies Act 2008], since it includes basic principles of issuing equity rights (shares).

In countries where the development level of corporate sector of economy is high, internal control over equity rights has paramount importance, because the need to improve the investment climate of economy demands special attention of regulatory authorities to defending investors' rights. However, business practices of domestic enterprises prove that a properly-designed system of internal control is rarely found in Ukrainian companies.

As Y. M. Umantsiv [Umantsiv 2012] indicates, "...the limitations of effective development of Ukrainian model of corporate governance lie within the fact that a number of participants have specific interests concerning corporate strategy and establishment of corporate surveillance, as well as amount of influence on decision-making process." However, it should be noticed that what the author described as a potential conflict of interests is typical for corporate governance. "Assessing shareholders' capabilities and behavior", A. Halchynskiy [Halchynskiy 2011] states, "enables to identify the causes of corporate conflicts and justify the strategy of corporate control. The latter considerably balances the interests of equity rights holders."

A search through scholarly and practical literature on control matters leads to the conclusion that along with the concept of "control over equity rights", the concepts of "corporate control", "corporate audit" and "corporate management" are also employed.

According to M. Miliavskiy [Miliavskiy 2012], corporate control "covers the examination of conditions for establishing equity rights of each holder and includes the following procedures: maintaining a balanced ratio according to per cent owned by participants; applying the same methods for calculating shares of each holder; implementing methods for redistributing mutual funds of partners; adhering to the requirements of equity carve-out and redemption; enforcing

liabilities of corporations to their stockholders. However, being an element of corporate governance, control is intended to perform the task of continued facilitation of efficient corporate functioning, since it is an essential condition for pursuing economic interests of shareowners."

It must be noted that some authors mistakenly believe that corporate governance should be considered as management of equity rights. They argue that an owner of such rights has ownership over some part of the authorized capital stock of business partnership, including corporate governance rights. We view the concept of corporate governance as much broader than management of equity rights, because it includes integrated monitoring, control and decision-making over all the activities of an enterprise.

From R.O. Savchenko's [Savchenko 2014] point of view, corporate governance is "a system of relationship between government authorities, corporate officials and shareholders, which ensures balance of interests and is targeted at optimization of corporate profitability in accordance with current legislation and in line with international experience."

We believe that "control over equity rights", "corporate control", "corporate audit" and "corporate governance" are related but not identical concepts. The system of corporate control consists of corporate audit which is one of the control procedures and is based on the principles of documentary inspection. At the same time, a number of methods of control over equity rights may not be included in corporate audit. Among them are the following: control over decision-making processes, some elements of working control over equity rights.

We consider that for designing an integral system of control over equity rights, it is essential to determine the object and the subject matter of such a control, to outline the main objectives of control procedures and to establish a system of information support for control-related activities. Thus, the object of control over equity rights issue are operations related to issuing, modifying and liquidating equity rights, whereas the subject matter of control is the expediency and legitimacy of these operations as well as their accurate and complete disclosure in accounting and reporting.

In most highly-developed countries, the legislation provides for a compulsory establishment of audit committee within the supervisory board. However, in Ukraine, decisions about audit committees are left to the consideration of an enterprise and usually made towards ignoring this alternative. Most frequently, internal control in Ukrainian corporations is performed by a revision commission, members of which are shareholders of a corporation.

According to S.V. Didenko [Didenko 2008], "the Ukrainian legislation does not provide for a compulsory establishment of internal audit departments, but practical activities prove that the establishment of such a department is useful." While agreeing with the author's point of view, we need to add that the department of internal control must report to the corporate board, because the main responsibilities of such a department include maintaining control over using equity rights for funding its activities as well as determining risks of this way of funding.

Furthermore, the need to develop more favourable investment climate in the country requires legislative/regulatory mechanisms for adjusting the rights of minority shareholders. This problem has been in the focus of attention of both theorists and practitioners of economic and law studies. In particular, I. Spasibo-

Fateeva [Spasibo-Fateeva 2009] stresses that "allegation of rights violation of minority shareholders arises quite often, but minor shareholders are also involved in forcible takeovers. ... In order to illegally take over an attractive enterprise, some concerned parties engage minority shareholders, whose derivative actions block the activity of an enterprise."

Although some legal and regulatory measures should be taken to promote the establishment of proper institutional environment of equity rights functioning, for achieving greater efficiency of control over equity rights it is necessary to apply a comprehensive approach and to use techniques and methods of control procedures at each stage of control. Accordingly, a program for control over corporate rights is developed (Table 1), which is based on the principles of systematic approach and integrates all stages of control. It also contains information background of all the steps and their documentation.

Table 1 – The program of control over equity rights

No	Control procedures	Information support	Documentation of control results
1	2	3	4
1. Preliminary control (carried out before making business operation with equity rights)			
1.	Economic calculations of feasibility of operations with equity rights for managing sources of corporate finance	Balance sheet (Statement of financial position), Statement of financial results (Statement of comprehensive income), Statement of owner's equity, Notes to financial statements	Calculations of economic feasibility of corporate equity issuing (modifying, liquidating)
2.	Compliance inspection of a set of documents related to equity rights operation to the requirements of current legislation and statutory records	Sets of documents in accordance with statutory requirements	Compliance test of documents related to equity rights issuing (modifying, liquidating) to the requirements of current legislation
2. Current control (carried out in the course of making business operation with equity rights)			
1.	Inspection of documentary evidence (organizational, administrative, specialized and primary documents) for disclosure of a transaction in accounting	A set of organizational, administrative, specialized and primary documents, which is according to the order of accounting policies constitutes a system of documentary ensuring for accounting of operations with equity rights	
2.	Inspection of actual entry of material assets to repay contributions of founders and shareholders to the registered capital	A set of primary documents that confirm actual entry of material assets to repay contributions of founders and shareholders to the registered capital	
3.	Inspection of arrears of shareholders' contributions to the registered capital	1. Organizational documents related to decision-making on issuing (modifying, liquidating) equity rights. 2. Primary documents related to entering of material assets to repay contributions of founders and shareholders to the registered capital 3. Turnover balance sheets by analytical accounts for the account "Settlements with participants". 4. Financial statement of enterprise	Inventory report on arrears of shareholders' contributions to the registered capital

End of table 1

1	2	3	4
4.	Inspection of accuracy of dividend calculations	1. Organizational documents related to decision-making on distribution of profits and dividend payments 2. Primary documents related to distribution and taxation of dividends, and to the flow of funds	Account of control over accuracy of dividend calculations
3. Follow up control (carried out on the basis of results over the reporting period or of business operation with equity rights)			
1.	Inspection of reporting indicators related to operations with equity rights		
2.	Inspection of disclosure in financial statement of arrears in shareholders' contributions to the registered capital	1. Turnover balance sheet 2. Financial statement of enterprise	
3.	Inspection of disclosure in financial statement of arrears in payments to participants		
4.	Inspection of preparation and submission of statement on ultimate beneficiaries		
5.	Inspection of validation of internal reporting on operations with equity rights	Statement of operations with equity rights	
6.	Economic calculations of changes in financial position of enterprise over the period during which equity rights have been issued in order to change sources for funding an issuer's activities	Balance sheet (Statement of financial position), Statement of financial results (Statement of comprehensive income), Statement of owner's equity, Notes to financial statements (over a number of reporting periods)	Calculation of changes in financial position caused by issuing, modifying, or liquidating equity rights

Source: own development

At the stage of preliminary control, which is carried out before making operation with equity rights, it would be advisable to assess feasibility of issuing equity rights, to compare this way of funding activities with other possible. This kind of control will enable to avoid unjustified financing and to optimize the flow of funds. Financial statement of an enterprise and analytical indicators of internal reporting applied to making operational decisions can be used as information support for establishing the control procedures.

In addition to the overall program of control it would also be appropriate to develop a set of documents for organizing and compiling information, and recording the results of analysis and control over operations with equity rights issued. In particular, it is preferable to systematize the results of the above-mentioned control procedures in a "Calculation of economic feasibility of issuing (modifying, liquidating) equity rights", that will include analysis of structure and dynamics of main sources for funding activities, analysis of some

income/expenditure measures and performance indicators, analysis of correspondence between the growth rate of profit and equity capital and the growth rate of assets and sales, the amount and cost of borrowing, as well as analysis of profitability of equity capital. The application of the Calculation will provide the opportunity to generalize information relevant to feasibility of operations with equity rights by analyzing the equity capital over the period of time, determining the rate of its growth and documenting appropriate conclusions based on the developed model.

Also, at the stage of preliminary control, but after making a decision on issuing, it is essential to check whether all documents are compliant to the current legislation and internal regulations. Incorrectly completed documents may lead to rejection of registering equity rights, irrelevance of operations with equity rights or liquidation of issued equity rights; they may also be a powerful tool for a third party in the processes of conflict resolution or trials in court. In order to conduct the above-described control procedures it would be advisable to carry out a "Compliance Test of documents related to issuing (modifying, liquidating) equity rights to the requirements of current legislation". The Test defines what document corresponds to the type of operation with equity rights, procedures for documenting and deficiencies in documentation.

As soon as issuing (or modifying) is registered, it is time to undertake current control, which includes control procedures in the course of making operations with equity rights. In particular, it implies inspection of documentary evidence for disclosure of operations in accounting. Among the documents are organizational, administrative, specialized and primary documents, which according to the order of accounting policies constitutes a system of documentary ensuring for accounting of operations with equity rights

Also, it is advisable to control arrears of shareholders' contributions to the registered capital. This requires reconciliation of documents related to decision-making on issuing (modifying, liquidating) of equity rights with primary documents related to entry of material assets to repay contributions of founders and shareholders to the registered capital

Furthermore, turnover balance sheets by analytical accounts of settlements with participants and financial statements of enterprise, in particular, statement of financial position (balance sheet) and statement of owner's equity may serve as information support. For documenting this kind of control it would be advisable to draw up an "Inventory Report on arrears of shareholders' contributions to the registered capital", which contains the information on conducting an inventory count of legal entities' arrears of contributions to the registered capital. This evidence is obtained by external confirmation procedures (cross-audit), as well as by conducting an inventory count based on documentary audit and cross-checks of documents.

It is also important to exercise control over actual entry of material assets to repay contributions of founders and shareholders to the registered capital. This control implies inspection of primary documents that confirm actual entry of material assets to repay contributions of founders and shareholders to the registered capital.

In general, inventory procedures are an efficient way of current control. However, they are not frequently performed in the course of making business operations with equity capital, because there are no developed methods for conducting inventory counts. Inventory counts of equity capital components should be carried out through documentary inspection of operations related to

formation and changes of the registered capital; repayment of contributions to the registered capital; formation and changes of the capital due to increases in the value of assets; changes in additional capital, particularly in contributed capital; formation and changes of reserve capital; formation and utilization of retained earnings in equity; origination and repayment of unpaid capital and disposed capital by maturity.

As well as the above, a particular attention should be paid to control over accuracy of calculations and payments of dividends, and feasibility of decision-making related to dividend payments. V. Pashutina [Pashutina 2013] correctly points out that "a reasonable dividend policy based on the balance between respecting shareholders' rights to participate in the appropriation of profit and to receive its part (dividends) and facing a need to invest to further development, is a key element for long-term growth of company value." However, it is common practice, when an issuer conceals real income in order to avoid dividend payments. Also, it should be noted that dividend payments are possible even in case of loss over the period of time (figure 1). Among the possible sources of dividend payments are not only profits made during the current period, but also retained earnings of prior periods, as well as surplus reserves or other established reserves, funds etc. Yet, at the same time, in case of profit a decision could be made to retain profit or to use it for other purposes.

For exercising control over operations with dividend payments, it would make sense to compile an "Account of control over accuracy of dividend calculations" which would take into account sources of dividend payments and civil status of shareholders. This is needed to exercise control over taxation of shareholders' incomes.

The final stage of control over operations with equity rights is defined as monitoring that is carried out when these operations have been completed. It includes:

- 1) Inspection of reporting indicators relevant to operations with equity rights;
- 2) Inspection of disclosure in financial statement of arrears in shareholders' contributions to the registered capital;
- 3) Inspection of disclosure in financial statement of arrears in payments to participants;
- 4) Inspection of preparation of statement on ultimate beneficiaries;
- 5) Inspection of validation of internal reporting on operations with equity rights;
- 6) Economic calculations of changes in financial position of enterprise over the period during which equity rights have been issued.

This control procedure is analytical and allows us to draw conclusions on the ongoing operations and their results, to identify committed errors and to avoid the errors in the future. In exercising this control, it is advisable to make a "Calculation of changes in financial position caused by issuing, modifying, or liquidating equity rights" that includes information on: analysis of structure and dynamics of main sources for funding activities over the period examined; analysis of some income/expenditure measures and performance indicators; analysis of correspondence between the growth rate of profit and equity capital and the growth rate of assets and sales; analysis of the amount and cost of borrowing; analysis of profitability of equity capital.

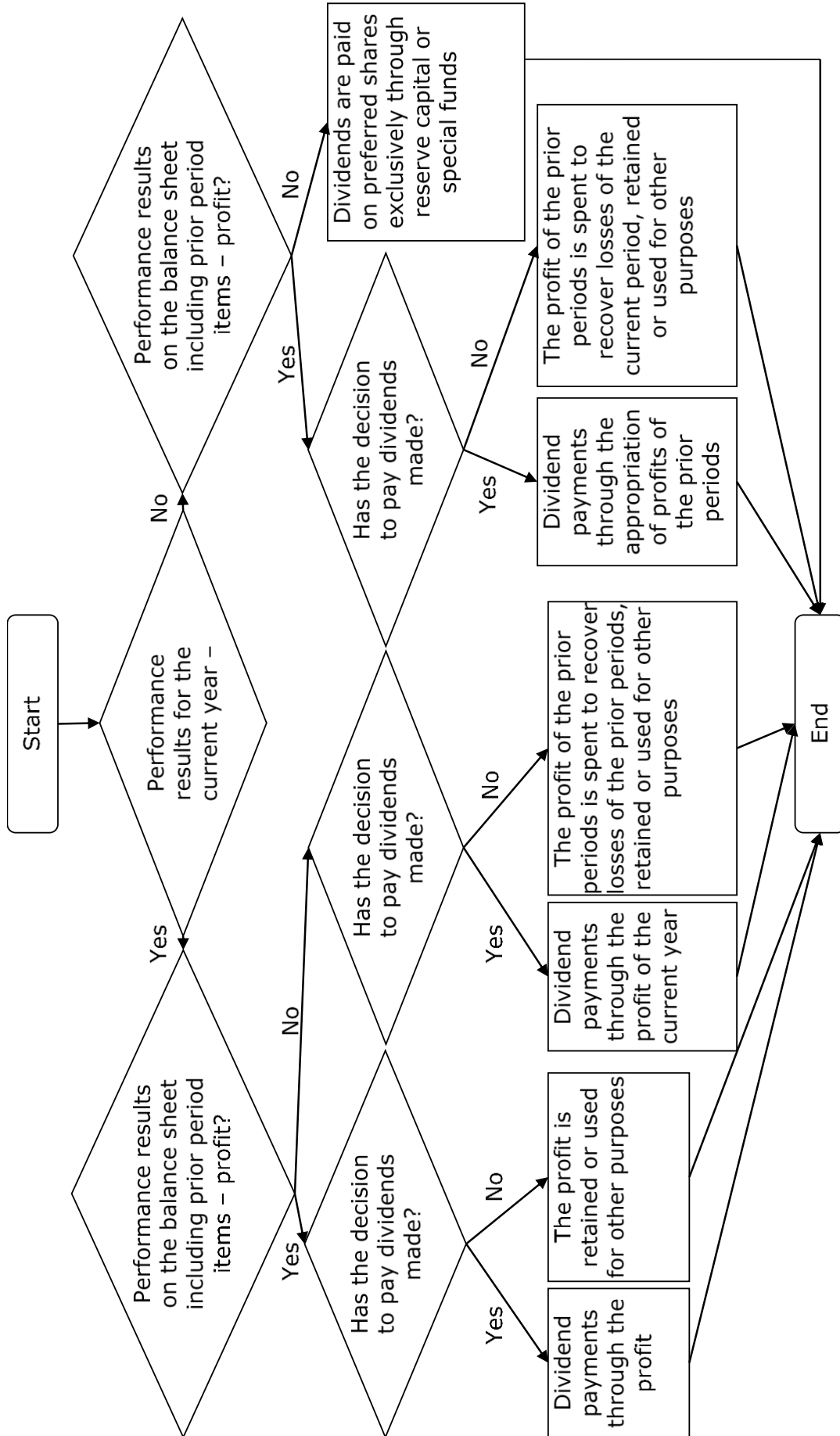

Figure 1 – Model of making decisions on possibilities of dividend payments and sources of income to pay out dividends
Source: own development

Conclusions. With the significant amount of economic information, applying an integrated approach may considerably reduce the risk of information errors in communication channels, and thus lower the risk of taking erroneous managerial decisions. Therefore, through a comprehensive approach to exercising control over equity rights from the issuer's point of view, a program of control procedures is proposed and a set of documents for organizing control procedures and documenting control results is developed. This will enable to make managerial decisions on the basis of complete and thorough information.

The findings of the research will facilitate the flow of accurate information on business activities of an enterprise and deviations from the planned performance. They will also contribute to full and timely disclosure of formation and changes of equity rights in accounting and financial reporting, and to efficient managerial decision-making.

References

- Act of Ukraine "On Joint Stock Companies"* of 17.09.2008. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
- Act of Ukraine "On State Regulation of Securities Market in Ukraine"* of 30.10.1996 № 448/96. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80>
- Didenko, S. (2008). The organization of external and internal audit in accordance with the principles of corporate governance [Orhanizatsiia zovnishnoho i vnutrishnoho audytu vidpovidno do pryntsyviv korporatyvnoho upravlinnia]. *The economy and the region, No 4 (19)*, pp. 152-154.
- Dźwigoł, H. (2011). System kontroli zarządczej [w:] Pyka J. (red.): *Nowoczesność przemysłu i usług. Dynamika zmian w polskim przemyśle i usługach*. TNOiK, Katowice.
- Dźwigoł, H. (2012). Mechanizmy kontroli dotyczące operacji finansowych i gospodarczych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie, Nr kol. 1871*, pp. 61-82.
- Halchynskiy, A. (2011). *Liberalism: Lessons for Ukraine [Liberalizm: uroky dlia Ukrainy]*. Kyiv: Lybid. 288 p.
- Mazurek, A., & Knedler, K. (2010). *Kontrola zarządcza - ujęcie praktyczne*. HANDICAP, Warszawa, s. 27.
- Miliavskiy, M. (2012). Corporations of machine-building complex as objects of corporate control [Korporatsii mashynobudivelnoho kompleksu yak obiekty korporatyvnoho kontroliu]. *Journal of Transport Economics and Industry, No 39*, pp. 303-306.
- Pashutina, V. (2013). Violations of equity rights in dividend payment [Zlovzhvannia korporatyvnymy pravamy u sferi vyplaty dyvidendiv]. *Our right, No 9*, pp. 146-151.
- Puchacz, K. (2010). *Nowe standardy kontroli zarządczej w JSFP - omówienie i propozycje wzorcowych rozwiązań*. Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr Sp. z o.o., Gdańsk.
- Savchenko, R. (2014). Internal control in the system of corporate governance [Vnutrishnii kontrol v systemi korporatyvnoho upravlinnia]. *Efficient Economy, No 4*. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2946>.
- Spasibo-Fatieieva, I. (2009). Ways of solving the problems of security and protection of equity rights [Shliakhy rozviazannia problem

okhorony ta zakhystu korporatyvnykh prav]. *Journal of Academic Life, No 1 (56)*, pp. 150-155.
Umantsiv, Yu. (2012). *Corporate structure in the global competitive space* [Korporatyvni struktury u hlobalnomu konkurentnomu prostori]. Kyiv: NSC IAE.- 408 p.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 07.02.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 09.02.2017

Мешков А.В.

к.э.н., доцент,
Институт развития международного сотрудничества,
эксперт
Познань, Польша
andrew_mesh@rambler.ru

Кравченко С.И.

к.э.н., доцент,
Институт развития международного сотрудничества
вице-президент
Познань, Польша
kravchenkosi@mail.ua

Бондарева И.А.

к.э.н., доцент,
Институт развития международного сотрудничества,
эксперт
Познань, Польша
bondareva.donntu@gmail.com

Квилинский А.С.

к.э.н.,
Сейм Республики Польша,
Парламентская группа по вопросам Восточной Польши
эксперт
Варшава, Польша
o.kvilinskyi@yahoo.com

**СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ УДОВЛЕТВОРЕНИЯ
ПОТРЕБНОСТЕЙ РЫНКА ТРУДА В СПЕЦИАЛИСТАХ В
ФИНАНСОВОЙ СФЕРЕ С УГЛУБЛЕННЫМ ЗНАНИЕМ
ИНВЕСТИРОВАНИЯ И ИННОВАЦИЙ**

Аннотация. В статье раскрыты современные потребности рынка труда в специалистах в финансовой сфере, умеющих управлять капиталовложениями в традиционные и инновационные проекты и предприятия. Раскрыты способы подготовки специалистов в сфере управления инвестиционными процессами и инновационным инвестированием (на примере учебно-научной школы инвестирования и инноваций Донецкого национального технического университета). Проанализированы тенденции подготовки выпускников в сфере инвестирования и инноваций и их трудоустройства. Сформулированы рекомендации по повышению качества подготовки профессионалов в сфере инвестирования и инноваций с учетом современных потребностей рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, финансовая сфера, инвестирование и инновации, тенденции образования
Формул: 0, рис.: 3, табл.: 0, библ.: 40

Andrey Mieshkov

PhD (Economics), Associate Professor,
Institute for International Cooperation Development,
Member of the Board of Experts,
Poznań, Poland
andrew_mesh@rambler.ru

Sergey Kravchenko

PhD (Economics), Associate Professor,
Institute for International Cooperation Development,
Vice-President,
Poznań, Poland
kravchenkosi@mail.ua

Irina Bondaryeva

PhD (Economics), Associate Professor
Institute for International Cooperation Development,
Member of the Board of Experts,
Poznań, Poland
bondareva.donntu@gmail.com

Oleksii Kvilinskyi

PhD (Economics),
Parliament of the Republic of Poland,
Expert of the Parliamentary Team for Eastern Poland
Warsaw, Poland
o.kvilinskyi@yahoo.com

**MODERN FEATURES OF SATISFYING THE NEEDS OF THE
LABOR MARKET IN SPECIALISTS IN THE FINANCIAL SPHERE
WITH IN-DEPTH KNOWLEDGE OF INVESTMENT AND
INNOVATION**

Abstract. The article reveals the modern labor market demand in financial specialists who can manage the investments in traditional and innovative projects and companies. The methods of training specialists in the field of management of investment processes and innovative investment are disclosed (on the example of educational and scientific school of investment and innovation of Donetsk National Technical University). The trends of training and employment of graduates in the field of investment and innovation are analyzed. Recommendations for improving the quality of training of professionals in the field of investment and innovation are formulated.

Keywords: labor market, financial sector, investment and innovation, education trends

Formulas: 0, fig.: 3, tabl.: 0, bibl.: 40

JEL classification: E22, E24, O31

Введение. Современное общество сталкивается с рядом специфических разноплановых кадровых проблем, которые выражаются в неравномерности удовлетворения спроса на различные категории работников предприятий. На первый взгляд рыночная среда перенасыщена специалистами в сфере финансов, управления, экономики, бухгалтерского учета, маркетинга, юриспруденции, а острой нехваткой кадров характеризуются технические отрасли, в первую очередь, по рабочим и инженерным вакансиям. Но данное заключение является несколько поверхностным: потребность в классических специалистах в сфере экономики и менеджмента кажется низкой ввиду недостаточно высокого среднего уровня потенциальных работников. В то же

время, спрос на высококвалифицированных профессионалов данных направлений по-прежнему достаточно высок.

Кроме того, особую привлекательность получают специалисты, являющиеся носителями как экономических, так и технических знаний, которые могут решать комплексные задачи планирования сложных инвестиционных проектов, учитывая специфику функционирования используемых технологий, что позволяет минимизировать риски и оптимизировать конечные результаты реализации таких проектов. Самую высокую конкурентоспособность на рынке труда имеют специалисты, которые могут обосновать как экономическую, так и техническую составляющую инновационных проектов, реализация которых, как известно, является основой обеспечения устойчивого развития рыночной системы и достижения максимального экономического эффекта в перспективе. Все выше отмеченное подчеркивает, что на данный момент потребность в квалифицированных специалистах в сфере инвестирования и инноваций является острой и насущной.

Анализ исследований и постановка задачи. Потребность в специалистах как инвестиционной, так и инновационной направленности испытывают как финансовые организации (инвестиционные компании, банки), так и предприятия нефинансового сектора, инвестирующие свободный капитал в различные проекты. Специфику данного вопроса на мировом уровне исследовали многие ученые. В частности, в Восточной Европе преодолению проблем нехватки кадрового обеспечения осуществления процедуры принятия и обоснования инвестиционных и инновационных решений также уделялось серьезное внимание Арсеньевым Ю., Асаулом А., Башинским А., Галаковой Г., Гончаренко Л., Кабай М., Казмерчиком Е., Нарышкиным С., Петросянцем Д., Тонышевой Л. и другими [Арсеньев, Давыдова и Минаев 2015; Асаул 2009; Baszyński 2008; Галакова и Лялюцкая 2015; Гончаренко, Филин, Стасевич, Фатьянова 2006; Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2014; Dźwigoł 2015a; Dźwigoł 2015b; Dźwigoł 2015c; Dźwigoł 2016a; Dźwigoł 2016b; Kabaj 2006; Karbownik, Dźwigoł, Wodarski 2012; Kaźmierczyk 2015; Kaźmierczyk 2011; Мельниченко 2013a; Мельниченко 2013b; Мельниченко 2013c; Мельниченко 2013d; Мельниченко 20; 1Нарышкин 2007; Петросянц, Симонов 2013; Тонышева, Назмутдинова, Федорова, Фендич, Чейметова 2013; Girchenko 2015; Мельниченко, Самородов 2014]. Показательным является пример Донецкого региона, где, несмотря на крайне высокий уровень экономической и политической нестабильности, на протяжении последних двух десятков лет проводилось большое количество исследований в рамках изучения современных характеристик удовлетворения потребностей рынка труда в специалистах в сфере инвестиций и инноваций такими авторами как Хобта В., Попова О., Садеков А., Кравченко С., Бондарева И., Квилинский А., Водолазская Н., Мешков А. и другими [Хобта, Попова, Мешков 2005; Хобта 2009; Садеков, Лисова 2001; Кравченко, Кладченко 2003; Бондарева, Кравченко, Квилинский 2016; Водолазская 2012; Мешков, Бондарева, Ментель, Скабцова 2012; Kharazishvili, Lyashenko, Zaloznova, Kvilinskyi 2016; Kvilinskyi 2012; Lyashenko, Tolmachova, Kvilinskyi 2016; Payonk, Lyashenko, Kvilinskyi 2015].

В результате изучения обозначенной тематики была сформулирована цель статьи, которой является формирование комплекса рекомендаций по повышению качества подготовки профессионалов в финансовой сфере с углубленным знанием теории и практики инвестирования и инноваций на основании учета современных потребностей рынка труда. Достижению цели

исследований содействовал анализ общенаучных и экономико-хозяйственных предпосылок, трансформировавшихся в главную гипотезу работы, которая заключается в том, что одним из проявлений современных потребностей рынка труда является необходимость формирования высокого уровня квалификации профессионалов финансовой сферы (инвестиционных компаний; банков; предприятий, инвестирующих свободный капитал в другие предприятия), умеющих управлять капиталовложениями в традиционные и инновационные проекты и предприятия. На данный момент наработан ряд прогрессивных методов подготовки специалистов в сфере управления инвестиционными процессами и инновационным инвестированием. В то же время, существуют потенциальные резервы повышения качества подготовки данных, широко востребованных, специалистов, которые необходимо выявить и внедрить на практике.

Теоретической и методологической основой исследования явились классические положения экономической теории, фундаментальные труды ученых и практиков по вопросам управления инвестиционными и инновационными процессами, а также трудоустройства в финансовой сфере. В процессе исследования использовался метод системного подхода, на базе которого систематизированы способы подготовки профессионалов в сфере управления инвестиционными процессами и инновационным инвестированием. На основе метода анализа и синтеза разработан комплекс рекомендаций по повышению качества подготовки профессионалов в сфере инвестирования и инноваций с учетом современных потребностей рынка труда.

Результаты исследования. Структура проведенного исследования предполагает обоснование текущей потребности работодателей в специалистах финансовой сферы с углубленным изучением специфики осуществления традиционного и инновационного инвестирования; раскрытие инструментов и особенностей подготовки специалистов по управлению инвестициями и инновациями (на примере учебно-научной школы инвестирования и инноваций Донецкого национального технического университета); формирование комплекса рекомендаций по улучшению качества подготовки профессионалов в сфере инвестирования и инноваций на основе учета современных потребностей рынка труда.

1. Обоснование современной потребности работодателей в специалистах по управлению капиталовложениями.

В результате трансформации социально-экономического и политического профиля Восточной Европы структура ее рынка труда в предстоящие годы изменится кардинальным образом. Неизбежно возрастет потребность не столько в восстановлении, сколько в обновлении всех сфер экономики и промышленности и, прежде всего, за счет инвестиционно-инновационного фактора. И без того сложная ситуация усугубляется общемировыми тенденциями постоянного повышения роли инновационных технологий в устойчивом развитии систем, что, с одной стороны, является стимулом, однако с другой – серьезным барьером. При этом очевидно, что быстрое становление экономики невозможно без перезапуска финансовой сферы, являющейся кровеносной системой современной рыночной системы.

Все выше отмеченное, естественным образом, обусловит всплеск потребности в квалифицированных специалистах, занятых в высокотехнологичных и инновационных секторах экономики, науке, образовании. Однако современное положение вещей на рынке труда в сфере инвестирования и инноваций в аспекте ближайшего будущего далеко не

однозначное. Так, с одной стороны, на данный момент, ввиду многогранной нестабильности, состояние рынка труда многих восточноевропейских территорий крайне неудовлетворительное. На лицо недостаточная привлекательность предлагаемых рабочих мест для высококвалифицированных специалистов по уровню оплаты, условиям труда и социально-бытовым условиям, а также нарушение принципов формирования системы непрерывного образования, позволяющей осуществлять качественную подготовку и переподготовку специалистов, востребованных на рынке труда. Перечисленные факторы обуславливают отток профессионалов и, таким образом, территориальные, отраслевые и профессионально-квалификационные диспропорции спроса и предложения на рынке.

Вместе с тем неизбежное интенсивное развитие Восточной Европы, реализация на ее территории крупных инвестиционных и инновационных проектов приведет к тому, что экономика не будет справляться с постоянно растущими потребностями в квалифицированных трудовых ресурсах, которые вряд ли в короткий срок возможно будет полностью покрыть за счет естественной межрегиональной трудовой миграции. Таким образом, только наличие развитой и гибкой системы обучения и переобучения кадров обеспечит максимальный территориальный и структурный баланс спроса и предложения рабочей силы.

2. Способы и тенденции подготовки специалистов в сфере управления инвестиционными процессами и инновационным инвестированием (на примере учебно-научной школы инвестирования и инноваций Донецкого национального технического университета).

Современные тенденции растущей потребности в высококвалифицированных специалистах, имеющих знания и навыки в финансовой сфере, умеющих управлять инвестиционными и инновационными проектами, носят глобальный характер. В то же время, их решение должно осуществляться в рамках научно-практических исследований, связанных с бизнесом и интегрированных в учебную систему научных школ. Для современных условий хозяйствования в Восточной Европе показательным является многолетний и разноплановый опыт научной школы инвестиционной и инновационной теории и практики Донецкого национального технического университета (ДонНТУ).

На протяжении первых полутора десятилетий XXI века в ДонНТУ осуществлялась активная работа, связанная с анализом и нахождением путей решения современных проблем рынка труда и учетом тенденций инновационного развития мировой экономики, направленная на формирование высококвалифицированных профессионалов различных специальностей.

В середине 90-х годов прошлого столетия, на базе кафедры «Экономика предприятия» в ДонНТУ была создана одна из сильнейших в Украине научных школ инвестиционной и инновационной теории и практики под руководством доктора экономических наук, профессора В.М. Хобты [Хобта, Попова, Мешков 2005, Хобта 2009]. На данный момент, несмотря на большое количество социальных, политических и экономических проблем, данная школа продолжает функционировать и выдавать высококачественный образовательный продукт, а также решать несколько важных задач для вуза, в частности, и Донецкого региона, в целом (табл. 1).

Важность решения каждой из поставленных задач обосновывается наличием большого количества практических аргументов. Любые экономические и предпринимательские процессы базируются на

капиталовложениях, которые являются разными по формам, особенностям формирования и использованию. Квалифицированные специалисты должны знать и уметь использовать инструменты привлечения средств и управления ими с целью оптимизации эффективности хозяйственно-экономических процессов на предприятии. В то же время высокая эффективность проектов в конкурентных условиях достигается чаще всего в случае внедрения предприятиями новых нестандартных, прогрессивных подходов, форм деятельности, продуктов и услуг, которые, в комплексе, являются следствием активизации инновационной деятельности.

Традиционные и перспективные задачи школы инвестиционной и инновационной теории и практики ДонНТУ:

1. Обучение классических экономистов – бакалавров, специалистов и магистров направления подготовки (специальности, профиля, магистерской программы) «Экономика предприятия» с углубленным изучением инвестиционной и инновационной теории и практики, в том числе для дальнейшего их трудоустройства на предприятиях финансовой сферы.

2. Подготовка магистрантов по межотраслевой специальности «Управление инновационной деятельностью» (направлению подготовки «Инноватика», магистерской программе «Экономика и управление инновационной деятельностью»).

3. Обеспечение инновационной и управленческой подготовки магистрантов всех технических специальностей «Донецкого политеха», которые находят широкое трудоустройство по всему миру, обеспечивая как экономические, так и технические составляющие функционирования предприятий разных сфер деятельности, в том числе инвестиционных компаний; банков; предприятий, инвестирующих свободный капитал в другие предприятия.

Во время составления структурно-логической схемы подготовки студентов направления подготовки (профиля) "Экономика предприятия" в ДонНТУ для обеспечения получения теоретических знаний и формирования практических навыков управления механизмом функционирования инвестиционно-инновационного процесса было предложено использовать следующую последовательность взаимосвязанных дисциплин (рис. 1).

Изучение блока дисциплин инвестиционной теории и практики длится 6 семестров (4 семестра бакалавриата и 2 семестра магистратуры) и включает семь дисциплин общим объемом 918 часов [Бондарева, Кравченко, Мешков 2015]. На четвертом курсе бакалавриата студенты выполняют две курсовых работы и один курсовой проект именно по дисциплинам углубленного изучения инвестиционной и инновационной теории и практики, при выполнении которых будущие бакалавры осуществляют широкий спектр расчетов, базирующихся на реальной информации, полученной ими во время прохождения производственной практики на разных предприятиях Донецкого региона. На основе полученных знаний и умений большинство студентов выполняет квалификационные работы с общетеоретическими научными рекомендациями и конкретными практическими предложениями в области управления инвестиционными и инновационными процессами, в сфере повышения уровня инвестиционной привлекательности предприятия, что позволяет окончательно сформировать готового профессионала в соответствии с требованиями современных работодателей [Бондарева, Кравченко, Мешков 2015].

Рисунок 1 – Структурно-логическая схема подготовки студентов по экономике предприятия с углубленным изучением инвестиционной и инновационной теории и практики

Источник: авторская разработка на основании учебных планов подготовки бакалавров и магистров по экономике предприятия в ДонНТУ

Актуальные потребности рынка труда последнего десятилетия привели к тому, что в 2007 году в ДонНТУ под руководством профессоров Хобты В.М. и Кравченко С.И. начал осуществляться набор магистрантов по специальности «Управление инновационной деятельностью», которая в данный момент преобразовалась в направление подготовки «Инноватика», магистерскую программу «Экономика и управление инновационной деятельностью». В рамках обучения магистрантов по данной программе на первом курсе осуществляется общеэкономическая, инвестиционная и инновационная подготовка студентов, имеющих высокий уровень подготовки в бакалавриате, но далеко не всегда владеющих достаточным объемом экономических знаний (табл. 2). При этом применяются дифференцированные подходы при изложении ряда дисциплин студентам, которые закончили бакалавриат по экономическим и по техническим направлениям подготовки. Далее преподаются дисциплины формирующие компетенции профессионала в сфере инноваций с последующим дипломированием

(рис. 2). При выборе научных направлений исследований студентов, учитывается не только направленность научной школы, но и особенности личных интересов магистрантов, а также полученные базовые знания в различных специфических сферах: экономике, менеджменте, компьютерных науках и информационных технологиях, химической, машиностроительной промышленности, горном деле, геологии и т.д.

ДИСЦИПЛИНЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ (нормативные)		
«Высшее образование и Болонский процесс», «Экономика инновационного предприятия», «Инновационный менеджмент», «Интеллектуальная собственность», «Информационные системы в инновационной деятельности»,	«Креативный менеджмент», «Маркетинг инноваций», «Методология научных исследований», «Охрана труда в отрасли», «Системный анализ и принятия инновационных решений»,	«Стратегическое управление инновационным развитием предприятия», «Трансфер технологий», «Управление инновационными проектами», «Профессиональная практика», «Финансовый менеджмент», «Гражданская оборона»
ДИСЦИПЛИНЫ ЦИКЛА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ (по выбору ВЗ и студента)		
«Экономическое оценивание», «Инвестиционный менеджмент»,	«Оценка инвестиционной привлекательности предприятий»,	«Научно-исследовательская работа студентов», «Управление изменениями»

Рисунок 2 – Дисциплины, читаемые магистрантам специальности (направления подготовки) «Управление инновационной деятельностью» («Инноватика») в Донецком национальном техническом университете

Источник: авторская разработка на основании учебных планов подготовки бакалавров и магистров по управлению инновационной деятельностью (инноватике) в ДонНТУ

Выпускники магистратуры по экономике и управлению инновационной деятельностью имеют существенное преимущество при трудоустройстве, получая, наряду с качественными знаниями и широтой кругозора, два диплома о высшем образовании: образовательно-квалификационного уровня «бакалавр» – по престижной экономической или технической специальности, и образовательно-квалификационного уровня «магистр» – по востребованной инновационной специальности, которая открывает широкие перспективы трудоустройства, в первую очередь в финансовом секторе: инвестиционных компаниях, банках и прочих предприятиях, инвестирующих свободный капитал в различные проекты с высоким уровнем внедрения качественных нововведений, большой долей технико-технической составляющей, то есть осуществляющих капиталовложения в промышленные предприятия [Бондарева, Кравченко, Мешков 2015].

За шесть лет с 2010 по 2015 год кафедрой «Экономика предприятия» ДонНТУ было подготовлено 355 магистрантов с углубленным изучением инвестиционно-инновационных особенностей развития экономики (167 – по экономике предприятия, 188 – в сфере инновационной деятельности), что неоспоримо является значительным вкладом в развитие рынка труда региона (рис. 3). Однако военные действия на Донбассе привели к негативной динамике количественных показателей подготовки магистрантов и за два года с 2016 по 2017 выпущено и планируется выпустить всего 66 магистрантов (38 – по экономике предприятия, 28 – по управлению инновационной деятельностью). То есть, за последнее время ежегодный выпуск магистрантов по экономике предприятия снизился на треть (с 27,83 студента в среднем в период с 2010 по 2015 год до 19 студентов в 2016-2017 годах), а по управлению инновационной

деятельностью более чем в два раза (с 31,33 студента в среднем в период с 2010 по 2015 год до 14 студентов в 2016-2017 годах) [Мешков 2016]. В то же время, несмотря на тяжелые внешние условия, ведущие специалисты вуза продолжают активную работу над поддержанием и восстановлением инвестиционно-инновационного образовательного потенциала ДонНТУ.

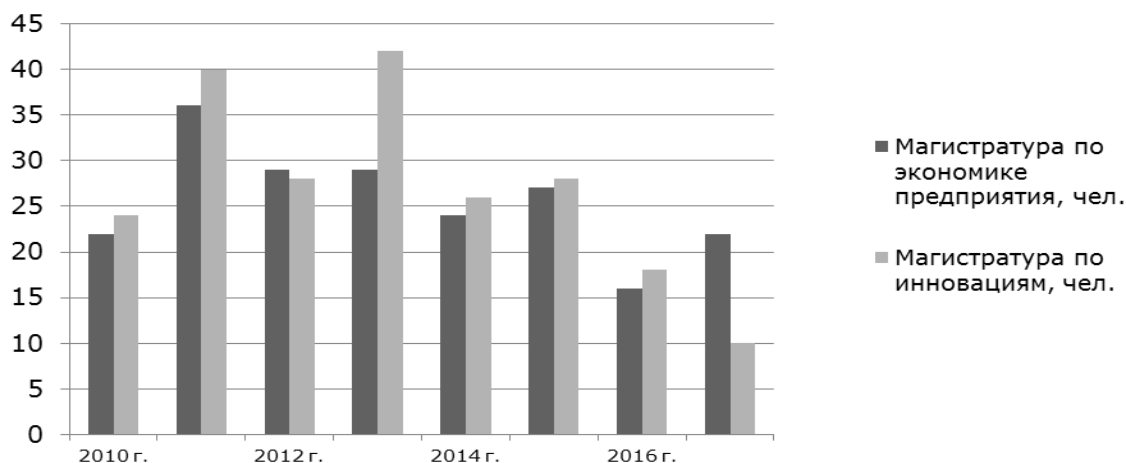

Рисунок 3 – Динамика выпуска магистров по экономике предприятия (с углубленным изучением инвестирования и инноваций), и магистров по инновационным специальностям в ДонНТУ с 2010 по 2017 год

Источник: авторская разработка на основании [Мешков 2016].

В соответствии с видением ведущих ученых университета, на протяжении последних 15 лет в магистратуре всем техническим специальностям ДонНТУ ведущими преподавателями школы инвестиционной и инновационной теории и практики читается дисциплина «Экономическое обоснование инновационных решений». Актуальность и важность данной дисциплины продиктована необходимостью наличия у магистрантов (многие из которых в будущем занимают руководящие должности на предприятиях) экономических навыков грамотного принятия управленческих решений при реализации разнообразных, в первую очередь, инновационных проектов. Полученные студентами знания дают возможность применять в изменчивых условиях гибкие и универсальные инструменты оценки эффективности принимаемых ими решений, основываясь не только на технических, но и экономико-финансовых аргументах.

Очевидно, что процесс обучения проходит намного эффективней, когда сам студент осознает ценность получаемых им знаний. В связи с этим следует отметить, что важность и полезность данной дисциплины признана не только работодателями, но и самими студентами: по анонимным опросам магистрантов технических специальностей ДонНТУ среди предметов, читаемых всем потокам магистрантов, дисциплина «Экономическое обоснование инновационных решений» (лекторы – профессор В.М. Хобта, доцент А.В. Мешков) заняла второе место после дисциплины «Интернет технологии» (лектор – профессор А.Я. Аноприенко), которая также, по своей сути, является инновационной. Как результат, выпускники технических специальностей ДонНТУ, обладающие широким спектром разноплановых, в том числе и экономико-инновационных знаний находят свое применение в различных отраслях, в разнообразных частях планеты, обеспечивая как экономические, так и технические составляющие функционирования предприятий разных сфер деятельности, в том числе инвестиционных компаний; банков и прочих предприятий, имеющих прямое отношение к финансовому сектору.

3. Рекомендации по повышению качества подготовки профессионалов в сфере инвестирования и инноваций с учетом современных потребностей рынка труда.

Общий дефицит трудовых ресурсов, территориальные и структурные диспропорции спроса и предложения рабочей силы в предстоящие годы выдвигают на передний план задачу повышения адаптивности сложившейся системы подготовки специалистов к реалиям современной экономики. С учетом необходимости нахождения качественного решения данной задачи, немаловажным направлением осуществления грамотной политики в сфере труда и занятости в предстоящие годы, исходя из проведенных и изложенных выше исследований, должно стать развитие малого и среднего инновационного предпринимательства, которое должно обеспечить рациональную структуру экономики, а также повышение занятости и максимизацию доходов населения.

Изменение структуры экономики в перспективе влечет отмирание одних и появление других профессий, что усиливает потребность общества в творческом и интеллектуальном труде, и, как результат, требует интенсификации процессов подготовки и переподготовки специалистов. В этой связи большую значимость в настоящее время приобретают идеи индивидуализации переподготовки управленческих кадров инвестиционно-инновационной сферы, в первую очередь предприятий финансового сектора.

Данный аспект обуславливает необходимость:

- формирования организационно-педагогических условий и модели индивидуализации подготовки управленческих кадров инвестиционной сферы с учетом перспектив ее развития;
- широкого использования прогрессивных информационно-коммуникационных технологий обучения;
- расширения практики работы в малых группах и обучения саморазвитию;
- организации информационно-консультационных пунктов для работников банков, инвестиционных компаний, предпринимателей в инвестиционно-инновационной сфере.

Комплексное внедрение предложенных рекомендаций в образовательный процесс позволит добиться максимально позитивных результатов при получении востребованного на рынке труда конечного продукта образовательной системы в виде специалистов, готовых осуществлять управленческую и аналитическую деятельность в сфере инвестирования и инноваций на базе инвестиционных компаний, банков, предприятий, инвестирующих свободный капитал в другие предприятия.

Выводы. Современные реалии рынка труда характеризуются высоким уровнем динамичности и необходимостью постоянного учета не только текущих, но и перспективных, еще только зарождающихся, потребностей экономической системы при проведении образовательного процесса. Особенно сильно это касается сферы инвестиций и инноваций, которая сопряжена с высокой рискованностью ввиду нахождения на стыке влияния множества разнообразных факторов как экономико-финансового, так и технического характера. Вузовская подготовка профессионала проходит, в среднем, на протяжении срока от четырех до шести лет и уже на начальной стадии подготовки необходимо понимать какие навыки потребуются будущему работнику в перспективе. В то же время, несмотря на сложность постановки задачи, ее решение возможно при условии использования теоретических и практических наработок ведущих учебно-научных школ, таких как школа инвестиционной и инновационной теории и практики кафедры «Экономика предприятия» ДонНТУ, а также внедрения в процесс обучения новых прогрессивных подходов, учитывающих текущие и стратегические потребности работодателей.

Литература

- Арсеньев, Ю. Н., Давыдова, Т. Ю., Минаев, В. С. (2015). Подготовка высших руководителей и менеджеров в сфере управления инновациями и качеством. *Известия Тульского государственного университета. Педагогика, № 1*, с. 3–10.
- Асаул, А. Н. (2009). Подготовка инженеров-менеджеров по управлению инновациями – залог

- успешного развития компании. *Экономическое возрождение России, № 1*, с. 3–7.
- Благодарний, О. І., Толмачова, Г. Ф., Квілінський, О. С. (2014). Дослідження впливу регіональних особливостей на розвиток суб'єктів малого підприємництва. *Економіка та право, № 1*, с. 30–37.
- Бондарева, И. А., Кравченко, С. И., Мешков, А. В. (2015). Особенности инвестиционно-инновационной направленности подготовки студентов в техническом вузе (на примере Донецкого региона). *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки, № 4 (223)*, с. 236–244.
- Водолазская, Н. В. (2012). Формирование методологических основ будущей управленческой деятельности при подготовке магистров. *Управління проектами в умовах транзитивної економіки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса, Т.1, с. 56–59.
- Галакова, Г. А., Лялюцкая, М. Ю. (2015). «Управление инновациями»: проблема востребованности инновационных специалистов. *Наука. Технологии. Инновации. Сборник научных трудов: в 9 частях*, с. 147–149.
- Гончаренко, Л. П., Филин, С. А., Стасевич, Т. А., Фатянова, И. Р. (2006). Кафедра, где готовят топ-менеджеров по инвестициям и инновациям. *Региональная экономика: теория и практика, № 9*, с. 11–18.
- Кравченко, С. И., Квилинский, А. С. (2016). Оптимизация конкурентоспособности инновационного проекта в условиях стратегической синергетизации. *Вісник економічної науки України, № 1 (30)*, с. 70–77.
- Кравченко, С. И., Кладченко И. С. (2003). Исследование сущности инновационного потенциала. *Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая, № 68*, с. 88–96.
- Мельниченко, О. В., Самородов, Б. В. (2014). Бізнес орієнтація підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. *Вісник Львівської комерційної академії / [ред. кол. : Башнянин Г. І., Куцик П. О., Шевчук В. О. та ін.]. (Серія економічна)*. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, вип. 45, с. 38 – 45.
- Мельниченко, О. В. (2013а). Аналіз грошових коштів та оцінка ліквідності банків України. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ), 1*, 179–184.
- Мельниченко, О. (2013b). Аналіз стану використання сучасних платіжних засобів у контексті виведення готівкових коштів із поза банківського обігу в Україні. *Вісник Національного банку України, 1*, 26 – 31.
- Мельниченко, О. (2013с). Аудит електронних грошей в банках України. *Вісник Національного банку України, 3*, 41–45.
- Мельниченко, О. В. (2014). Концепція обліку електронних грошей в банках. *Проблеми економіки, 2*, 296–301.
- Мельниченко, О. В. (2013d). Теоретичні засади електронних грошей. *Бізнес Інформ, 8*, 284–290.
- Мешков, А. В. (2016). Исследование опыта и перспектив инновационной направленности подготовки магистрантов ДонНТУ. *Проблемы и пути совершенствования учебной, учебно-методической и воспитательной работы: материалы VI научно-методической конференции*, с. 380–385.
- Мешков, А. В., Бондарева, И. О., Ментель, О. Ю., Скабцова, С. М. (2012). Підвищення ефективності інвестиційних процесів на підприємстві в сучасних умовах української економіки. *Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Луганськ, № 11 (182)*, с. 328–334.
- Нарышкин, С. (2007). Инновационная составляющая инвестиционных процессов. *Вопросы экономики, № 5*, с. 52–64.
- Петросянц, Д. В., Симонов, К. В. (2013). Подготовка менеджеров в сфере инноваций: коррекция спроса и согласование предложения. *Региональные проблемы преобразования экономики, № 1 (35)*, с. 344–350.

- Садеков, А. А., Лисова, Н. А. (2001). *Инвестиционная привлекательность предприятия (методология и методика оценки)*. ДонГУЭТ им. М.Туган-Барановского, Донецк.
- Тонышева, Л. Л., Назмутдинова, Е. В., Федорова, О. Б., Фендич, О. С., Чейметова, В. А. (2013). *Развитие профессиональных компетенций менеджера в сфере управления инновациями*. Издательство: Тюменский государственный нефтегазовый университет, Тюмень.
- Хобта, В. М., Попова, О. Ю., Мешков, А. В. (2005). *Активізація і підвищення ефективності інвестиційних процесів на підприємствах*, Норд-Пресс, Донецьк.
- Хобта, В. М. (2009). *Управління інвестиціями: навчальний посібник*. Видання ДВНЗ "ДонНТУ", Донецьк.
- Baszyński, A. (2008). *Działanie bankowego rynku pracy w Polsce na przełomie XX i XXI wieku, w: Przemiany na współczesnym rynku pracy*, red. W. Jarmołowicz, Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań.
- Dźwigoł, H. (2015a). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2016a). Menedżer do zadań specjalnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 89, 95-106.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2016b). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Dźwigoł, H. (2015b). Warsztat badawczy w naukach o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 83, 133-142.
- Dźwigoł, H. (2015c). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Girchenko, T. (2015). Formation of Competitiveness of Ukrainian Banks under the Influence of Foreign Capital. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 380, 443-452.
- Kabaj, M. (2006). *Ekonomia tworzenia i likwidacji miejsc pracy. Dezaktywizacja Polski*, IPiSS, Warszawa.
- Karbownik, A., Dźwigoł, H., & Wodarski, K. (2012). System zarządzania ryzykiem w uczelni wyższej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 60, 125-139.
- Kaźmierczyk, J. (2015). Human capital development in Polish banks. *Baltic Rim Economies*, May 2015, No. 3, s. 37.
- Kaźmierczyk, J. (2011). Banks' expectations on banking labour market: the polish case, proceedings of the fourteenth international conference. *American Society of Business and Behavioral Sciences*, PARIS, s. 129-135.
- Kharazishvili, Y., Lyashenko, V., Zaloznova, Y., & Kvilinskyi, O. (2016). Impact of Infrastructure Component on Socioeconomic Approach to Modernization of the Region. *European Cooperation*, 8(15), 108-119.
- Kvilinskyi, O.S. (2012). Formuvannya dodatkovykh perevah funktsionuvannya ta rozvytku malykh pidpriemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147. [in Ukrainian].
- Lyashenko, V., Tolmachova, A., & Kvilinskyi, O. (2016). Państwowa polityka rozwoju przedsiębiorczości w kontekście stabilności społecznoekonomicznej (na przykładzie Ukrainy), *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 4, 155-164. [in Polish].
- Payonk, K., Lyashenko, V., & Kvilinskyi, O. (2015). Operation of a Business Entity in the Context of Globalization. *Economic Herald of the Donbas*, 4(42), 18-23.

References

- Baszyński, A. (2008). *Działanie bankowego rynku pracy w Polsce na przełomie XX i XXI wieku, w: Przemiany na współczesnym rynku pracy*, red. W. Jarmołowicz, Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań.

- Dźwigoł, H. (2015a). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2016a). Menedżer do zadań specjalnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 89, 95-106.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2016b). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Dźwigoł, H. (2015b). Warsztat badawczy w naukach o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 83, 133-142.
- Dźwigoł, H. (2015c). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Girchenko, T. (2015). Formation of Competitiveness of Ukrainian Banks under the Influence of Foreign Capital. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 380*, 443-452.
- Kabaj, M. (2006). *Ekonomia tworzenia i likwidacji miejsc pracy. Dezaktywizacja Polski*, IPiSS, Warszawa.
- Karbownik, A., Dźwigoł, H., & Wodarski, K. (2012). System zarządzania ryzykiem w uczelni wyższej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 60, 125-139.
- Kaźmierczyk, J. (2015). Human capital development in Polish banks. *Baltic Rim Economies, May 2015, No. 3*, s. 37.
- Kaźmierczyk, J. (2011). Banks' expectations on banking labour market: the polish case, proceedings of the fourteenth international conference. *American Society of Business and Behavioral Sciences, PARIS*, s. 129-135.
- Kharazishvili, Y., Lyashenko, V., Zaloznova, Y., & Kvilinskyi, O. (2016). Impact of Infrastructure Component on Socioeconomic Approach to Modernization of the Region. *European Cooperation*, 8(15), 108-119.
- Kvilinskyi, O.S. (2012). Formuvannya dodatkovykh perevah funktsionuvannya ta rozvytku malykh pidpriemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147. [in Ukrainian].
- Lyashenko, V., Tolmachova, A., & Kvilinskyi, O. (2016). Państwowa polityka rozwoju przedsiębiorczości w kontekście stabilności społecznoekonomicznej (na przykładzie Ukrainy), *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 4, 155-164. [in Polish].
- Melnychenko, O. V. (2013a). Analiz hroshovykh koshtiv ta otsinka likvidnosti bankiv Ukrainy. *Visnyk Uniwersytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy (m. Kyiv)*, 1, 179-184.
- Melnychenko, O. (2013b). Analiz stanu vykorystannia suchasnykh platizhnykh zasobiv u konteksti vyvedennia hotivkovykh koshtiv iz poza bankivskoho obihu v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, 1, 26 - 31.
- Melnychenko, O. (2013c). Audyty elektronnykh hroshei v bankakh Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, 3, 41-45.
- Melnychenko, O. V. (2014). Kontsepsiia obliku elektronnykh hroshei v bankakh. *Problemy ekonomiky*, 2, 296-301.
- Melnychenko, O. V. (2013d). Teoretychni zasady elektronnykh hroshei. *Biznes Inform*, 8, 284-290.
- Payonk, K., Lyashenko, V., & Kvilinskyi, O. (2015). Operation of a Business Entity in the Context of Globalization. *Economic Herald of the Donbas*, 4(42), 18-23.
- Arseniev, Yu. N., Davydova, T. Yu., & Mynaev, V. S. (2015). Podgotovka vysshykh rukovodytelej i menedzherov v sfere upravleniia innovatsiyami i kachestvom. *Izvestyya Tulskoho gosudarstvennogo universyteta. Pedagogika*, # 1, s. 3-10.
- Asaul, A. N. (2009). Podgotovka inzhenerov-menedzherov po upravleniiu innovatsiyami - zalog uspehnogo razvitiya kompanii. *Ekonomicheskoe vozrozhdenie Rossii*, # 1, s. 3-7.

- Blagodarniy, O. I., Tolmachova, G. F., Kvilinskiy, O. S. (2014). Doslidzhennya vplivu regionalnyh osoblyvostey na rozvytok subiektiv malogo pidpriemnytstva. *Ekonomika ta pravo*, # 1, s. 30–37.
- Bondareva, I. A., Kravchenko, S. I., & Meshkov, A. V. (2015). Osobennosti investitsionno-innovatsionnoy napravlenosti podgotovki studentov v tehniicheskoy vuzhe (na primere Donetskogo regiona). *Nauchno-tehnicheskie vedomosti SPbGPU. Ekonomicheskie nauki*, 4 (223), 236–244.
- Vodolazskaya, N. V. (2012). Formirovanie metodologicheskikh osnov budushey upravlencheskoy deyatel'nosti pri podgotovke magistrantov. *Upravlinnaya proektami v umovah tranzitivnoy ekonomiky: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferentsii*. Odesa, T.1, s. 56–59.
- Galakova, G. A., & Lyalyutskaya, M. Yu. (2015). «Upravlenie innovatsiyami»: problema vostrebovannosti innovatsionnykh spetsialistov. *Nauka. Tehnologii. Innovatsii. Sbornik nauchnykh trudov: v 9 chastyah*, s. 147–149.
- Goncharenko, L. P., Filin, S. A., Stasevich, T. A., & Fatyanova, I. R. (2006). Kafedra, gde gotovyat top-menedzherov po investitsiyam i innovatsiyam. *Regionalnaya ekonomika: teoriya i praktika*, # 9, s. 11–18.
- Kravchenko, S. I., & Kvilinskiy, A. S. (2016). Optimizatsiya konkurentosposobnosti innovatsionnogo proekta v usloviyah strategicheskoy synergetizatsii. *Visnyk ekonomichnoi nauki Ukrainy*, # 1 (30), s. 70–77.
- Kravchenko, S. I., & Kladchenko I. S. (2003). Issledovanie suschnosti innovatsionnogo potentsiala. *Nauchnyie trudyi Donetskogo natsionalnogo tehniicheskogo universiteta. Seriya: ekonomicheskaya*, # 68, s. 88–96.
- Melnychenko, O. V., & Samorodov, B. V. (2014). Biznes orientatsiya pidgotovky fahivtsiv u vyschih navchalnykh zakladah. *Visnik Lvivskoi komertsijnoi akademii / [red. kol. : Bashnyanin G. I., Kutsik P. O., Shevchuk V. O. ta In.]*. (Seriya ekonomichna). Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi komertsijnoi akademii, vyp. 45, s. 38 – 45.
- Meshkov, A. V. (2016). *Issledovanie opyta i perspektiv innovatsionnoi napravlenosti podgotovki magistrantov DonNTU*. Problemy i puti sovershenstvovaniya uchebnoj, uchebno-metodicheskoy i vospitatelnoj raboty: materialy VI nauchno-metodicheskoy konferentsii, s. 380–385.
- Meshkov, A. V., Bondareva, I. O., Mentel, O. Yu., & Skabtsova, S. M. (2012). Pidvyschennia efektyvnosti investitsijnykh protsesiv na pidpriemstvi v suchasniy umovah ukrainskoi ekonomiky. *Visnik shidnoukrainskogo natsionalnogo universitetu imeni Volodymyra Dalia. Lugansk*, # 11 (182), s. 328–334.
- Naryishkin, S. (2007). Innovatsionnaia sostavliaiuschaia investitsionnykh protsessov. *Voprosy ekonomiki*, # 5, s. 52–64.
- Petrosyants, D. V., & Simonov, K. V. (2013). Podgotovka menedzherov v sfere innovatsiy: korrektsiya sprosa i soglasovanie predlozheniya. *Regionalnyie problemyi preobrazovaniya ekonomiki*, # 1 (35), s. 344–350.
- Sadekov, A. A., Lisova, N. A. (2001). *Investitsionnaia privlekatelnost predpriatia (metodologia i metodyka otsenki)*. DonGUET im. M.Tugan-Baranovskogo, Donetsk.
- Tonisheva, L. L., Nazmutdinova, E. V., Fedorova, O. B., Fendich, O. S., & Cheymetova, V. A. (2013). *Razvitie professionalnykh kompetentsij menedzhera v sfere upravleniya innovatsiyami*. Izdatelstvo: Tiumenskij gosudarstvennyi neftegazovyi universitet, Tiumen.
- Hobta, V. M., Popova, O. Yu., & Meshkov, A. V. (2005). *Aktivizatsiia i pidvyschennia efektyvnosti investitsijnykh protsesiv na pidpriemstvakh*. Nord-Press, Donetsk.
- Hobta, V. M. (2009). *Upravlinnia investitsiyami: navchalnyi posibnik*. Vydannia DVNZ "DonNTU", Donetsk.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 20.01.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 31.01.2017

Review
**the monograph „Economic Transformation in Ukraine:
Comparative Analysis And European Experience”, Composite
scientific work edited by Piotr Głowski & Oleksii Kvilinskyi,
Warsaw, 2017, p. 158.**

Modern development of the unitary states is the result of making use of considerable resources available to each economy. This implies a number of questions in the economic policy regarding how to utilize these resources rationally while maintaining them for future generations. This is a challenge for all those responsible for economic development, which enforces systematic reforms, equipping administration in management competence, rationalization of the legislation at central and local levels, and facilitating business.

The present monograph being problem structured involves important issues of transformation of the Ukrainian economy in various aspects of its functioning. Substantive development by Oleksandr Amosha, Gennadiy Pivnyak, Vasyl Shvets, and Danilo Cherevatskyi in this regard is presented in the material related to autarchy vs. globalization in energy resources supply (pp. 6-11). Mykola Yakubovskiy, Viacheslav Liashenko, Božena Kamińska, Oleksii Kvilinskyi introduce the economy modernization of the industrial regions (based on the example of Ukraine) (pp. 12-29), while Nadiia Shmygol presents complex assessment of plant growing development in the regions of Ukraine to work out recommendations for institutional changes in agriculture (pp. 30-40). Of interest is also the chapter by Olga Popova, Olena Tomashevskaya, and Svitlana Popova concerning decision-making based on the principles of sustainability for providing the profitable business activity (pp. 41-49). It is complemented by an article by Sergey Kravchenko "Scientific and educational complex of the economy as a basis for sustainable development" (pp. 50-60).

In subsequent chapters, Mariya Khmelyarchuk discusses energy efficiency in the context of countercyclical regulation at the global and national levels (pp. 61-78), and Sergii Ivanov, Vasyl Perebyynis, Valerii Havrysh, and Yuliya Perebyynis present low-carbon economy: modern view on energy concept of Serhiy Podolynsky (pp. 79-90). In turn, Dmitry Lazarenko discusses the economic approach to global energy trends (pp. 91-99). Subsequently, Nataliya Dalevska gives characteristics of the institutional determinants of global economic development (pp. 100-111), and Oleksandr Melnychenko in his chapter "E-money payments in sustainable tourism development" presents the legal and financial regulations in tourism (pp. 112-125).

The role of the Shared Service Centres is analyzed by Grzegorz Kinelski (pp. 126-136). Energy security instruments are discussed by Wojciech Drożdż, Piotr Głowski, Marcin Pawlicki, and Andrzej Midera (pp. 137-146). Interesting analyses are presented by Viktor Kovalov, Sergii Burlutskiy, and Svetlana Burlutskaya in "The 'resources curse' phenomenon in context of socio-economic transformation of Ukrainian economy" (pp. 147-155).

Usually, when we analyze the state of relations between Poland - Ukraine first come the issues of international policy, security, history of our mutual relations in the twentieth century. Today the most important in Polish and Ukrainian cooperation as emphasized by writers is not happening in politics. It happens at the level of the Small and medium business and at the level of the whole society. More than a million Ukrainians in Poland increase to the extreme rate of intellectual exchange, and to create a climate for bilateral relations. This

exchange is much more important than five or ten political declarations. Overall it is a very interesting monograph requesting to do a lot in economic discourse between Polish - Ukrainian people. It deeply refers to the Economic Forum Poland - Ukraine of 26 November 2015 held in Kiev and comprehensive free trade area member EU - Ukraine from January 2016.

**Professor of Poznań University of
Economics and Business**

Prof., dr hab. Kazimierz Pająk

**Rector of Stanisław Staszic State
School of Higher Professional
Education in Piła**

Prof., dr hab. Donat J. Mierzejewski

Review

the monograph "The Transfer of Knowledge in the Processes of Mergers and Acquisitions of Iron and Steel Industry Enterprises" By Radosław Miśkiewicz, Warsaw 2017, 240 Pages + 139 Pages of Substantive Appendices

1. Evaluation of the Substantive Level of the Proposed Manuscript.

The monograph reviewed belongs to the so-called resource-based theory, often referred to in literature as the "resource-based view," which is comprised of many specific schools /theories/, including the theory of enterprise in C. Prahalad and G. Hamel's approach, built on the foundation of the idea of intellectual capital.

The main component of intellectual capital is knowledge, carried by employees with their skills and experience. Knowledge and the ability to use it are the main factors that determine the competitive potential of an enterprise as well as the source of the strategic advantage of the business. In this context, knowledge management becomes not only a tool, but also a condition for multiplying the effects of involved resources of an enterprise.

The literature on knowledge and its management is unusually extensive, which is a function of its importance in the post-industrial period. Against the background of subject literature known to me, Radosław Miśkiewicz's monograph distinguishes itself by its subject scope and area of research. The author has successfully attempted to present the issues related to managing the transformation of knowledge in the processes of mergers in an industry which was a symbol and a basis of the era of industrialisation.

Mergers and acquisitions constitute one of the main practices in the external development of enterprises. The external development of a company is a very spectacular but also risky method of implementing strategic plans. It is necessary to agree with the Author that "in the era of increasing globalisation and tightening of intra-EU relationships, merger processes will be used in economic practice more often than before, and one of the key motives will be the transfer of new knowledge between operators, which opens the way for building this process in the context of mergers and acquisitions." The main motive behind mergers and acquisitions is the perspective of fast and effective growth, and primarily the avoidance of obstacles and reduction of risk related to activity on new markets. The scale of failed attempts at implementing the strategy of external growth indicates that there is high risk connected to this type of business action. The Author sees the transfer of knowledge in merger and acquisition processes as a "driving force," which "is to ultimately improve the market position of enterprises and enable them to gain competitive advantage.

The monograph by Radosław Miśkiewicz is 240 pages long. Its structure consists of an "Introduction," five main chapters and "Summary and final conclusions." It is based on a solid source base — comprised of 235 bibliography entries, a lot of which are written in English. Substantive appendices, being the result of the Author's research, complete the work. They are professionally written and maintain substantive and methodical clarity.

It is necessary to agree with the Author that the main purpose of the monograph is "to identify the relationship between the transfer of knowledge and transactions of mergers and acquisitions of iron and steel industry enterprises, to indicate the principal factors determining the process of this transfer and describe the characteristics of the process of knowledge transfer in time. The

purpose has been fully verified and substantively justified.

The work is written using clear and communicative language and its structure is the logical result of the goals chosen and research questions asked. The Author has confirmed his ability to conduct independent empirical research based on his highly developed methodical and writing skills. The monograph has a theoretical and empirical character. The first three chapters constitute a theoretical foundation of the work, belonging to a wide discourse on current market economy in Poland.

It is worth noticing that the third chapter fulfills a very important, even essential role from the perspective of the research process. Therein the Author identifies and professionally analyses the principal factors behind a successful transfer of knowledge, which include structural and systemic match as well as cultural match. The other chapters are the Author's added value, his considerations and the whole empirical procedure and they combine to form a logical, substantively ordered scientific text.

The work contains a few stylistic mistakes (letter switching – I have sent the list of pages to the Author), which by no means decrease the cognitive and applicative value of the monograph. I definitely recommend the monograph entitled *The Transfer of Knowledge in the Processes of Mergers and Acquisitions of Iron and Steel Industry Enterprises* by Radosław Miśkiewicz to be published in print. It will enrich the existing body of scientific knowledge on contemporary market economy, process management in enterprises, methods of acquisitions, the diffusion of economic operators.

2. The Publication As Compared to Other Works on Economy and Management.

Only some of the issues under examination are raised by the research using the methods and model of the transfer of knowledge in the processes of mergers and acquisitions of iron and steel industry enterprises in the conditions of contemporary market economy. Both the scope and the level of detail of the research is limited, therefore it is vital to undertake further research. The next research direction should be related the development of methods for converting tacit knowledge into explicit knowledge, which may allow for its formalisation, for example in the form of procedures, which in turn will positively influence the acceleration of the knowledge transfer process. Until recently, competitive advantage in the world economy has been conditioned by traditional resources: labour, land, primary commodities. In a global economy, apart from traditional resources, knowledge and information also play a part. Thus, it can be assumed that the acquisition and development of knowledge, as well as its skilful use, are becoming one of the most crucial challenges for enterprises functioning within the global economy. The book – monograph constitutes a practical source which will prove helpful in understanding the complicated provisions of law that regulate mergers and acquisitions. In the context of purchasing and merging of capital companies, the decisive role is played by the legal, financial, accounting, and tax aspects of the foregoing processes, which are described by the Author in detail. Moreover, the book contains practical advice regarding how to prepare to contact with an enterprise that is potentially to be acquired, why it is important to use the assistance of advisers in the acquisition process, and how important it is to perform a *due diligence* analysis.

3. Usefulness of the Book for Students.

Mergers and acquisitions are a great method of strategic enterprise development, especially in the period of an economic crisis. However, this

process is very difficult because it requires extensive knowledge on strategic management, human and financial resource management and operational management. Carrying out a successful merger or acquisition demands multiple different competences.

The publication being presented answers the question how to successfully carry out a merger or acquisition process. It teaches the readers-students about such concepts as: due diligence, employee management during the transformation, building the value of the business or assessing the effectiveness of the enterprise.

The book may be of use especially to managers and enterprise owners, in addition to students at postgraduate and MBA studies, courses on management, economy, law, and international economic relations.

It will provide them with an outline of sample legal risks in selected, typical areas of legal research related to merger and acquisition transactions.

4. Recipients of the Paper Version of the Book.

It may be successfully addressed to the business management staff responsible for merger and acquisition processes, including employees at corporate governance and organisational-legal departments. In addition, the study is dedicated to executive staff deciding about development strategy of economic operators. Furthermore, to people dealing professionally with the application of accounting law regulations: members of supervisory boards, directors, chief accountants, auditors, financial analysts, legal advisers, lawyers, tax advisers, judges and prosecutors, as well as to economists and students of all educational options at university faculties of economics, economic law and management. In To sum it up it is a valuable book worth to spread.

**Professor of Poznań University of
Economics and Business**

Prof., dr hab. Kazimierz Pająk

Review
the monograph „Wolność przede wszystkim. Sprzeciw, bunt, opozycja PRL-NRD”. Kinga Hartmann (ed.) Görlitz-Wrocław, GAJT 2014. 415 p.

Three years ago a book came out under the title „Freedom primarily. Demur, defiance, opposition. Polish People’s Republic – German Democratic Republic” (Vor allem Freiheit. Widerstand, Revolte, Opposition. DDR-VR Polen”) published by GAJT publishing house in two language versions. This is a composite work of the German and Polish researchers edited by Kinga Hartmann, teacher, the author of the plan of Polish language teaching in German schools. This academic-educational publication was carried out as part of Saxony Education Agency’s project “Citizens for freedom. Moral courage in the time of dictatorship. Saxony and Lower Silesia 1945-1989”. The project and the publication were funded by Regional Operational Program of cross-border cooperation Poland-Saxony 2007-2013.

The publication consists of five main thematic parts always compiled by two authors from Germany and Poland. The following chapters are titled: 1. Administration against society, 2. Decency of value, 3. Enemies of the people, 4. Helping hand, 5. Resistance and rebellion. Each of them presents his own national point of view to historic case and developing processes in his country. The effect of this compilation is a presentation of historical truth and likelihood of presented hypothesis. At the beginning two authors Krzysztof Popiński and Nancy Aris introduce the readers into a ideological sphere and political determinants of communist authorities in the Polish People’s Republic and in the German Democratic Republic. Political order after the Second World War which emerged was a result of a conference in Potsdam in July 1945. During earlier wartime conferences, the allies had accepted the incorporation of the cities of Lwów and Wilno into the Soviet Union. Both of them had strong historic links to Polish culture. Polish access to the coast was consolidated by the incorporation of part of Eastern and Western Prussia. The authors showed how the population of both nations changed dramatically. Most notably, from having been a multicultural, multireligious state, Poland became a national state. The community was depleted by Nazi genocide, Soviet displacement and arrests, emigration and fighting. At the same time German residents suffered from lacking of food and were dispossessed, nationalized in imitation of Soviet community. Enemy and victim experienced similar humiliations with different intensity.

The subsistence of the individual in this inhuman circumstances is the main objective of research in the second chapter. Kinga Hartmann and Teresa Korsak describe living of Polish society in a new reality. Marion Brandt draws the creation of a new citizen under long standing control. The parts three and five are dedicated to the opposition in both totalitarian states. A lot of opposition groups since the beginning of the postwar time were called and characterized. The regimes in German and Poland were unwilling to note the need for dialogue between the regime and representatives of the population. In reality, the situation was changing fast when Mikhail Gorbachev became the First Party Secretary in the Soviet Union. The leaderships of the underground Solidarity, many dissident intellectuals and German government with Erich Honecker on top did not believe that the communist regime would collapse. Ehrhart Neubert tried to emphasise the changes in the perception of the reality by the German people

and their reaction for the fall of the Berlin Wall. On the other hand Grzegorz Strauchold and Krzysztof Popiński focused on the main historic stages of development inside of resistance movement since the first strikes on the Polish coast in 1970 to the Round Table Talks and first independent election in 1989.

Łukasz Kamiński and Marion Brandt researched external factors of development of the oppositions and social rebellion in both countries. Many lots of Polish soldiers who did not come back to their homeland were presented as well as support of western countries in the fight against communist misinformation and propaganda. The authors noted financial supporting institutions of the Polish opposition. The very similar supporting function for East German citizens fulfilled Federal Republic of Germany. The free and independent mass media, political parties and community organizations were window to the world for resistance movements in the German Democratic Republic. The Solidarity Movement connected both nations in fight for independence. In this period of time new friendships developed and are mentioned today by previous citizen of the German Democratic Republic chancellor Angela Merkel.

The book makes a good example of historical experiences of both neighbors Poland and Germany. Poland's recent history has been a record of the struggle for independence and a search for a model of state. The desire for independence and the need to define the boundaries of the national state were accompanied by a search for a just relationship between citizens and the state, which was to represent their interest. Since the fall of communism the establishment of a free market economy and acceptance of the democratic model of representation were the two most important conditions for Poland being included in the community of the developed European states.

The combination in one title of two social realities in very similar oppressive political systems claims attention and makes impression. The book in question contains ten texts, some of them are written in a form of essay and the second part is presented as a typical historical research work. Noteworthy is a great amount of documents, pictures, CVs, quotations of speeches, explanations of terms and occurrences placed in this publication. Many unknown photos are used for the first time, and it was very difficult to gain them. The extensive bibliography confirms a command of source literature.

The greatest advantage of this book is its didactic value and the comparative formula of two parallel separate worlds, where the life stirred trials and tribulations and the moral courage were a great challenge. The plurality of new information, photos not found in other books is an added value and can be an inspiration for historians.

**Professor of Poznań University of
Economics and Business**

Prof., dr hab. Izabela Janicka

Recenzja wydawnicza
pracy Józefa Chmiela pt.: Współczesna makroekonomia a teoria
dynamicznej gospodarki, s. 549.

Ekonomia jako nauka o gospodarowaniu stara się wyjaśnić skomplikowane zależności i mechanizmy dotyczące współczesnych systemów gospodarczych. Stąd też analiza metodologii w naukach ekonomicznych szuka współczesnej identyfikacji procesów z uwzględnieniem metod statystycznych, matematycznych, historiozoficznych, porównawczych czy opisowych. Prowadzi to do licznych pytań w naukowym dyskursie jaką rolę w zachodzących – współcześnie obserwowanych interpretacjach klasycznej ekonomii odgrywają makroekonomia i mikroekonomia. Czy rozpatrując tę drugą należy jej prawidłowości metodologiczne analizować w przestrzeniach makroekonomicznych.

Dobrze się stało, że do współczesnego dyskursu odnoszącego się do znaczenia nauk ekonomicznych, makroekonomii, mikroekonomii włącza się Józef Chmiel z całym swoim dorobkiem. A przecież na zachwianie proporcji między nimi, albo mówiąc szerzej braku połączenia tych dziedzin w naukach ekonomicznych – nie prowadziło, jak zauważył M. Levinson, N. G. Mankiwa, czy A. M. Okun do stabilnego pomostu między teorią mikro i makro.

Inną płaszczyzną tego dyskursu było też poszukiwanie wyjścia z impasu, dotyczącego zakresu ekonomii głównego nurtu. Pojawiały się pytania dorobek jakich szkół ekonomicznych należy zaliczyć do ekonomii ortodoksyjnej, a jakich do heterodoksyjnej, a jaką rolę odgrywa w nim nurt szkoły neoklasycznej. I dalej jakie ramy równowagi ogólnej należy preferować (np. Janina Godłów-Łęgiedź) na bazie interpretacji takich pojęć jak: szkoła ekonomistów, kierunki rozwoju, ortodoksja i heterodoksja, czy główny nurt. A może jak zauważa D. Calander należy rozwinąć dyskusję w kierunku pojmowania głównego nurtu ekonomii jako systemu dynamicznego i złożonego, a nie ograniczonego wyłącznie do neoklasycznej ortodoksji. (zob. D. Calander, 2000, Współczesne teorie ekonomiczne).

Autor recenzowanej pracy w warstwie ogólnej stawia ciekawe pytanie badawcze (s. 13) „...jeżeli jednak prawdą jest, że neoklasycyzm zdominował główny nurt ekonomii, to wszystkie zastrzeżenia formułowane względem głównego nurtu dotyczą przede wszystkim szkoły neoklasycznej. Szukając argumentów słusznie wskazuje na dorobek: Uskali Mäki, Ronalda Coase, Wassilga Leontiefa, Adama Nogi, Valarasa, Pareto, Arrowa. Brak realizmu to podstawowy zarzut względem ekonomii głównego nurtu. Ale, innym to formalizm, ignorowanie warunków społeczno-instytucjonalnych, fascynacja matematyką powodowały, że ekonomia głównego nurtu (neoklasyczna) rozwijała się w dość luźnym związku z ekonomią klasyczną. Warto, w tym miejscu dołączyć drugi zarzut (s. 13) względem szkoły neoklasycznej jakim jest formalizm.

Na bazie tych rozważań pojawiają się też analizy dotyczące rewolucji formalistycznej, zasadności stosowania paradygmatu Kuhna jako wzorca w rozwoju nauki i czy w konsekwencji teoria neoinstytucjonalna ma zastąpić (kiedy?) teorię „twardego jądra”.

Recenzując niniejszą pracę pragnę zauważyć, iż Autor ma odrębny, nie zawsze tożsamy pogląd dotyczący funkcjonowania gospodarki, stąd swoje naukowe dociekania nazywa teorią dynamicznej gospodarki. Uważa, że świat realny to świat „anty-equilibrium”, a w najlepszym razie świat wielu równowag cząstkowych, które nakładają się w całość i kształtują równowagę ogólną, w

której coraz większą rolę odgrywa pieniądź i strumień finansowy. Odrzuca też neoklasyczną teorię zatrudnienia i płac oraz neoklasyczną teorię przedsiębiorstwa.

Swoje rozważania naukowe prezentuje w dziewięciu rozdziałach. I tak w rozdziale pierwszym Mikroekonomiczne podstawy makroekonomii głównego nurtu (s. 25-59), dokonał ogólnego przeglądu teorii równowagi ogólnej, neoklasycznej teorii zatrudnienia i płac, neoklasycznej teorii przedsiębiorstwa. Ciekawym – moim zdaniem – jest ten fragment rozdziału (od s. 42) odnoszący się do kosztów krańcowych i zmiennych a narastającym postępem technologicznym.

W rozdziale drugim: Teoria dynamicznej gospodarki (TDG s. 59-110) Autor stawia ciekawe zadania badawcze i formułuje wnioski. I tak przyjmuje, że kapitalistyczna gospodarka nie dąży do stanu długookresowej równowagi lecz w następujących po sobie i powiązanych ze sobą okresów krótkich może się ona znaleźć w stanie równowagi. Ale zakłada, że równowaga na rynku towarów i usług nie musi pociągać za sobą całkowitego wykorzystania zasobów siły roboczej i zdolności produkcyjnych przedsiębiorstw, co może powodować zjawisko przymusowego bezrobocia, co jest zgodne z sugestią Johna M. Keynesa. Natomiast źródłem zysków w dynamicznej gospodarce są innowacje wdrażane przez przedsiębiorców oraz ich naśladowców. (patrz teoria Josepha A. Schumpetera) Założenia te konkluduje Autor, prowadzą do wniosku, że ceny krótkookresowej równowagi pokrywają przeciętne pełne koszty produkcji, a nie koszty krańcowe jak w teorii neoklasycznej.

Revolucja Keynesowska i synteza neoklasyczna są treścią rozdziału trzeciego (s. 110-151). Autor wskazuje w nim między innymi, że niemal wszystkie założenia leżące u podstaw teorii dynamicznej dadzą się pogodzić z postulatami Keynesa, uznanymi za rewolucyjne. Ale już model IS-LM nie da się pogodzić z teorią dynamicznej gospodarki bez wprowadzenia pewnych istotnych korekt, polegających m.in. na uwzględnieniu w nim wzrostu płacy realnej w krótkim okresie. Ciekawe są też uzasadnienia kwestionowania przez Autora koncepcji krzywej Phillipsa, która jest całkowicie niezgodna z jego teorią. Jej nieadekwatność wynika z neoklasycznego postulatu, że w krótkim okresie ceny rosną lub maleją proporcjonalnie do zmian płac nominalnych.

Rozdział czwarty Neoklasyczna kontrofensywa (151-221), w którym Autor analizując monetaryzm zauważa, że zwiększenie podaży pieniądza przez bank centralny wcale nie musi przyczynić się do poprawy koniunktury. Stąd też jego zdaniem mankamentem ekonomii ortodoksyjnej jest nie dostrzeganie niezwykle istotnego źródła wzrostu podaży pieniądza jakim jest wzrost płac nominalnych. Zgodzić się należy z Autorem (s. 204 i n.), iż pozytywnie należy oceniać próbę analizy dynamiki gospodarczej podjętą przez szkołę realnego cyklu koniunkturalnego, a także i tym, że pewne zastrzeżenia odnieść można do założeń szkoły neokeynesistowskiej, która głosiła m. in., że fluktuacje gospodarcze i istnienie bezrobocia przymusowego wynikają ze sztywności płac i cen oraz innych niedoskonałości rynku (s. 221 i n.).

Rozdział piąty Neokeynesizm (s. 221-287), Autor analizuje dyskusyjne problemy odnoszące się do sztywności płac i cen. Ich naukową wykładnię sprowadza do stwierdzenia, że istniejące realnie sztywności płac i cen wynikają z innych przyczyn i nie tylko szkodzą dynamicznej gospodarce, ale nawet spełniają tam pożyteczną rolę.

Cykl koniunkturalny jest treścią rozdziału szóstego (s. 287-344). Autor analizuje w nim popyt na rosnącą produkcję, mechanizmy powstawania

kryzysów, malejącą krańcową kapitału, kryzysy walutowe i inne. Swoje wnioski często konfrontuje z teoriami Keynesa, Saya, Minsky'ego. Ciekawym też, z metodologicznego punktu widzenia jest analiza takich problemów jak: przyczyny występowania cykli koniunkturalnych, skuteczność polityki fiskalnej i pieniężnej, wolność gospodarcza, korzyści wynikające z międzynarodowej integracji gospodarczej.

Rozdział siódmy Polityka stabilizacyjna (s. 344-409) odnosi się do polityki fiskalnej i pieniężnej. Analizując politykę fiskalną (s. 344-349) podziela wątpliwości co do jej skuteczności zgłaszane przez przedstawicieli ekonomii głównego nurtu. Nieco inaczej, jak zauważa Autor (s. 363-409) widzi przyczyny nieskuteczności, stąd swoje rozważania konfrontuje ze zjawiskami i tendencjami opisywanymi przez F. E. Kydlanda i E. C. Prescottta, R. J. Barro, D. B. Gordona i innych.

W rozdziale ósmym zatytułowanym Wolność gospodarcza (s. 409-482) analizuje szereg zarzutów skierowanych przez ekonomistów o poglądach lewicowych przeciwko gospodarce wolnorynkowej. Swoje rozważania odnosi do: funkcjonowania rynku niedoskonałej informacji, doskonałej konkurencji, stopnia skomplikowania ustroju społeczno-gospodarczego, analizuje procesy zaufania do rynku a także zaufania do państwa.

Wybrane problemy integracji gospodarczej są treścią rozdziału dziewiątego (s. 482-531). Analizą objęto między innymi problem korzyści i kosztów wynikających ze wstąpienia poszczególnych krajów do międzynarodowych ugrupowań ekonomicznych. Wnioski z tej analizy są poprawne, odnoszą się do teorii tzw. optymalnego obszaru walutowego rozwijanych przez ekonomistów głównego nurtu w latach 60. i 70. XX w., ale bardziej dyskusyjne wydają się być, co podkreśla Autor teorie współczesne.

Praca Współczesna makroekonomia a teoria dynamicznej gospodarki Józefa Chmiela wpisuje się w obszerny dyskurs poświęcony aktualnym i przyszłym problemom stojącym przed ekonomią, szkołami ekonomicznymi, czy pojedynczym badaczom. Z metodycznego i metodologicznego punktu widzenia dobrze udokumentowana. Poszczególne rozdziały treściowo uzupełniają się i tworzą logiczną konstrukcję myślową Autora. Proponuję jednak (wg. uznania Autora) w bibliografii dopisać dwutomowe dzieło: Nowe trendy w metodologii nauk ekonomicznych i możliwości ich wykorzystania w procesie kształcenia akademickiego, pod redakcją A. Grzelaka i K. Pająka.

**Profesor zwyczajny Uniwersytetu
Ekonomicznego w Poznaniu**

Prof., dr hab. Kazimierz Pająk

Andrii Kyrychok

PhD (Social communications),
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Senior Lecturer
Kyiv, Ukraine
akyrychok@ukr.net

**THE ASPECTS OF CRISIS COMMUNICATIONS RESEARCH AS A
FACTOR IN THE EFFECTIVE COUNTERACTION TO HYBRID
WARFARE**

Abstract. Today Ukraine is in a condition of hybrid warfare. Direct hostilities pale into insignificance. They are replaced by indirect, political, economic and informational leverages. Informational aspect of hybrid warfare is extremely important because the victory of a party in a big way depends on it. It is particularly difficult to confront this type of aggression, but possible. That is why, crisis communications are intended to assist in this. Since crisis communications are aimed to counteract information aggression, this type of activity has a lot of problems associated with the opposition to information aggression. This article divides these problems into problems of exactly crisis communications, issues arising in the information war and the problems of reputation formation, as the original factor, which suffers as a result of informational influence on him.

Keywords: crisis communication, hybrid warfare, informational war, communication defense

Formulas: 0, fig.: 0, tab.: 0, ref.: 17

Introduction. Crisis communication is one of the disciplines that fall within the scope of public relations. Accordingly, a significant number of problems are common in nature. The most significant problem that occurs during a crisis is a problem of professional ethics. It lies in the fact that the public relations specialist is intended to solve problems caused by crisis where a parallel conflict between the objective and ethical component, in achieving the desired result, arise.

The aim of the article is to analyse the main problems in the field of crisis response to hybrid threats.

Analysis of the investigations. We consider it appropriate to synthesise the problems in the field of crisis communication. In our opinion, the most global problems in the informational war are the issues of truth, credibility and transparency in the information environment. In other words – it is a problem of ethical component. Ethical component, as a rule, is determined by the following factors: behavioural morality; social responsibility; financial standing of the protected company. In the event of a national scale of the crisis – it is an economic situation in the country.

The problem of ethic component has its dualism. On the one hand, each PR-specialist should be responsible and follow his own ethical standards. On the other – the ethical problem also applies to the participants of the crisis. First of all it concerns the party who commits the information aggression [Chaplygina].

Traditionally, the discussion of the professional status in public relations always involves the problem of ethical activity of PR-specialists. Although, since its independence Ukraine have already formed a certain cohort of professionals, theoreticians and practitioners in the field of PR, and the discussion of this problem, as a rule, is limited to discussion of a particular situation [Fajnshtid 2013].

The scientist A. Cutler from the California University of Design and Communications analysed the methodological problems in the field of public relations and crisis communications in particular. He noted that a major problem is that scientists nowadays devote very little attention to research methodology in communication and to the searches for new appropriate solutions for receiving more reliable data. The scientist draws such conclusion relying on the analysis of publications in the most prominent branch journals "Journal of Public Relations Research" and "Public Relations Review" [Cutler 2004]. Other scientists L. Morton and L. Lin from the University of Queensland in their investigations confirmed the conclusions of A. Cutler. The researchers have published scientific material, which demonstrated data analysis, which was conducted by them in the period from 1975 to 1992 and involved studying of the content of publications specialized in public relations. Scientists have estimated that the number of qualitative researches prevailed over quantitative researches in about 20% [Morton 1995].

A. Cutler also indicated that a significant number of problems in the field of public relations and crisis communications are associated with inefficient use of practical analysis [Cutler 2004]. The biggest problem for scientists is that in more than half cases, where researchers were using practical analysis, they could not separate out the most effective method of problem investigation.

Another significant problem is the imbalance between theory and science and practical component. During the analysis of research in the field of crisis communications A. Cutler concludes that most scientists conduct their studies not properly. According to A. Cutler, some of them possess theory of poor quality, some hypothesize improperly. Most studies repeat each other, even using the same material.

Scientists D. Gilpin and P. Murphy from the University of Denver assume it a problem that many studies consider crisis communications only as a communication process or process of image and reputation restoration. This approach, in their view, ignores the huge number of other problems in the field of crisis communications. They also say that the crisis management experts often use the communicative aspect in the shape of management of subordinates. However, without focusing on the purpose of crisis process and crisis coping D. Gilpin and P. Murphy claim that anti-crisis experts often act in the context of uncertainty, adaptability and improvisation, which increases the risk of crisis aggravation. In their opinion, the most effective approach is the activity aimed to certainty, goal orientation and control over the process [Gilpin, Murphy 2008].

Mitroff I. believes that a significant problem lies in the reluctance of the company to analyse its mistakes and reasons of the crisis. He associates these with the fact that people are afraid of responsibility for the crisis and therefore do not want to analyse the reasons, not to reveal that the blame rests with them. However, the scientist stresses on the need for such analysis. He describes it as the process of creation of anti-crisis team, which would be engaged in a kind of "anti-crisis literacy" [Mitroff 1996]. This team should

consist of employees of all departments and should analyse the causes of failure to overcome the crisis, considering internal and external factors. Management, in turn, should monitor whether these standards are carried out, what kind of climate prevails in the team and whether the ones who organized the process of overcoming of post-crisis syndrome in the company were awarded.

Research results. Analysing the problem of country's reputation generation, being a component of effective anti-crisis communication formation, the following aspects should be pointed out.

The first is the problem of fragmentariness of public communication policy. This applies both to communication strategy of the country and to legal enactments that reinforce this strategy. The authorities, who are designated to develop the reputation of our country only in certain aspects, perform their functions that is reflected on the quality of formation of Ukraine`s reputation. Here we also include the lack of comprehensive program to create the reputation of Ukraine and ineffective communication between government agencies and the public.

A significant problem is the low level of mutual understanding with the mass media in the promotion of state reputation. It is general practice, that different media defend different notions. In order to build a national strategy of image promotion we should act consistently, which is not yet possible because of the crisis in all spheres of state management and public life [Hlushhenko 2016].

Another problem is the lack of a clear reputation of Ukraine as a state. A large proportion of people still associate Ukraine as part of Russia. This number of people is becoming smaller due to the changes taking place in our country since the early 2000s. But at the same time, this problem exists and one of the goals in the formation of national reputation should be positioning of Ukraine as a strong and independent state, which under no circumstances is a part of Russia [Shtefano 2014].

A significant problem is also the presence of Ukraine in the informational space. We believe that this problem can be attributed not only to the state but also to the problems of Ukrainian society as well. The strategy of formation of national reputation and presence in the global informational space should be elaborated by joint efforts of the public and the state [Shnajder].

The fifth problem is the low efficiency of Ukraine in communicative counteraction to hybrid aggression from Russia. With more powerful battery of communication tools, including agents of influence and lobbyists, Russia spreads advantageous information about Ukraine, as the "Failed state" – a country that did not happen. In addition, Russia distributes any other beneficial information not feeling much resistance on the part of Ukraine.

In the context of the review of the problems of research in the field of crisis communications we consider it appropriate to examine the problems of research of information war as a component of effective crisis response in hybrid warfare.

An important problem is an issue of bringing our own ideas by means of national informational product. Here we have quite disappointing statistics. For example Russia, which generates its own content in most instances borrows western model through movies, music and so on. Percentage rating of film product in Russia is 15% against 85% in favour of American cinema [Pochepcov 2015].

We believe that it is necessary to focus on another category of film product – TV series. There is a problem of borrowing of this type of content from Russia. It is significant that 87% of content of “Ukraine” channel comprises of Russian and Russian-speaking series [Pocheptsov 2015]. And this is not the whole list of problems associated with the national crisis in the information space.

We can identify such reasons of informational crisis in Ukraine. First of all it is a high political bias of Ukrainian information space from other countries, especially Russia. There are so-called “blind spots” in the information space as a lack of sufficient intellectual, children's and educational content. Information space is very poorly protected, that is why the crisis situation arose. We also tend to accept others' values and ideas and they dominate over our own [Pocheptsov 2015].

According to H. Pocheptsov “information war – is a constantly changing subject through its active use in military or civilian environment. This dynamic complicates the analysis and synthesis in this area” [Pocheptsov 2015]. Here is an example of the differences that exist today in the interpretation of the concept “information warfare.” For the first, various state institutions may use different definitions of one and the same concept depending on the specifics of their activities. For example one may use the term “public diplomacy” another uses “information war.” This leads to the fact that scientists may not pay attention to some aspects of the problem.

For the second, the field of military affairs undergoes changes. For example, the term “information warfare” is often replaced by “information operations”. According to experts this happens because the term “information warfare” can be used only during the war, while the term “information operation” may be used persistently.

Pocheptsov H. also spoke about the issue of perception of the term “information warfare”. The publicity usually associates this term with external actions forgetting that the information war can be purely internal. As an example, let us remember political information war, aimed at discrediting of opponents in order to raise their rating.

For the fourth, nowadays, the use of the information component in the war increasingly prevails over direct military action, leaving the principle of physical destruction behind and preferring moral oppression of the enemy. The military concluded that the majority of direct military tasks can be performed with the information component. This encourages creating separate departments to conduct information operations.

For the fifth, scientist F. Luntz predicts that in the future mankind will be no more interested in the news as such. In fact, a new information space will appear. Scientists predict future world, as a world without news, because the next generations will no longer be interested in the news. [Luntz 2009] In our opinion, such situation is indeed possible, but in the period of escalation and powerful crisis this interest will reappear.

For the sixth, information wars are increasingly forced to change the format in which they influence on society. More and more often, we can see the way influence occurs in an entertaining format, in various humoristic programs. This happens because it is the only opportunity to reach to some target groups. Experts call this format “soft news”, so they differ from the format “hard news” that is presented in the standard information programs [Baum 2003].

For the seventh, in the future, information submission will take place in

other formats. British scientist N. Davis speaks about one of the following formats: "Journalism without journalists is becoming a new phenomenon of the information space, to which few people pay attention. And this is not a social media, but the process of filling of modern newspaper with content. It turns out that 60-70% of the materials are created without the participation of journalists. This includes such well-known British newspapers like Times or Guardian" [Davies 2003]. Nowadays these changes have already begun. Self-taught bloggers and amateur news sites are becoming more popular and replace the classic online journalism.

For the eighth, journalists in their publications try to influence deeper level of consciousness; respectively the materials will be deeper in nature. Such approaches are associated with NLP, psychology and neuro marketing [Lakoff 2009].

For the ninth, the field of information warfare is an interdisciplinary area. It is difficult to highlight only one branch that would fully reflect the essence of this phenomenon. For example, the military in their workings began to explore and to use the level of narrative, which beside the point, was borrowed from the literature [Gorka 2009].

For the tenth, there is an increasing reliance of military corps from civilians. The military needs the support of the masses both in the internal and in the external environment. This reliance encourages military to work with the civilian population more actively.

For the eleventh, H. Pocheptsov highlights this aspect in understanding of information war phenomenon. "The active use of such communicative tool as naming is becoming very indicative. The term "Friends of Syria", for example, designates enemies of the regime of President Bashar Assad. Successful designations enable to launch conflict interaction, required by their authors" [Pocheptsov 2015] We can designate many examples of naming in Ukrainian reality. In hybrid warfare Russia often uses words such as hunta, banderivtsi, coup and other.

As we can see, the problem of understanding of the phenomenon "information warfare" also has a great range of smaller but very important aspects. The resolution of these problems will enable to acquire the tools of information warfare and understand the essence of this concept more effectively.

Drawing attention to the conceptual framework on issues of information warfare research let us note the workings of A. Filimonov, who studied the problem of creation of effective protection system of national information systems (NIS) and he identified the following problems:

1. External factors, which cover all the external conditions during the formation of effective national information environment, where the research and development of various national information resources take place. These are:

- Interconnection of national and international information systems. Today, the functioning of NIS in almost all countries shapes global information system [Filimonov]. Thus, if one information system begins to behave aggressively towards others, an imbalance occurs, which can lead to unpredictable consequences. In one form or another, these processes occur constantly, but for the last ten years, humanity has entered a completely different phase of information confrontation.

– Dependence of information structure from public infrastructure in general. NIS cannot function separately from other public infrastructure systems, it is part of them and it highlights their work. The list of these structures includes: administrative, transport, economic, energy and telecommunications [Filimonov].

– Partial or full control of the strategic forces by private sector, which in turn depends on the economy. Private information systems are one of the important components of the NIS. Their impact on this structure is quite noticeable in all aspects, because problems of security of individuals are a part of a global information system of the country [Filimonov].

– Legal environment, where many social institutions and government branches exist. The legal aspect is always very sensitive to the information component. Additionally, different branches perform one and the same laws in various manners that in turn can provoke a crisis in the information environment and make a negative impact on the NIS [Filimonov].

2. Estimates that are important for the development of protection strategy may be based on the analysis of the features of the information war. These features include:

– “Information infrastructure is vulnerable to attack. While this in itself is a threat to national security, its scope and level greatly enhances connection of information infrastructure with traditional strategically important infrastructures, which in the future will only expand. That creates new possibilities to a potential opponent” [Filimonov]. The expansion of the information space is always a problem for protection from cyber-attacks and crisis calls.

– The problem for the country, which is protected from cyber-attacks, lies in the fact that the party who provides information aggression can remain unnoticed for a long time. This applies primarily to cyber-attacks because a virtual space is very vulnerable during the information war.

– The lack of clear legal standards that could classify violations that occur in the information war.

This range of problems associated with information war is not limited. Scientist G. Arquilla identified the following issues related to the information war:

– “Development of information sphere and its cooperation with military sphere” [Arquilla 2007]. The problem lies in the actual accretion of these two spheres of influence. This effect is imperceptible to the common man and is aiming: to sow panic, to stimulate the emergence of the crisis, create an information basis. In general, the accretion of these two spheres can have a positive impact on the future of humanity, but recent trends in information wars show that this relationship will be increasingly stronger.

– “Strengthening of network organizations” [Arquilla 2007]. This trend can be seen for quite a long time. Internet is one of the largest fields of battle in the information war. In fact, the victory of the internet gives a huge advantage to one party. Thus an increasing network of organizations appears that defend the need for the point of view of each party. These organizations can only be network-based, or can be the representatives of real organizations and to defend their opinion online. The emergence of a large number of such organizations is a sign of the active phase of information war and reducing of information freedom of a person.

– “The multimedia essence of information operations” [Arquilla 2007]. Such actions have no real foundation. They are based on multimedia content

that has fully or partially fake character. Fake stories, photos and mounted pictures are very popular in the information war. The purpose of such means is to blur the line between truth and falsehood and to impose their point of view.

We also consider it appropriate to review problems that have enabled Russia to seize the advantage in the information war. One of these problems is the partial loss of personal information and virtual space and its replacement by Western values and benchmarks. In other words, Ukraine borrows the information content without producing its own. That is why the problem of adopting others' values arises.

There is the problem of so-called "reference" to the Soviet past because of "the constant repetition of Soviet mental paradigms on television, radio and newspapers" [Pochepcov 2015]. This reduces the level of perception of modern information links by population. A large proportion of the population of Ukraine still has strongly pronounced Soviet stereotypes that create obstacles and barriers when trying to influence them.

Conclusion. For the last few years we had the opportunity to observe not only aggressive actions towards us but also an increased interest from other countries. This dynamic, of course, can have its advantages, if properly use information leverages onto the international community. At the same time, the above mentioned problems cause a huge number of obstacles to overcome informational influence on our country and to build a fundamentally new strategic information model and to strengthen the country. Solution of these problems will help to improve the reputation of Ukraine on a global stage, will strengthen its internal information defence capacity and will significantly weaken the enemy.

References

- Arquilla, J., & Douglas, A. B. (2007). *Information Strategy and Warfare: A Guide to Theory and Practice*. New York: Routledge, 260 p.
- Baum, M. A. (2003). *Soft news goes to war. Public opinion and American foreign policy in the new media age*. Princeton: Oxford.
- Chaplygina, A. *Osnovy i problemy professionalnoj etiki v PR*. Retrieved from pr-club.com/assets/files/pr_lib/pr_papers/chaplygina.doc.
- Cutler, A. (2004). Methodical failure: The use of case study method by public relations researchers. *Public Relations Review*, 30(3): 365–375.
- Davies, N. (2003). *Flat Earth news*. London, 312 p.
- Fajnshtmidt, E. A. (2013). *Antikrizisnyj PR*. Moskva, 102 s.
- Filimonov, A. F. *O razrabotke v SShA sistemy mer po zashchite nacyonalnoj informacyonnoj infrastruktury*. Retrieved from edu.vspu.ru/doc/groups/220/678/8.doc.
- Gilpin, D. R., & Murphy, P. J. (2008). *Crisis management in a complex world*. Oxford: Oxford University Press.
- Gorka, S., & Kilcullen, D. (2009). Who's winning the battle for narrative? Al-Qaida versus the United States and its allies. *Influence warfare. How terrorists and governments fight to shape perceptions in a war of ideas*. Westport: J.J.F. Foster, 433 p.
- Hlushhenko, K. S. (2016). *Problemy formuvannia imidzhu centralnykh organiv vykonavchoi vlady: systemnyj pidhid. Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=957>.
- Lakoff, G. (2009). *The political mind*. New York, 320 p.

- Luntz, F. I. (2009). *What Americans really want...really. The truth about our hopes, dreams and fears*. New York, 318 p.
- Mitroff, I. I., Pearson, C. M., & Harrington, L. K. (1996). *The essential guide to managing corporate crises: A step-by-step handbook for surviving major catastrophes*. New York: Oxford University Press.
- Morton, L. P., & Lin, L. (1995). Content and citation analyses of public relations review. *Public Relations Review*, 21(4): 337–349.
- Pochepcov, G. G. (2015). Suchasni informacijni vijny. Kyiv: Vydavnychyj dim Kyievo-Mogylianska akademia, 495 s.
- Shnajder, I. M. *Mizhnarodnyj imidzh Ukrayiny: problemy ta shliahy reformuvannia*. [Retrieved from http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Politologia/68511.doc.htm].
- Shtefano, A. P., & Racza, O. B. (2014). *Ukraina iak brend*. Retrieved from <http://intkonf.org/shtefano-ap-ratsa-ob-ukrayina-yak-brend/>.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 10.03.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 15.03.2017

Петренко І.І.

к.політ.н.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

доцент кафедри політичних наук, філософський факультет

Київ, Україна

i.i.petrenko@icloud.com

**ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ
"ФАБРИК ДУМОК"**

Анотація. У статті досліджено основні підходи до класифікації сучасних "фабрик думок". Розглянуто типології провідних дослідників даного феномену, а саме О. Балаяна, С. Дацюка, Е. Джонсона, П. Діксона, І. Крастева, Дж. МакГанн, Е. Річа, Р. Сабатіні, О. Сунгурова, В. Філіппова. На основі критичного аналізу позицій зазначених вчених виведено узагальнюючий авторський підхід до класифікації сучасних "фабрик думок".

Ключові слова: публічна політика, "фабрики думок", аналітичні центри, експертно-аналітична діяльність, центри публічної політики

Формул: 0, рис.: 1, табл.: 0, бібл.: 13

Igor Petrenko

PhD (Political Sciences),

Associate Professor of the Department of Political Science

of the Taras Shevchenko National University of Kiev

Kiev, Ukraine

i.i.petrenko@icloud.com

**BASIC APPROACHES TO CLASSIFICATION OF MODERN THINK
TANK**

Abstract. The main approaches to classification of modern "Think tanks" are explored in the article. The typology of the leading researchers of this phenomenon, namely A. Balayan, S. Datsyuk, E. Johnson, P. Dixon, I. Krastev, J. McGann, A. Rich, R. Sabatini, O. Sungurov, V. Filippov are considered. The summarizing author's approach to the classification of modern «Think tanks» based on a critical analysis of positions of these scientists is deduced. The author believes that four key indicators to classify of "Think tanks" is a dichotomy technical-mission and dependent-independent. This approach to classification can be presented in two axes, forming four squares. According to certain indicators "Think tanks" also has such characteristics in the following two criteria: 1) the technology works and used instruments and 2) focus on political actors fields and relations between them are ("Think tanks" and the customer) occur.

Keywords: public policy, Think Tanks, analytical organizations, expert-analytical activity, centers of public policy

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 13

Вступ. Сучасне суспільне життя відрізняється великою динамічністю політичних та економічних процесів, що зумовлює великий масив складних даних для аналізу і планування ефективної діяльності, а це, в свою чергу, збільшує вірогідність необґрунтованих рішень органів державної влади у всіх сферах управління. Подолати дану проблему можна залученням

компетентних осіб до процесів вироблення, прийняття та реалізації управлінських рішень, і використанням сучасних інформаційно-аналітичних технологій підтримки їх діяльності на основі методичних, програмно-інструментальних та технічних засобів. Більшість вчених відзначають, що ефективною формою інноваційно-аналітичних систем, що об'єднують ці засоби, є "фабрики думок" (далі – ФД), які знаходять все більш широке застосування як інструмент підтримки політико-управлінської діяльності.

Отже, з інтелектуальним забезпеченням світової політики безпосередньо пов'язана діяльність ФД. Їх ідейна продукція – прикладна політична експертиза, аналітичні статті, прогностичні розвідки, фундаментальні теоретичні праці – знаходять своє місце при виробленні, прийнятті та реалізації публічних рішень й публічної політики.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Фабрики думок досліджує досить багато закордонних та українських вчених. Це такі науковці як Г. Афанасьєва, О. Балаян, М. Браун, С. Внучко, М. Гарнет, Д. Гаффней, В. Горбатенко, Ю. Громико, С. Дацюк, А. Денхем, П. Діксон, І. Дрор, А. Дубінській, Н. Дукот, Д. Ебельсон, Д. Зайцев, А. Кічіоні, Е. Ліндквест, Е. Лінкуїст, С. Лукареллі, Дж. МакГанн, Й. Марш, К. Радаеллі, Е. Річ, Р. Сабатіні, М. Сендел, Д. Стоун, О. Сунгуров, М. Тбурнет, М. Уено Х. Ульріха, К. Фієші, В. Філіппов, Мінг Чен Шай, І. Шейдіна та інші.

Сьогодні ФД є магістральним шляхом розвитку соціальної інженерії, одним із провідних соціальних способів існування інтелекту, його адекватного соціального застосування. Вони виконують важливі функції у публічній політиці: актуалізують й ставлять на порядок денний важливі соціальні проблеми і контролюють хід їх вирішення; генерують інноваційні ідеї; виробляють альтернативи та прогнози публічної політики; презентують висновки дослідницької роботи широкому загалу; здійснюють публічну комунікацію; проектують конкретні публічні рішення; створюють законопроекти і лобюють громадські та приватні інтереси за допомогою інтелектуальних інструментів.

Наразі в світі нараховується близько 7000 фабрик думок. Вони відрізняються між собою – деякі з них є величезними корпораціями з тисячним штатом та багатомільйонними бюджетами, інші – можуть складатись з декількох дослідників і мати в рази скромніший бюджет, деякі – досліджують обмежене коло проблем, інші – мають дуже широкий пул проблем для дослідження, деякі – здійснюють суто технічний аналіз та експертизу, інші – займаються просуванням конкретних ідей (адвокатською діяльністю) тощо.

Для того, щоб краще зрозуміти сутність ФД, їх особливості, специфіку діяльності та місце серед інших подібних дослідних організацій, необхідно провести їх класифікацію. Серед учених немає спільної думки в даному питанні, хоча збіг щодо певних критеріїв виокремлення тих чи інших типів існує. Ми спробуємо проаналізувати наявні класифікації ФД і на цій основі, зважаючи на їх характерні особливості, вибудувати узагальнений підхід.

Результати дослідження. Під поняттям "фабрики думок" ми розуміємо включені в процес публічної політики автономні, постійнодіючі експертно-аналітичні організації, що здійснюють прикладні міждисциплінарні дослідження й розробки у сфері суспільних проблем і виробляють поради або рекомендації (у формі аналітичних доповідей та проектів) особам, що приймають політичні рішення.

Дж. МакГанн та Р. Сабатіні зазначають, що сьогодні аналітичні центри

функціонують у різноманітних політичних режимах, включені в низку політичних процесів, і складаються з різноманітних типів інститутів, які мають різні організаційні форми. Тоді як організаційна структура, форми активності, цільові групи і види підтримки можуть варіюватися, більшість аналітичних центрів поділяють спільну мету – проведення досліджень та вироблення аналітичних продуктів високої якості, що сприяють різним формам громадської участі [McGann 2011, с. 15].

ФД можна класифікувати за різними критеріями, зокрема: за загальними завданнями; виробленою продукцією; джерелами фінансування; складом і кваліфікацією співробітників; профільною спрямованістю; тематикою досліджень тощо.

Сучасні “фабрики думок” умовно можна поділити на:

- академічні експертні центри, як правило, об’єднані з найбільшими університетами;

- експертні центри (контрактні дослідницькі інститути), що спеціалізуються на реалізації замовлень державних органів, досить часто працюють у військовій сфері чи сфері так званих “стратегічних досліджень”, які стосуються проблем, пов’язаних із забезпеченням безпеки держави;

- пропагандистські центри, які здійсниють “розкрутку” вже готових досліджень на замовлення певних політичних сил;

- цільові організації, які досліджують окремі конфліктні питання суспільного життя (вільний продаж зброї, легалізація абортів та ін.);

- “адвокатські” експертні центри – зайняті переважно не дослідженнями, а розповсюдженням інформації для сприяння прийняття конкретних рішень в тій чи іншій сфері. Вони працюють у тісному взаємозв’язку з політичними партіями чи громадськими організаціями, що мають аналогічні погляди [McGann 2000, с. 16– 24].

Дж. МакГанн на основі критерію незалежності поділив всі ФД на дві великі групи 1) незалежні (академічні, контрактні, ідеологічні, аналітичні) і 2) залежні (при політичних партіях, уряді, комерційні, університетські) [McGann 2007, с. 21].

Серед американських ФД Дж. МакГанн виокремлює чотири групи:

1) академічні, які, в свою чергу, поділяються на:

- а) загального призначення – як правило проводять дослідження і аналіз щодо широкого кола питань публічної політики, але не обмежуються ними (мають довіру, підтримку і використовують вплив наукового співтовариства; походять з академічних інститутів, але є “університетами без студентів”; штат складається з вчених; їх дослідження розраховані на довгострокову перспективу; є незалежними та об’єктивними; продукт діяльності – книги, журнальні статті та монографії);

- б) спеціалізовані – як правило зосереджують на одній проблемі або напрямі дослідження (розрізняються за ступенем спеціалізації; мають спеціалізовану програму наукових досліджень, відповідних спонсорів та клієнтську базу);

- 2) дослідницько-контрактні (консалтингові) – виконують велику частину своїх досліджень для урядових установ (орієнтовані на проблеми публічної політики, мають тісні робочі відносини з державними органами та установами; фінансуються за рахунок урядових контрактів; виробляють політичні поради та програми; продукують радше аналіз політики, а не її дослідження; надають дослідникам обмежену свободу; не працюють на широкий загал; є мультидисциплінарними; організовані як консультаційні

фірми);

3) адвокатські (інформаційно-пропагандистські) – організації, що просувають в публічній політиці певну точку зору (місія визначається ідеологією, мораллю або світоглядом; організовані так, щоб просувати свої ідеї; відхиляють академічну та технократичну орієнтації на аналіз політики);

4) орієнтовані на бізнес (є гібридом перших трьох) – зосереджені на маркетингу своїх ідей (застосовують принципи менеджменту, маркетингу і продажів для досліджень публічної політики; критикують академічні ФД; орієнтуються на клієнта; продукують короткі, “журналістські” дослідження та зосереджуються на чинному законодавстві або політиці; структурно подібні до організації редакції газети) [McGann 2005].

Дж. МакГанн також зазначає, що в США практично немає партійних ФД в той час як вони є домінуючим різновидом в Європі. Окрім окреслених видів в США також існують ФД, пов’язані з урядом, некомерційними організаціями або корпораціями. З точки зору ідеології вчений поділяє ФД на 5 категорій: 1) консервативні; 2) праві; 3) центристські; 4) ліві; 5) прогресивні [McGann 2005, с. 6]. Щоправда в іншій своїй роботі на основі ідеологічної спрямованості він пропонував поділяв ФД на: консервативні, лібертаристські, правоцентристські, центристські, лівоцентристські та ліберальні ФД [McGann, Johnson 2005, с. 14].

Відомий дослідник ФД П. Діксон виокремлює такі їх типи: 1) ФД, пов’язані з федеральним урядом річними контрактами (Федеральні науково-дослідні центри, що працюють за контрактом) – підрозділи, що фактично приєднані до урядових установ за допомогою контрактів; 2) ФД, які є частиною державного апарату – створюються для перспективного планування та вивчення можливих варіантів розвитку в майбутньому; 3) провідні незалежні чи пов’язані з університетами неприбуткові інститути та заклади, що займаються загальними проблемами природничих та гуманітарних наук; 4) ФД, створені з метою отримання прибутку – проводять дослідження за відповідну плату (надають консультації, вивчають проблеми, виконують прикладні дослідження); 5) незалежні, неприбуткові ФД, що самостійно визначають свою діяльність – існують для вивчення якогось одного предмету або точки зору [Діксон 2004, с. 48-55].

Наведена класифікація є цікавою, але окреслені П. Діксоном типи ФД були характерні для США у 70-х роках ХХ століття. Нині ФД демонструють більше різноманіття організаційних форм.

Залежно від кількості питань, які досліджує ФД (або залежно від широти наукових інтересів) Е. Річ виокремлює три категорії організацій: 1) ФД “повного сервісу” – виробляють дослідження, що охоплюють широкий спектр тематичних сфер, включаючи зовнішню і внутрішню політику; 2) “Мульти-проблемні” ФД – мають помітний інтерес до різних предметів, які стосуються більш одного домену політики, але не включають всі (або більшість) предметних сфер; 3) Моно-проблемні ФД – зосереджують свою увагу лише на одній категорії проблем [Rich 2004, с. 17].

За ідеологічною ознакою, спираючись на основні ключові слова і фрази у заявлених місіях та/або їх річних звітах Е. Річ класифікує ФД на консервативні, ліберальні та на організації з центристською позицією або без певної ідеології. На його думку, консервативним ФД притаманне просування системи вільного ринку, обмеження уряду, індивідуальних свобод, релігійного вираження, традиційних сімейних цінностей та ліквідації расової або національної дискримінації. Ліберальним ФД притаманна зацікавленість у

використанні публічної політики і програм, спрямованих на подолання економічних, соціальних, гендерних або інших нерівностей, а також бідності, застою заробітної плати, зниження витрат на оборону тощо. До третьої групи Е. Річ відніс ті організації, заяви яких не легко розміщувати в межах двох перших ідеологічних груп, або, які фактично можна віднести до двох перших категорій одночасно, або, ті які фактично не мають ідеологічних орієнтирів [Rich 2004, с. 17].

В. Філіппов класифікує аналітичні центри наступним чином:

– за видом діяльності (за функціями): 1) дослідницькі аналітичні центри; 2) навчальні аналітичні центри, що організують обговорення проблем (проводять семінари, конференції, круглі столи, інше); 3) медіаторські аналітичні центри, захищають громадські інтереси; 4) багатопрофільні аналітичні центри;

– за сферами (напрямами) діяльності: 1) аналітичні центри, що займаються політичними проблемами; 2) аналітичні центри, що займаються економічними проблемами; 3) аналітичні центри, що займаються екологічними проблемами; 4) аналітичні центри, що займаються соціальними проблемами; 5) аналітичні центри, що займаються правовими проблемами; 6) багатопрофільні аналітичні центри;

– за правовим статусом:

– громадські організації:

- неpartійні, неурядові, некомерційні громадські організації;
- громадські організації, засновниками яких є владні структури;
- громадські організації, засновниками яких є партійні структури;
- громадські організації, засновниками яких є бізнес-структури;

– освітні заклади;

– департаменти владних структур;

– комерційні організації:

- консалтингові фірми;
- центри виборчих технологій;

– за ступенем незалежності: 1) аналітичні центри, що працюють на органи державної влади (національні, регіональні, місцеві); 2) аналітичні центри, що працюють на політичні партії; 3) аналітичні центри, що працюють на бізнес-структури; 4) незалежні аналітичні центри [Філіппов 2007, с. 14-15].

За часом створення, місією організації, характером дій, способом структурної організації та специфікою взаємодії з урядом вчені виокремлюють:

1. Орієнтовані на військово-промисловий комплекс ФД (перша половина ХХ століття). ФД першого покоління займалися вирішенням проблем військово-технологічного змісту та глобальними проблемами війни і миру. До них можна віднести: корпорацію RAND, Американський інститут підприємництва (American Enterprise Institute) та Інституту Гувера (Hoover Institution). Вони відіграли вагомий роль у військовій перемозі, створюючи сучасні види зброї та інформаційних технологій. Пізніше – вирішально вплинули на розвиток космосу, забезпечення гонки озброєнь та багато в чому сприяли перемозі у “холодній війні”.

2. ФД, пов’язані з дослідженням проблематики майбутнього (60-ті роки ХХ століття). Характерною рисою роботи ФД цього часу стало продукування глобальних ідеологій, футурологічних праць, заснованих на довгостроковому глобальному прогнозуванні. Найбільш відомі організації цієї

плеяди – Гудзонівський інститут (Hudson Institute), Інститут майбутнього (Institute for the Future) та Римський клуб (Club of Rome). Розробка глобальних концепцій та ідеологій стала необхідною умовою переходу на новий етап розвитку суспільства.

3. ФД адвокатського типу, спрямовані на виявлення, захист та відстоювання інтересів громадянського суспільства. Основна ознака ФД третього покоління полягає у місії, яку вони виконують по відношенню до громадянського суспільства, тобто у технології відбору суспільнозначимих питань. Серед ФД цього покоління Heritage Foundation окреслив цілу епоху в історії американської публічної політики.

4. Локально орієнтовані ФД (інститути урбаністики та регіонального розвитку). Основною характеристикою ФД цього покоління є обмеження дослідженням та вирішення регіональних та місцевих проблем. Вони не лише виробляють високоякісні ідеї, але й змушують ці ідеї працювати на локальному рівні. Серед “фабрик думок” цього покоління слід виокремити Інститут Аллегіні (Allegheny Institute for Public Policy; Піттсбург, США) та Інститут Манхеттена (Manhattan Institute; Нью-Йорк, США).

5. Мережеві віртуальні співтовариства висококваліфікованих спеціалістів з проблем соціального розвитку. З появою мережевих технологій почало формуватися нове, п’яте покоління фабрик думок. Їх характерна риса – широке використання мережевих технологій та принципів віртуального суспільства. Фабрики думок такого типу, як правило, виникають з метою здійснення “мозкових атак” з певних глобальних чи суспільнозначущих проблем. “Фабриками думок” п’ятого покоління можна вважати “Технет” (Technet), “Волонтери технічного сприяння” (Volunteers in Technical Assistance) та “Один світ” (One World) [Современные фабрики мысли 1998].

За цілями організації, її продукцією та джерелами фінансування вчені виокремлюють [Горный 2006, с. 3-4]:

По-перше, академічні ФД. Їх штат складають незаангажовані, відомі вчені, які користуються довірою. Фінансується зазвичай цей різновид ФД із фондів, корпораціями та приватними особами. Порядок денний роботи ФД визначають самі дослідники та/або фонди. Академічні ФД результати своєї роботи зазвичай оформлюють у вигляді академічних монографій, статей в журналах. Стиль їхньої продукції можна охарактеризувати як деідеологізований. Підтипами даних ФД є елітні політичні клуби та спеціалізовані академічні ФД. Умовами їх підтримки є культура і філантропічні традиції допомоги у розвитку ідей непартійних експертів.

По-друге, контрактні ФД. Їх штат також складають відомі вчені, що користуються довірою і є непартійними дослідниками. Фінансування даного виду ФД здійснюють урядові агентства, які також і визначають їх порядок денний. Продукт своєї діяльності контрактні ФД оформлюють як звіти для урядових агентств, написані в об’єктивному і непартійному стилі. Підтипом даних ФД є спеціалізовані дослідницькі центри, що працюють на контрактній основі. Умовами підтримки їх діяльності є державна підтримка політичних досліджень.

По-третє, ідеологізовані ФД (advocacy tanks). Їх штат складають ідеологізовані спеціалісти. Фінансування їх діяльності здійснюється через фонди корпорації та приватними особами. Порядок денний у даному випадку визначають лідери ФД. Продуктом діяльності даного виду ФД є короткі документи щодо поточних політичних проблем. Підтипами адвокатських ФД є спеціалізовані ФД, що захищають чийсь інтереси. Умовами їх діяльності є

підтримка фондами, бізнесом і групами інтересів.

Advocacy ФД презентують і виражають інтереси груп (корпорацій, політиків) з певною ідеологією. Їх основна відмінність від перших двох типів ФД наступна: вони не прагнуть отримати власні дані, але інтерпретують вже наявні, причому в інтересах певних груп і корпорацій, дотримуючись обраної ідеології. У свій штат вони охочіше залучають колишніх політиків і журналістів, ніж учених. Вони куди ефективніше впливають на політиків і ЗМІ, ніж інші ФД, використовуючи в якості продукту короткі брошури, в яких зрозумілою мовою викладають матеріали своїх досліджень. Лідери цих ФД стверджують, що хвалена об'єктивність академічних та контрактних ФД – це фікція: вони також ідеологізовані, оскільки результати отримують та викладають люди, а люди обов'язково дотримуються якої-небудь ідеології.

Принципи взаємодії Advocacy ФД з органами влади. Ці організації: 1) працюють в тому числі на уряд, але не на замовлення уряду; 2) політично нейтральні; 3) знаходяться на дистанції від уряду (спостерігають); 4) завжди готові критикувати рішення влади незалежно від попередньої підтримки; 5) фінансово незалежні від органів влади (характерно для більшості ФД); 6) впроваджують свої ідеї, але не реалізують їх самі; 7) роблять проблему і методи її вирішення відкритими і публічними незалежно від бажання влади (характерно для більшості ФД); 8) допомагають виконавчим органам готувати нормативно-правові акти, які обмежують їх втручання в справи суспільства (бізнесу в першу чергу) [Горный 2006, с. 14-15].

По-четверте, партійні ФД. До їх штату входять члени партії та люди, лояльні до партійних ідей. Їх фінансування здійснюється партіями та урядовими субсидіями. Порядок денний їх діяльності визначається на основі партійних програм. Продукт діяльності та стиль оформлення результатів даних ФД може бути різним. Умовами підтримки їх діяльності є фінансування уряду, доступне для політичних партій [Горный 2006, с. 4].

У 2002 році російські дослідники (О. Сунгуров, М. Горний та інші) ввели поняття "центри публічної політики", яким виокремили підклас ФД, які володіють певної громадською місією, на відміну від "технічних" західних структур [Фабрики мысли и Центры публичной политики 2002].

Горний М. до центрів публічної політики (ЦПП) відносить фабрики думок, які у своїй діяльності залучають громадян та їх об'єднання (публіку) для вирішення суспільно значущих проблем, тому рішення пропонуються з урахуванням інтересів населення. Іншими словами, ЦПП використовують громадську участь в якості обов'язкового механізму при вирішенні проблем. ЦПП, таким чином, можна віднести до основних акторів публічної політики. Такі організації з'явилися в кінці минулого століття. Головною функцією ЦПП є комунікативна. Як правило, більшість ЦПП, створені і / або пов'язані з організаціями 3-го сектора, зазвичай, їх члени дотримуються певної ідеології, але це не обов'язково [Горный 2006, с. 7].

І ЦПП, і ФД вирішують суспільно значимі проблеми, але, ФД створюються згори, а ЦПП – знизу. ЦПП беруть участь в реалізації своїх ідей, а не тільки впроваджують їх. ЦПП прагнуть до співпраці між собою при захисті своїх інтересів. Варто також відзначити, що ЦПП більш характерні для пострадянських держав, адже у чистому вигляді, наприклад в США, ЦПП немає.

Балаян О. та Сунгуров О. використовуючи критерій наявності місії, або бачення бажаного напрямку змін суспільства і політики виокремлюють дві групи ФД – 1) "технічні ФД", у яких відсутня або слабо виражена подібна

місія; 2) "ідейно навантажені" ФД, у яких місія або стратегічне бачення є чітко окресленим. "Технічні" ФД, в свою чергу, вчені поділяють на: а) "клієнтські" – створені для експертно-аналітичного обслуговування будь-якої владної чи іншої структури, яка володіє ресурсами для забезпечення функціонування такого аналітичного центру; б) контрактні ФД, які, як правило, не мають основного замовника і активно працюють на ринку експертних послуг. "Ідейно навантажені" ФД дослідники поділяють на: а) консервативні ФД, які прагнуть зберегти закриту, "підкилимну" політику, посиляючись на певні "духовні таємниці"; б) Центри публічної політики, діяльність яких спрямована на розвиток економічних і політичних реформ і становлення публічної, відкритої політики [Балаян, Сунгуров 2016, с. 11-12].

Окрім означеного критерію О. Балаян та О. Сунгуров виокремлюють ще такі підходи до класифікації ФД:

1. За відношенням до процесу прийняття рішень:

– реформаторські (advocacy-oriented groups) – безпосередньо впливають на процес прийняття рішень, спрямовані на покращення тих чи інших сторін публічної політики, критикують існуючі політики, дають рекомендації (конкретні механізми) щодо покращення ситуації, впливаючи на осіб, що відповідають за прийняття таких рішень;

– орієнтовані на освіту (educated-oriented groups) – впливають на політику через організацію конференцій і семінарів, видання книг і статей, взаємодію зі ЗМІ, їх діяльність не спрямована на досягнення конкретних рішень, скоріше на визначення порядку денного для обговорення і формування уявлень у майбутніх громадських лідерів.

2. За ідеологічним забарвленням (наявність або відсутність ідеологічної спрямованості та її характер):

– консервативні ФД – сконцентровані на розвитку вільного ринку, обмеженні впливу держави, на індивідуальних свободах, релігійному дусі або на традиційних сімейних цінностях; як правило охоплюють більш широкий діапазон як міжнародних, так і внутрішніх проблем, які часто фокусуються на одній або декількох проблемах; характеризуються більш агресивним захистом інтересів і маркетингом своїх продуктів; більш характерним є просування певних концепцій;

– ліберальні ФД – пропонують використовувати урядові програми для ліквідації економічної, соціальної і гендерної нерівності, бідності або стагнації цін, або закликають до збільшення соціальної справедливості, до збереження навколишнього середовища, або до зниження видатків на оборону; більш характерним є дослідження певних суспільних проблем, а не просування певних проектів;

– центристські ФД – не мають ідеологічної спрямованості.

3. За відношенням до основних акторів поля політики О. Балаян та О. Сунгуров наводять класифікації запропоновані І. Крастевим і Е. Джонсоном. І. Крастев виокремлює наступні типи ФД:

– орієнтовані на уряд, тісно пов'язані з політичними партіями чи конкретними політиками;

– орієнтовані на парламентаріїв, як правило, отримують підтримку за рахунок інтересів донорів у створенні нових законів;

– орієнтовані на ЗМІ, базуються на популярності і авторитетності ЗМІ і часто діють як автономні центри експертизи. Характерною рисою цього типу ФД є готовність легко змінити програму своєї роботи на більш актуальну.

Частіше за все дані ФД продукують високоякісну журналістику, а не наукові дослідження у сфері публічної політики.

Джонсон Е. ФД розмежовував за ступенем їх афілійованості з основними гравцями політичного поля, а саме:

- ФД орієнтовані на захист суспільних (громадських) інтересів. Такого роду ФД є фінансово незалежні, напрями досліджень, як правило, визначають уподобаннями керівництва. Організації, що діють лише в цьому полі, відносно рідко зустрічаються за межами США, так як в інших країнах складно знайти фонди, що підтримують дійсно незалежні групи;

- аналітичні центри при політичних партіях. Тематика досліджень даного роду ФД визначається партійною необхідністю;

- урядові дослідницькі центри. Ступінь незалежності такого роду ФД обмежена, але вони можуть бути механізмом впливу на прийняття рішень;

- консультаційні центри при корпораціях, працюють на економічний ринок – проводять дослідження ринку або реалізують конкретні завдання корпорацій. Дані ФД мають свободу від влади, але і вплив на владні рішення обмежений. Як правило, такі організації існують в полі пошуку і залучення інвестицій;

- науково-освітні центри, що проводять, переважно, академічні дослідження. Головною перевагою таких ФД є здатність вести серйозні дослідження незалежно від влади, але ця перевага рідко використовується для розробки пропозицій щодо покращення публічної політики [Балаян, Сунгуров 2016, с. 21-25].

У всесвітньому індекс-рейтингу аналітичних центрів за 2015 рік, складеному співробітниками Інституту Лодера при Університеті Пенсильванії аналітичні центри поділяються на такі категорії:

- самостійні та незалежні – мають суттєву незалежність від будь-яких групових інтересів чи донорів, працюють самостійно і не фінансуються державою;

- напівнезалежні – незалежні від держави, але контролюються груповими інтересами, донорами чи підрядними організаціями, що забезпечують значну частину фінансування і суттєво впливають на діяльність аналітичних центрів;

- державні – офіційно входять в структуру держави;

- напівдержавні – фінансуються виключно за рахунок державних грантів і контрактів, але не входять в офіційну структуру держави;

- пов'язані з університетами – центри політичних досліджень при університетах;

- пов'язані з політичними партіями – офіційно пов'язані з політичними партіями;

- корпоративні (комерційні) – комерційні організації, які займаються вивченням політичних проблем і пов'язанні з корпораціями або просто діють на комерційній основі [McGann 2016].

Подібні поділи є досить умовним, адже дуже мало ФД можна віднести виключно до одного із зазначених типів. Переважна більшість мають одночасно властивості декількох типів, та й відмінності між, наприклад, академічними та *advocacy* ФД сьогодні досить розмиті: академічні ФД випускають короткі аналітичні замітки для політиків, а *advocacy* ФД залучають до своїх досліджень відомих вчених. Це ж стосується й багатьох інших типів. Крім цього, існує безліч схожих організацій, які досить важко відрізнити від ФД.

Узагальнюючи всі вищеперераховані підходи до класифікації спробуємо запропонувати наступну типологію ФД.

– За спрямуванням діяльності (наявністю чи відсутністю місії, стратегічного бачення розвитку суспільства або галузі):

– технічні ФД – відсутня або слабо виражена місія; позиціонують себе як інструмент експертно-аналітичної дослідної роботи без ідеологічної орієнтації, тобто як суто технічні організації, які виконують практично будь-які замовлення відповідного спрямування;

– місіонерські ФД – мають чітку місію (ідеологію) свого розвитку і спрямовують свої зусилля на досягнення бажаного майбутнього.

– За ступенем незалежності ФД поділяються на:

– незалежні (самостійні) ФД – мають диверсифіковані джерела фінансування; як правило, самостійно обирають теми дослідження; експерти-аналітики мають високий рівень свободи під час дослідження; ставлять за мету соціальну інженерію й орієнтуються на широку громадськість; мають високий ступінь об'єктивності й науковості;

– залежні ФД – обмежені джерела фінансування (урядові контракти, партії, корпорації, комерційні замовлення); як правило, теми досліджень визначаються фінансовими донорами; експерти-аналітики не можуть виходити за рамки поставлені замовником; ставлять за мету максимізацію здобутків замовника; об'єктивність обмежена інтересами замовника, хоча дослідники мають право на "окрему думку"; є об'єктами критики з боку багатьох дослідників, які навіть піднімають питання про доцільність називати організації такого роду фабриками думок; серед залежних ФД можна виокремити:

○ державні – є частиною державного механізму;

○ напівдержавні – як правило, фінансуються виключно за рахунок державних грантів і контрактів, але не входять в офіційну структуру держави;

○ партійні – офіційно пов'язані з політичними партіями;

○ корпоративні – пов'язані з великими корпораціями і здійснюють аналіз публічної політики в їх інтересах;

○ напівнезалежні – незалежні від держави, але контролюються груповими інтересами, донорами чи підрядними організаціями, що забезпечують значну частину фінансування і суттєво впливають на діяльність аналітичних центрів.

– За технологією роботи та використанням інструментарієм:

– дослідницькі ФД – це експертно-аналітичні організації, які реально проводять і більше зорієнтовані саме на фундаментальні та прикладні дослідження суспільних проблем, а питання впливу на публічну політику є для них другорядним;

– пропагандистські ФД – це експертно-аналітичні організації, що здійснюють радше "розкрутку" вже готових досліджень, більше орієнтовані не на дослідження, а на розповсюдження інформації з метою сприяти прийняттю того чи іншого публічного рішення; тобто першопочатковим для організацій такого роду є вплив на публічну політику з вже готовим рішенням, а не пошук оптимальних альтернатив вирішення суспільних проблем.

– За орієнтацією на акторів політичного поля та відносинами, які між ними (ФД та замовником) виникають:

– ФД, що орієнтуються на обслуговування конкретного політичного актора (уряду, партії, корпорації і т.д.), який володіє відповідними ресурсами для оплати послуг ФД;

– ФД, що орієнтуються на отримання того чи іншого контракту на виконання дослідження публічної політики – як правило, не мають основного замовника і активно пропонують свій продукт на ринку ідей;

– ФД, що орієнтуються на широку громадськість і ЗМІ – діяльність таких організацій, як правило, спрямована на розвиток економічних і політичних реформ і становлення публічної, відкритої політики.

Висновки. Таким чином, ми встановили, що вчені класифікують фабрики думок за багатьма підставами, зокрема: за загальними завданнями; виробленою продукцією; джерелами фінансування; складом і кваліфікацією співробітників; профільною спрямованістю (спеціалізацією); тематикою досліджень; ступенем незалежності; ідеологічною спрямованістю; правовим статусом; часом створення; характером дій; ступенем афілійованості з основними гравцями політичного поля (політичними акторами); залежно від кількості досліджуваних питань тощо.

На нашу думку, чотирма основними показниками, за якими можна класифікувати ФД є дихотомії технічні-місіонерські та залежні-незалежні. Подібний підхід до класифікації можна представити у вигляді двох осей, що утворюють чотири квадрати.

Рисунок 1 – Система координат класифікації “фабрик думок”

Джерело: власна розробка

Розмістивши ФД відповідно до означених показників, варто також уточнити їх характеристики за такими двома критеріями як: 1) технологія роботи і використовуваний інструментарій та 2) орієнтація на акторів політичного поля та відносини, які між ними (ФД та замовником) виникають.

На наш погляд, дана типологія є універсальною і змістовною, дає можливість, хоча й в узагальненому вигляді, представити багатоманіття сучасних ФД.

Література

Балаян, А. А., Сунгуров, А. Ю. (2016). *Фабрики мысли и экспертные*

- сообщества. СПб.: Алетейя, 240 с.
- Горный, М. Б. (2006). Фабрики мысли и центры публичной политики в конце XX - начале XXI веков. *Публичная политика*. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Gornyi_fabriki.pdf.
- Диксон, П. (2004). *Фабрики мысли*. М. : ООО «Издательство АСТ», 505 с.
- Дацюк, С. (1998). *Современные фабрики мысли (мозговые центры, Think Tanks) : аналитический доклад Центра гуманитарных технологий / ред. С. Дацюк*. URL: http://xyz.org.ua/discussion/think_tanks.html.
- Сунгуров, А. Ю. (2002). *Фабрики мысли и Центры публичной политики. Международный и первый российский опыт / Под редакцией А. Ю. Сунгурова*. СПб: Норма, 176 с.
- Филиппов, В. А. (2007). *Аналитические центры – стратегический интеллектуальный ресурс*. М.: ЛЕНАНД, 104 с.
- McGann, J. G. (2000). How Think Tanks are Coping with the Future. *Futurist, Vol. 34. Issue 6*, p. 16– 24.
- McGann, J. G., & Johnson, E. C. (2005). *Comparative think tanks, politics and public policy*. Cheltenham-Northampton: Edward Elgar, 288 p.
- McGann, J. G. (2005). *Think Tanks and Policy Advice in The US*. Foreign Policy Research Institute, 33 p. URL: http://www.kas.de/wf/doc/kas_7042-1522-1-30.pdf?050810140439.
- McGann, J. G. (2007). *Think Tanks and Policy Advice in the US: Academics, Advisors and Advocates (Routledge Research in American Politics and Governance)*. Routledge, 200 p.
- McGann, J. G., & Sabatini, R. (2011). *Global Think Tanks: Policy networks and Governance*. Routledge, 192 p.
- McGann, J. G. (2016). *2015 Global Go To Think Tank Index Report*. URL: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=think_tanks.
- Rich, A. (2004). *Think tanks, public policy and the politics of expertise*. Cambridge; New York: Cambridge Univ. Press, 258 p.

References

- Balaian, A. A., Sungurov, A. Yu. (2016). *Fabriki mysli i ekspertnyie soobshhestva*. Saint Petersburg: Aletejya, 240 s.
- Daciuk, S. (1998). *Sovremennyye fabriki mysli (mozgovyye centry, Think Tanks) : analiticheskij doklad Centra humaniarnyx tehnologij / red. S. Daciuk*. Retrieved from http://xyz.org.ua/discussion/think_tanks.html.
- Dikson, P. (2004). *Fabriki mysli*. Moscow : ООО «Izdatelstvo AST», 505 s.
- Filippov, V. A. (2007). *Analiticheskie centry – strategicheskij intellektualnyj resurs*. Moscow: LENAND, 104 s.
- Gornyj, M. B. (2006). *Fabriki mysli i centry publichnoj politiki v konce XX - nachale XXI vekov. Publichnaia politika*. Retrieved from http://www.civisbook.ru/files/File/Gornyi_fabriki.pdf.
- McGann, J. G. (2000). How Think Tanks are Coping with the Future. *Futurist, Vol. 34. Issue 6*, p. 16– 24.
- McGann, J. G., & Johnson, E. C. (2005). *Comparative think tanks, politics and public policy*. Cheltenham-Northampton: Edward Elgar, 288 p.
- McGann, J. G. (2005). *Think Tanks and Policy Advice in The US*. Foreign Policy Research Institute, 33 p. URL: http://www.kas.de/wf/doc/kas_7042-1522-1-30.pdf?050810140439.
- McGann, J. G. (2007). *Think Tanks and Policy Advice in the US: Academics,*

- Advisors and Advocates (Routledge Research in American Politics and Governance)*. Routledge, 200 p.
- McGann, J. G., & Sabatini, R. (2011). *Global Think Tanks: Policy networks and Governance*. Routledge, 192 p.
- McGann, J. G. (2016). *2015 Global Go To Think Tank Index Report*. URL: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=think_tanks.
- Rich, A. (2004). *Think tanks, public policy and the politics of expertise*. Cambridge; New York: Cambridge Univ. Press, 258 p.
- Sungurov, A. Yu. (2002). *Fabriki mysli i Centry publichnoj politiki. Mezhdunarodnyj i pervyj rossijskij opyt / Pod redakcyej A. Yu. Sungurova*. Saint Petersburg: Norma, 176 s.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 16.02.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 21.02.2017

Сарміна Г.Л.

к.філол.н.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут журналістики,
асистент кафедри іноземних мов
Київ, Україна
anna_sarmina@univ.net.ua

**НОВІТНІ ФОРМИ ЖУРНАЛІСТИКИ ДИГІТАЛЬНОЇ ЕРИ
МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних напрямів і тенденцій розвитку медіасередовища у період стрімкого поширення інтернету, котрий став рушійною силою постання дигітальних форматів. Розглянуто поняття "традиційна журналістика" і "дигітальна журналістика", визначено характерні риси журналістики цифрової доби як докорінно нового типу журналістської діяльності і нової культурної практики на позначення різновидів новітньої журналістики. Вивчено основні термінологічні варіанти на позначення модерної журналістики, встановлено причини термінологічного буму в галузі мережевої комунікації.

Ключові слова: крос-медіа, дигіталізація, цифрові інновації, дигітальна журналістика, медіаконвергенція
Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 21

Hanna Sarmina

PhD (Philology),
Taras Shevchenko National University of Kiev,
The Institute of Journalism,
Assistant Professor of the Department of Foreign Languages
Kiev, Ukraine
anna_sarmina@univ.net.ua

**THE NEWEST FORMS OF JOURNALISM IN DIGITAL AGE OF
MASS COMMUNICATION**

Abstract. The thesis focuses on the study of the main trends in media sphere while the rapid spread of the Internet, which has contributed to the development of digital media-forms. The processes of globalization, digitalization and convergence have led to transformations in the media sector. Furthermore they have changed the nature of journalism and expanded its horizons. The major changes affected the organizational process, process of producing and consumption of new digital content. Much attention is paid to the notion of "traditional journalism" and "digital journalism". The main characteristics of digital journalism which represents a fundamentally new type of journalism and cultural practice were defined and specified. As the consequence of digitalization, new forms of digital journalism are appeared. Among them are online-journalism, convergence journalism, cross-media journalism and others, which combine traditional journalism gains with technological innovations of the digital age. A few general remarks are given to the main terminology variants. The influence of network-journalism has provoked terminological boom in the field of digital journalism. In order to avoid randomness in terminology we offer to update terminological system.

Keywords: cross-media, digitalization, digital innovations, digital journalism, mediaconvergence

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 21

Вступ. Настання ери дигіталізації суттєво прискорило трансформації суспільства, спричинивши глобальні зміни чи не в усіх галузях людського буття і діяльності. Наразі світ перебуває в процесі змін, метаморфози стосуються до всіх ділянок суспільства, і разом зі змінами соціальними відбуваються зміни медійні, наслідком яких істотно змінюються уявлення про журналістську діяльність. У журналістиці такі трансформації набувають нових форм, чільне місце посідають крос-медіа, мультимедіа, трансмедіа як логічні продукти дигіталізації і конвергенції.

Дигіталізація, а згодом і конвергенція спричинили масштабні зміни в журналістиці, які позначилися як на організаційному складникові, так і на процесі безпосередньої діяльності журналіста. Насамперед ідеться про специфіку створення контенту: кінцевий продукт набув фундаментально нових ознак, а разом змінилися форми і шляхи подання його реципієнтові. Цифові трансформації вплинули на традиційні форми споживання медіапродукту, на звички реципієнтів, адже відкрили низку нових можливостей як для творців, так і для споживачів контенту. Вплив дигіталізації на медіасередовище є таким відчутним, що певні медійні галузі або повністю зникають, або змінюються до невпізнання.

Сама журналістика є соціальною підсистемою, покликаною виконувати визначені її природою функції, і характеризується специфічними комунікативними механізмами. За інтенсивних суспільних змін, журналістика має своєчасно реагувати на трансформації, по-новому задовольняючи інформаційні потреби соціуму.

Від часів Гутенберга журналістика не зазнавала таких глобальних змін, які позначаються, зокрема, на трансформації класичних журналістських форм. Символом електронної епохи став, звичайно, інтернет: це не просто засіб трансляції, а гіпермедіа, що забезпечує якісно нові умови журналістської діяльності. Саме завдяки інтернетові, котрий є гібридним медіа, (що вможливує репрезентування й комбінування чи не всіх традиційних медіаформатів – тексту, зображення, аудіо, відео), раз у раз постають численні інноваційні формати, які зацікавлюють аудиторію.

Аналіз досліджень і постановка завдання. Попри численні наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених – Л. Василик, Л. Городенко, Й. Дзялошинського, М. Женченко, В. Іванова, В. Кравцова, Ф. Ліленталя, Е. Меллера, К. Нойбергера, К. Раутенберг, А. Сімонса, Р. Хольфельда, М. Чабаненко, К. Якубетца, проблема вивчення форм журналістики дигітальної доби і проблема термінологічної варіативності в цій галузі не набула достатнього наукового опрацювання. Метою пропонованої розвідки є вивчення природи трансформацій у журналістиці, які стали поштовхом до розвитку нових форм, глибинний аналіз і систематизація новітніх форм у журналістиці, а також уточнення і оновлення термінологічного апарату.

Результати дослідження. Стрімкий розвиток технологій і невпинне розширення глобальної мережі спричиняє не тільки захват, а й низку радикальних висловлювань на кшталт твердження про "кінець доби книги" [Zumstein 2007, с. 13]. Мовляв, електронні медіа невдовзі витіснять друковані видання. Однак є два розбіжні закони, які прогнозують розвиток медіасередовища. З одного боку, це закон Маклюєна, який обґрунтовує зникнення всіх старих медіа і повне заміщення традиційних форм новими;

такий закон ми кваліфікуємо як "закон субституції". Відповідно до концепції Маршала Маклюена, глобальна історія поділяється на чотири основні етапи, а саме: усна племінна культура, писемна манускриптна культура, епоха (або галактика) Гутенберга, електронна епоха [McLuhan 2011]. Автор зазначає, що кожна із цих епох завершується появою нового різновиду медіа, який заступає старий. З другого боку, розвиток історії засвідчує цікаву тенденцію – період появи нового різновиду медіа характеризується усталенням зв'язку між новим засобом і його попередником, тобто старі медіа еволюціонують завдяки модернізації. Цей факт підтверджує закон Вольфганга Ріпля, сформульований ще 1913 року, котрий стверджує, що нові і більш розвинені медіа ніколи не замінять старі, вони шукатимуть нових сфер застосування [Stöber 2013, с. 438]. Такий закон ми кваліфікуємо як "закон комплементарності". Це означає, що старий різновид медіа реагує на появу нового шляхом розроблення нових стратегій діяльності. Старий різновид медіа радше зазнає інтеграції, а не цілковитого витискання, що наголошує на особливій ролі нових медіа, які характеризуються високим ступенем гнучкості, здатністю до змін і пристосування до сьогодення. Тож нові медіа стимулюють старі, даючи їм поштовх до розвитку; це призводить до інтеграції медіа, що і є передумовою дигіталізації, конвергенції, а згодом і крос-медійності.

З розвитком інтернету відбуваються значні зміни як у системі ЗМІ, так і в системі масових комунікацій загалом. "Інтернет поступово трансформується із засобу комунікації у комунікаційний простір з можливістю реалізації майже будь-якої суспільної діяльності" [Городенко 2012, с. 7]. Медіапростір розширюється завдяки новим технологіям, які давніше не були пов'язані з діяльністю журналіста, а що ці інновації мають масштабний і системний характер, то стосуються й до медіаландшафту. Міждисциплінарний підхід до вивчення нових явищ дав змогу поєднати зовні амбівалентні явища, а міждисциплінарні зв'язки розширили обрії журналістики і озброїли її новими засобами дослідження і впливу.

Освоєння журналістикою всесвітньої мережі істотно трансформувало сутність журналізму, змінивши технологічні умови створення і репрезентації контенту й перетворивши колишніх пасивних реципієнтів – читачів, глядачів і слухачів – на редакторів, критиків, рецензентів і авторів. Користувачі медіа вийшли з ізоляції, дістали низку ширших можливостей, основною з яких є можливість інтеракції. Типовий представник медіа давнішого періоду, газета уособлює медіа з "одностороннім рухом", а типовий різновид новітніх медіа – інтернет – уможливив рух в обох напрямках, що вияскравлює феномен інтерактивності. Медіа, які ми використовуємо щодня, визначають наше сприйняття сучасності. Коли модернізуються медіа, вони модернізують і наше буття.

Журналістика не тримається, як колись, переважно на папері, вона змінює свій "агрегатний стан" на цифровий, і це формує нові вимоги до професії журналіста. Журналіст більше не процює для аудиторії, він працює з нею. Контент стає цифровим, тому журналістика припиняє своє існування у класичній формі (чіткий поділ на такі напрями, як телебачення, радіо і преса, вичерпується) і відтепер журналістика скидається на велику шафу, з контентом різного ґатунку, у шухлядах якої кожен може знайти те, чого треба саме йому. На перше око, цей процес свідчить про певну хаотичність. Утім, така "хаотичність" сформувала низку нових і важливих завдань для журналіста, бо контент, що міститься в шафі, має бути правильно

відсортований, поділений і оброблений, а для цього необхідними є спеціальні знання і фахові уміння журналіста.

Нова ера журналістики характеризується відсутністю обмежень у місці і часі, можливістю працювати у форматі "24 на 7", що стало справжнім викликом для традиційних медіа. Застосування веб 2.0 не тільки прискорило й інтенсифікувало журналістський процес, а й докорінно змінило медіаісторію – як медіареволюція, спричинена змінами в технічній і методологічній парадигмах.

У німецькомовному просторі піонером теоретичного осмислення медіареволюції є Е.Меллер, який у праці "Таємна медіареволюція" (*„Die heimliche Medienrevolution“*) чітко виокремив основу цієї революції, котру становить низка технічних і методологічних трансформацій, зокрема таких, як: інтерактивність, перманентна актуалізація, висока швидкість подання інформації, циркуляція інформації, рух інформації знизу вгору (від користувачів до професіоналів), орієнтація на індивідуальні потреби користувачів [Möller 2005]. Медіареволюція дала змогу перетворити контент на так звану "альменду" (різновид спільної земельної власності давньогерманських племен), або річ, яка належить громаді [Simons 2011, с. 106]. Звичайно, контент має власника, якого захищає закон про авторські права, проте користуватися контентом може кожен, що передбачає дотриманням етичних норм; їх, на жаль, нерідко порушують.

Журналістика зазнала змін наслідком дигіталізації і конвергенції, змінились її форми, вони стали "новими", а сама журналістика, через оновлення форм, дістала нові визначення – "онлайн-журналістика", "інтернет-журналістика", "дигітальна журналістика" тощо. Проте для правильного розуміння і перцепції нових форм журналістики треба уточнити концепт "традиційної журналістики".

Є чимало дефініцій поняття "журналістика". І. Михайлін підсумовуючи різні підходи до поняття "журналістика", зазначає, що дане явище має інтерпретуватися відповідно до сфери застосування, щоб уникнути непорозумінь або негативного сприйняття. Дослідник пропонує основні тлумачення розгляданого терміна з урахуванням різноманітності сприйняття і застосування його теоретиками і практиками. На думку вченого, поняття "журналістика" має вживатися на позначення засобів масової інформації різного ґатунку, професійної діяльності журналіста, для опису наукової дисципліни, а головне – на позначення громадської та літературної діяльності "зі збирання, оброблення та поширення інформації через канали масової комунікації, під якими розуміються передусім преса, радіомовлення, телебачення, інформаційні агентства, електронні канали зв'язку" [Михайлін 2011, с.36-40]. Це тлумачення акцентує на соціальній функції журналістики, як основній.

Поняття "традиційна журналістика" постало, в принципі, як реакція на появу нових форм журналістики, спричинених передусім розвитком усесвітньої мережі і впливом її на них. Тобто як антонім до інтернет-журналістики або онлайн-журналістики, адже перш ніж усесвітня мережа почала справляти відчутний вплив на діяльність журналіста, усі форми журналістики вважались традиційними. Отже, під традиційними формами журналістики розуміємо такі, котрі існували до того, як інтернет став незамінним складником діяльності журналіста і, кардинально розширивши творчі можливості, сприяв постанню та розвитку абсолютно нових форм і форматів. До традиційних форм відносимо пресу, радіомовлення,

телебачення.

Відповідно, нові форми журналістики постали під впливом усесвітньої мережі, з появою нових медіа. В. Кравцов витлумачує поняття "нові медіа" через контраст із традиційними, пояснюючи, що нові медіа вирізняються такими ознаками, як децентралізація, висока пропускна здатність, інтерактивність, а в сучасному медіапросторі дослідник виокремлює такі характеристики, як гіпертекстовість, мультимедійність, симультанність [Кравцов 2012].

Ми вважаємо за доцільне розмежувати традиційні, дигітальні і новітні форми журналістики. До дигітальних форм варто зарахувати такі, які існують і функціонують у цифровому форматі, на будь-якій цифровій платформі. Новітніми формами варто вважати такі, котрі об'єднали як цифрові, так і традиційні форми журналістики, насамперед йдеться про крос-медіа, трансмедіа – адже вони перебувають на найвищій сходинці розвитку журналістики.

Подекуди дигітальні форми журналістики оцінюють як "нову журналістику". Щоб уникнути непорозумінь у галузі термінологічного апарату, варто згадати про термін "нова журналістика" (*new journalism*), котрий позначає напрям, що постав у американській пресі 1960 – 1970 років і маркував новий погляд на процес створення текстів із використанням літературних засобів. Батьком цього напрямку став відомий того часу журналіст Том Вольф. "Нова журналістика" означала нову форму репрезентації інформації, а інноваційним "коником" стало надання викладові емоційності – на противагу попередній традиції викладу "сухих" фактів. Іншим нововведенням стали нові техніки оповіді або сторителінгу, схожі на літературні, які і сформували цю альтернативну журналістику. Погляди Тома Вольфа згодом набули втілення й у радянській пресі, коли запроваджена М. Горбачовим політика гласності як складник перебудови вплинула на послаблення цензури і дала змогу журналістам використовувати новаторські способи подання інформації.

Відомі журналісти 1960 – 1970 років (Том Вольф, Гей Талезе, Джиммі Бреслін, Труман Капоте) творили на межі між журналістикою і літературою, між фактами і творчістю, і це, на нашу думку, стало прообразом сучасного сторителінгу в журналістиці. Характерними ознаками такого типу оповіді є використання власного (авторського) стилю, експериментування з мовою, оповідь від першої особи, поява протагоніста [Hohlfeld 2002]. Концепт сторителінгу, який широко вживався в "новій журналістиці", був описаний 1974 року і дістав позначення "розкажи так, як ти це бачиш" – "*tell-it-as-you-see-it*" [Murphy 1974, с. 3].

Через чверть століття після появи цього напрямку відбулася революція, спричинена дигіталізацією, через що журналістика зазнала радикальних змін. Варто згадати, що відомий американський репортер Дж. Квіттнер 1995 року описав нову еру журналістики, називаючи її "новою" з огляду на роль цифрових технологій і дигітальний злам. Репортер спирався на досвід Т. Вольфа і зробив спробу обіграти назву його статті "Народження нової журналістики" ("*The Birth of The New Journalism*"), назвавши власну статтю "Народження способу (шляху) нової журналістики" ("*The Birth of The Way New Journalism*") [Quittner 1995]. У статті Дж. Квіттнера чітко окреслено основні зміни, які принесла дигітальна ера в журналістику, причому основний акцент зроблено на зміні підходу до контенту, тобто на зміні способу створення контенту і репрезентації його аудиторії. Дж. Квіттнер підтримує

погляди Т. Вольфа на потребу оригінального подання контенту, але фокусує увагу на обмежених інструментальних можливостях того періоду.

Звичайно, уявлення про модерну журналістику з поширенням дигітальної епохи набуло кардинально нового значення. Тож, задля уникнення ототожнення різних етапів розвитку журналістики, пропонуємо запровадити до наукового обігу поняття "новітня журналістика", яка, відповідно, репрезентована новітніми формами, тобто такими, котрі постають як продукт дигітального і аналогового світів, крім того, новітня журналістика не тільки бере до уваги здобутки дигітальної ери, а й успішно використовує досвід своєї попередниці, нової журналістики, який реалізується передусім у формі сторителінгу.

Цікавим термінологічним варіантом на позначення журналістики нової епохи є поняття "інноваційна журналістика", запропоноване Й. Дзялошинським. Під цим поняттям дослідник розуміє таку журналістику, яка задовольняє запити суспільства і технологічно відповідає вимогам часу [Дзялошинський 2007, с. 49]. Інноваційна діяльність за своєю природою передбачає докорінно нову або оновлену діяльність, тож коли йдеться про інноваційну журналістику, маємо розуміти, що така діяльність передбачає роботу в оновленій медійній галузі. Основними напрямками медіаоновлення автор вважає такі: використання нових методів пошуку й опрацювання інформації; перехід на нові схеми організації виробництва, випуску й поширення медіапродукту; формування нової професійної культури [Дзялошинський 2007, с. 50]. Однак зазначені характеристики маркують будь-який новий етап в еволюції журналістики, й не виокремлюють сутності журналістики сучасної епохи.

Логічною відповіддю на стрімкий розвиток цифрової галузі, інтернету (і веб 2.0, зокрема), став термінологічний бум, наслідком якого з'явилася велика кількість понять, покликаних позначити журналістську діяльність новітнього типу як абсолютно новий різновид ЗМІ і разом новий сегмент медіаринку. До таких понять зараховуємо: "інтернет-журналістика", "онлайн-журналістика", "конвергентна журналістика", "дигітальна журналістика", "веб-журналістика", "крос-медійна журналістика" тощо. По суті, це основні види новітньої журналістики як нового журналістського напрямку, котрий передбачає діяльність у мережі. М. Чабаненко зазначає, що такі поняття, як "інтернет-журналістика", "веб-журналістика", "онлайнова журналістика", "мережева журналістика" мають застосовуватися як абсолютно синонімічні, тоді як суміжними, однак ширшими поняттями автор вважає "е-журналістика", "кібержурналістика", "hi-tech-журналістика" тощо. На думку Л. Городенко, поняття "мережева журналістика" найбільш влучно характеризує діяльність, яка має належність до мережі, водночас дослідниця наголошує на тому факті, що на позначення сукупності медіа, які для своєї трансляції послуговуються електронними засобами зв'язку, пропонуваній термін є завузьким [Городенко 2014, с. 18].

Гіперонімом на позначення різних видів новітньої журналістики є, на нашу думку, поняття "**дигітальна журналістика**" або "цифрова журналістика" – новий вид журналістики, визначальною рисою котрого є дигітальність, а це означає, що аналогові медіажанри переходять на цифрові платформи (проте можуть існувати і в класичному вияві та вільно комбінуватися із цифровими форматами). Універсальність цифрової журналістики полягає в тому, що кількість інформаційних джерел, які вона має в мережі, є нескінченною; технічні можливості репрезентації контенту

стають ширшими, постійно розширюються варіанти подання матеріалу, вони стають цікавішими і привабливішими, відповідають уподобанням цільової аудиторії, а мультимедійність забезпечує ефект повної присутності в процесі використання медіа. Дигітальна журналістика є свідком і чинником нової епохи, яка супроводжує цифрові зміни суспільних структур і має назву "дигітальний модерн" [Bolz 2007, с. 48]. Такі зміни охоплюють розвиток мобільних приладів та інших інноваційних технологій, прискорені ритми комунікації і публікування, зміну ролі інтернету – перетворення його із цифрової платформи на громадський простір для дискурсу. Завдяки невпинному технічному прогресові дигітальна журналістика перебуває в процесі перманентного розвитку, адже раз у раз постає потреба нових форм і жанрів.

Дигітальна журналістика сигналізує про зміни, які відбуваються у сфері журналістики як культурної практики. Йдеться про розвиток якісно нової форми репрезентації контенту, яка зумовлена технічними інноваціями й базується на використанні всесвітньої мережі. Дигітальна журналістика означає застосування нових ресурсів і технік, вона ініціює появу інноваційних напрямів (наприклад, журналістика даних), які репрезентують великі обсяги інформації в електронних базах; для неї характерним є процес "діалогізації", або відхід від окремих коментарів і дискусій до широкого публіцистичного процесу, який передбачає активну кооперацію користувачів і колективний тип опрацювання інформації; дигітальна журналістика має високий потенціал передавання інформації; її інноваційна роль полягає в мультимедійності й інтеграції форм репрезентації контенту, а також у появі нових, ширших можливостей пошуку інформації [Lilienthal 2014, с. 23]. Зазначені характеристики свідчать про інноваційний характер такого типу журналістики і наголошують на можливості дальших модифікацій.

Утім, основні характеристики і засади традиційної журналістики збереглися й у цифровій формі, зокрема йдеться про актуальність, універсальність, періодичність тощо. А серед нових можливостей модернізованої журналістики варто піднести такі: інтерактивність, мультимедійність, перманентна актуалізація, персоналізація, мобільність, архівізація тощо.

Розвиток дигітальної журналістики ставить чимало питань, пов'язаних зі змінами в діяльності журналіста, бо новітня журналістика перебуває в процесі комплексних змін і передбачає набуття фахівцем нових практичних умінь з огляду на потребу пристосуватися до дигітального середовища. На відміну від аналогової або традиційної журналістики, дигітальність розширює обрії журналістської діяльності, проте висуває й низку нових вимог до журналістської майстерності, зокрема в технологічно-публіцистичному річизі.

Отже, поняття "дигітальна журналістика" уособлює новий вид журналістики, який поєднує традиційність і сучасність, підкоряється новим правилам і нормам цифрової ери, характеризується невпинним розвитком, двосторонньою комунікацією на цифрових платформах, мультимедійним способом оповіді, постійною актуалізацією інформації. Для дигітальної журналістики залишаються актуальними такі фактори, як професійність, чітке усвідомлення журналістом свого основного завдання, яке полягає в забезпеченні суспільства актуальною інформацією, в оперуванні перевіреними фактами, в інтерпретації й аналізові інформації [Lilienthal 2014, с. 23]. Дигітальна журналістика дістала визначення "журналістика під знаком усесвітнього павутиння" [Bolz 2007, с. 48]. Фактом народження дигітальної

журналістики в Німеччині вважають появу веб-сторінки *Spiegel Online* 25 жовтня 1994 року [Clasen 2013].

Гіпонімами дигітальної журналістики є онлайн-журналістика, інтернет-журналістика, журналістика 2.0, мережева журналістика (які вживаємо в ролі синонімів), конвергентна журналістика, крос-медійна журналістика, мобільна журналістика тощо. Коли вивчають зазначені форми журналістики, наголошують на специфіці кожної з них.

Найпростішим і найбільш зрозумілим варіантом дигітальної журналістики є так звана "мобільна журналістика" [Hohlfeld 2010, с. 194], орієнтована на продукт, котрий створюється спеціально для мобільних приладів. Р. Хольфельд зазначає, що виокремлення цього напряму дигітальної журналістики було спровоковане поширенням у німецькомовному просторі формули "made-for-mobile", тобто "зроблено для мобільного" (переклад наш. – Г.Л.), на позначення контенту, котрий створюється спеціально для мобільних приладів, з урахуванням характеристик відповідної платформи. Такий вид журналістики хоч і є сьогодні, проте радше репрезентує проміжну ланку – попередницю портативних гаджетів (планшетів, смартфонів).

Варто зазначити, що терміни "онлайн-журналістика", "інтернет-журналістика", "журналістика 2.0" мають аналогічне значення і можуть уживатися як синоніми. У німецькомовному просторі поняття "журналістика 2.0" [Simons 2011] є більш уживаним, адже містить прямий натяк на взаємозв'язок журналістики, інтернету і, відповідно, мережі 2.0.

Незважаючи на той факт, що поняття "інтернет" і "всесвітня мережа" ототожнюють і вживають як синоніми, вони позначають різні явища. Поняття "інтернет" означає всесвітню систему об'єднаних комп'ютерних мереж, тоді як поняття "веб 2.0", або "всесвітня мережа", означає сукупність інформації, доступної завдяки інтернетові. Тому поняття "журналістика 2.0" є, на нашу думку, найбільш точним, адже засвідчує нерозривний зв'язок між журналістикою і мережею, функціонування журналістики у всесвітній мережі, користування її ресурсами і можливостями на базі інтернету. Термін "онлайн-журналістика" сигналізує про безпосередній зв'язок журналістики з трансляванням контенту в мережі, тож онлайн-журналістика скеровує свою діяльність на створення контенту виключно для мережі. Зазначений термін у теорії комунікації вважається поняттям розмовним, побутовим і означає спосіб передавання журналістського контенту. "Онлайн-журналістика – це поєднання класичних журналістських форм із типовими для онлайн-формату можливостями інтеракції і комунікації, вона є складником дигітальної журналістики" [Jakubetz 2011, с. 114].

Для України конвенційним є радше термін "**інтернет-журналістика**", який ми використовуємо як основний. З одного боку, цей термін не є оптимальним для позначення сучасних форм журналістики, з другого – поширення і активне застосування розгляданого терміна науковцями України має вагу для правильної перцепції окресленого явища. У широкому сенсі під цим терміном розуміють форму журналістської діяльності в рідчизні цифрового всесвіту, яку зараховуємо до різновиду дигітальної журналістики. Про інтернет-журналістику як інноваційну форму діяльності почали говорити, після 1995 року, хоча розбудова її сягає в далекі 1970-ті. Звичайно, за такий період журналістика зазнала значних змін і набула численних модифікацій. Саме через розвиток і поступове домінування інтернет-журналістики, вона й набуває кваліфікації "нова", тимчасом як традиційна журналістика дістає

антонімічне позначення – “стара”.

Сфера інтернет-журналістики є галуззю молодою, і задіяні тут переважно молоді кадри, проте новітня журналістика має потужний потенціал завдяки стрімкому розвитку технологій, який відкриває широкі професійні перспективи. Поступово зростає і розширюється цільова група, для котрої інтернет-журналістика готує контент, ця група старшає й охоплює всі вікові категорії.

Статистика свідчить про постійне зростання кількості користувачів інтернету в Україні. Дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології, виявило: у лютому 2016 року кількість користувачів інтернету в Україні серед дорослого населення сягнула 61,6%, це на 8% більше, ніж попереднього року. Основною категорією користувачів є молодь віком 18 – 29 років, а кількість активних користувачів більш зрілого віку має тенденцію до поступового зростання; так, у віковій категорії 50 – 59 років число користувачів за два останні роки зросло на 11% [Internet Live Stats]. Загальне число інтернет-користувачів у світі є близько 3,5 мільярда, що становить 46% усього населення Землі.

Один із найперших дослідників цього явища – Р. Крейг зазначає, що “більшість інтернет-видань мають певні характерні риси, що відрізняють цей засіб інформації від інших” [Крейг 2007, с. 112]. Таке твердження свідчить про те, що журналістська діяльність у мережі має низку своєрідних ознак і особливостей, які виокремлюють її як специфічну діяльність. Щоб сформулювати чітку і зрозумілу дефініцію треба враховувати два фактори. По-перше, інтернет-журналістика має зберігати зв'язок із загальним поняттям “журналістика”, у такому разі ми моделюємо її як частину комплексного феномену “журналістика”, у межах котрого є варіації форм і видів, і вважаємо специфічною формою зазначеного феномену. По-друге, інтернет-журналістика має бути чітко відмежована від інших видів журналістської діяльності, а її продукт – від інших різновидів контенту, саме тому інтернет-журналістику варто розглядати як спеціальну комунікативну форму зі специфічним набором ознак. Формулювання узагальненої дефініції, яка передбачатиме всі різновиди і типи феномену інтернет-журналістики, висвітлить не тільки ядро цього явища, а й периферію разом із перехідними зонами, утворивши розмиту картину, яка не забезпечить чіткого розуміння окреслюваного явища.

Основною рисою інтернет-журналістики є те, що вона спрямована на перетворення форматів. На початковій стадії розвитку вона продовжувала дублювати класичну форму діяльності журналіста (як правило, ту, що відбувалася в пресі) на новій технічній платформі, і тільки згодом інтернет-журналістика почала розвивати нові (власні) форми з використанням можливостей усесвітньої мережі. Описаний процес є цілком природним, адже так само відбувалася еволюція інших медіа. Наприклад, кіномистецтво на початковій стадії розвитку репрезентувало зафільмовані театральні вистави, радіо транслювало вголос прочитану газету, а телебачення відтворювало радіо у формі картинок (фільм). Звичайно, експерименти, комбінування варіантів і форм – це все сприяло розвитку нових форматів. Інновації в галузі інтернет-журналістики постали наслідком аналогічних процесів. Поступово до класичних форм і жанрів, які активно використовує інтернет-журналістика, додавалися мультимедійні елементи, аудіо, відео, графіки, тож репортажі, аналітичні статті, коментарі, новини змінили форму й набули нових ознак.

Основними ознаками, притаманними інтернет-журналістиці, є такі: специфічний стиль, своєрідний формат, власний тип подавання інформації, наявність гіперпосилань і інтерактивних елементів, особлива форма структурування матеріалу, можливість репрезентації великого обсягу інформації, можливість перманентного оновлення інформації, висока швидкість оприлюднення інформації, поліпшення матеріалу інструментами мережі [Крейґ 2007, с. 195-196]. Ядро інтернет-журналістики утворюють фахівці, які більшу частину своїх матеріалів продукують для інтернет-видань (і такі матеріали розміщують на різних платформах), а периферію – такі фахівці, котрі лише періодично вдаються до продукування контенту для мережі [Neuberger 2009, с. 167-172].

Важливою рисою інтернет-журналістики є візуалізація; цей тренд набув поширення в мережі завдяки низці вагомих переваг візуалізованої інформації для оптимального сприйняття реципієнтом. Відомо, що креолізований текст сприймається краще саме через наявність іконічного компонента, котрий привертає увагу насамперед. Тож унаочнення є не тільки дієвим засобом оптимізації подання і засвоєння інформації, а й чинником збудження цікавості реципієнта. Комунікація, невід'ємною частиною якої є зображення, має низку переваг, адже залучення невербальних знаків збільшує кількість каналів сприйняття інформації.

Про зв'язок інтернет-журналістики з традиційною журналістикою свідчить низка спільних рис, зокрема таких: техніка подання матеріалу, поєднання елементів цілісного матеріалу (текст і світлина, текст і аудіо, текст і відео), узгоджена робота репортерів і редакторів [Крейґ 2007].

Однак засади якісної журналістики не зазнають трансформацій в інтернеті, бо вимоги до якісного контенту залишаються високими, незалежно від платформи, на якій він подається, тож матеріал має бути цікавим, бажано сенсаційним, безперечно грамотно викладеним тощо. Хоч інтернет-журналістика має керуватися такими самими правилами і нормами, як і будь-які інші форми (передусім традиційні) журналістської діяльності, проте Р. Крейґ наголошує на потребі спеціальних стандартів і етичних норм роботи журналістів в інтернеті, адже масовість і певна анонімність діяльності в мережі сприяють розмиванню фахової моралі [Крейґ 2007, с.252]. Норми журналістської діяльності в інтернеті були сформульовані низкою дослідників (В. Шіа та інші) і дістали назву "нетикет", що означає "етикет у мережі".

Інтернет-журналістика стала первісною формою дигітальної журналістики, а також першою сходинкою на шляху розбудови новітньої журналістики, адже репрезентує початок цифрової ери журналістської діяльності. Відтак постало питання не тільки про комбінування тексту і мультимедійних форматів, а й про раціональне поєднання їх, бо чітко окреслилися нові цілі журналістики: не лише привернути увагу реципієнта, а подати інформацію різнопланово, щоб вияскравити глибину пропонованої новини. Другою метою наступного етапу еволюції дигітальних форм журналістики стало правильне комбінування елементів на веб-сторінці, тобто макетування сайту. "Дигіталізація всіх даних уперше в історії культури дала змогу об'єднати всі зображувальні медіа, причому старі медіа не витискаються новими, а вбудовуються в крос-медійні функціональні структури" [Bolz 2007, с. 51]. У зв'язку із цим наголошуємо на домінуючій позиції "закону комплементарності".

Висновки. Процеси глобалізації, дигіталізації і конвергенції спричинили трансформації в медійній галузі, які істотно змінили сутність

журналістської діяльності і розширили її обрії, зокрема спричинили масштабні зміни в організаційному процесі, процесі створення і споживання якісно нового контенту.

Наслідком дигіталізації постали нові, цифрові форми журналістики, які поєднують здобутки традиційної журналістики і водночас широко використовують технологічні інновації цифрової ери. Під впливом діяльності журналіста у всесвітній мережі з'явилися нові терміни на позначення істотно нових типів дигітальної журналістики.

З метою уникнення хаотичності термінологічного апарату, пропонуємо ввести до наукового обігу термін "новітня журналістика" на позначення журналістики, котра перебуває на найвищій сходинці еволюції цієї галузі, і органічно поєднує цифрові і традиційні форми. Гіперонімом для позначення різних типів новітньої журналістики є "дигітальна журналістика", а її гіпонімами є інтернет-журналістика, конвергентна журналістика, крос-медійна журналістика, мобільна журналістика тощо.

Література

- Городенко, Л. (2014). ЗМІ і мережеві комунікації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 21, 17-18.
- Городенко, Л. (2012). *Теорія мережевої комунікації*. Київ: Академія Української Преси.
- Дзялошинский, И. (2007). Инновационная журналистика. Модное словосочетание или путь развития СМИ. *ТелеЦентр*, 1(21), 49-51.
- Кравцов, В. (2012). *Инновационная журналистика и власть в современном медийном пространстве*: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. Москва: МГУ имени М. В. Ломоносова.
- Крейг, Р. (2007). *Интернет-журналистика. Работа журналиста и редактора у новых ЗМІ*. Київ: Києво-Могилянська Академія.
- Михайлін, І. (2011). *Основи журналістики*. Київ: Центр учбової літератури.
- Bolz, N. (2007). *Das Abc der Medien*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Clasen, N. (2013). *Der digitale Tsunami: Das Innovators Dilemma der traditionellen Medienunternehmen*. Create Space Independent Publishing Plattform.
- Hohlfeld, R., Meier, K., & Neuberger, C. (red.). (2002). *Innovationen im Journalismus*. Münster: LiT.
- Hohlfeld, R., & Wolf, C. (2010). Mobiler Journalismus oder redaktionelle Angebote im Crossmediamix? *Crossmedia. Wer bleibt auf der Strecke?* Berlin: LIT, 194-210.
- Internet Live Stats. Real Time Statistics Project. <http://www.internetlivestats.com/internet-users/>
- Jakubetz, C. (2011). *Crossmedia (Praktischer Journalismus)*. Konstanz: UVK Verlag.
- Lilienthal, V., Weichert, S., Reineck, D., Sehl, A., & Worm, S. Landesanstalt für Medien Nordrhein-Westfalen (red.) (2014). *Digitaler Journalismus: Dynamik-Teilhabe-Technik*. Berlin: VISTAS Verlag.
- MacLuhan, M. (2011). *The Gutenberg galaxy*. Toronto: University of Toronto Press.
- Möller, E. (2005). *Die heimliche Medienrevolution: wie Weblogs, Wikis und freie Software die Welt verändern*. Hannover: Heise Verlag.
- Murphy, J. E. (1974). *The new journalism: a critical perspective*. Lexington: AEJ Publication.
- Neuberger, C., Nuernbergk, C., & Rieschke, M. (2009). Journalismus im Internet. Profession-Partizipation-Technisierung. Münster: VS Verlag.
- Quittner, J. (1995). The birth of the way new journalism. Retrieved from <http://www.gyford.com/archive/1995/11/13/HotWiredDemo/i-agent/>

- Simons, A. (2011). *Journalismus 2.0 (Praktischer Journalismus)*. Konstanz: UVK.
- Stöber, R. (2013). *Neue Medien. Geschichte. Von Gutenberg bis Apple und Google. Medieninnovation und Evolution*. Bremen: Edition Lumiere.
- Zumstein, K. (2007). *Medienwandel. Von der Printzeitschrift zum Online-Magazin*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.

References

- Bolz, N. (2007). *Das Abc der Medien*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Clasen, N. (2013). *Der digitale Tsunami: Das Innovators Dilemma der traditionellen Medienunternehmen*. Create Space Independent Publishing Plattform.
- Craig, R. (2007). *Online Journalism: Reporting, writing, and editing for new media*. Kyiv: Kyiv Mohyla Academy.
- Dzyaloshynsky, I. (2007). Innovative Journalism. Modern word combination or the way of development of mass media. *TeleCenter*, 1 (21), 49-51.
- Hohlfeld, R., Meier, K., & Neuberger, C. (red.). (2002). *Innovationen im Journalismus*. Münster: LiT.
- Hohlfeld, R., & Wolf, C. (2010). Mobiler Journalismus oder redaktionelle Angebote im Crossmediamix? *Crossmedia. Wer bleibt auf der Strecke?* Berlin: LIT, 194-210.
- Horodenko, L. (2014). *Mass media and net-communications*. Visnyk Kyivskoho Nationalnoho Universiteta im. Tarasa Shevchenko, 21, 17-18.
- Horodenko, L. (2012). *The theorie of net-communication*. Kyiv: Academia Ukrainskoi Presy.
- Internet Live Stats. Real Time Statistics Project.
<http://www.internetlivestats.com/internet-users/>
- Jakubetz, C. (2011). *Crossmedia (Praktischer Journalismus)*. Konstanz: UVK Verlag.
- Kravtsov, V. (2012). *Innovational journalism and authority in modern media space*. Extended abstract of doctoral dissertation (Philology). Moscow: Moscow State University.
- Lilienthal, V., Weichert, S., Reineck, D., Sehl, A., & Worm, S. Landesanstalt für Medien Nordrhein-Westfalen (red.) (2014). *Digitaler Journalismus: Dynamik-Teilhaber-Technik*. Berlin: VISTAS Verlag.
- MacLuhan, M. (2011). *The Gutenberg galaxy*. Toronto: University of Toronto Press.
- Möller, E. (2005). *Die heimliche Medienrevolution: wie Weblogs, Wikis und freie Software die Welt verändern*. Hannover: Heise Verlag.
- Murphy, J. E. (1974). *The new journalism: a critical perspective*. Lexington: AEJ Publication.
- Mychailin, I. (2011). *Principles of journalism*. Kyiv: Center Uchbovoi Literatury.
- Neuberger, C., Nuernbergk, C., & Rieschke, M. (2009). *Journalismus im Internet. Profession-Partizipation-Technisierung*. Münster: VS Verlag.
- Quittner, J. (1995). The birth of the way new journalism. Retrieved from <http://www.gyford.com/archive/1995/11/13/HotWiredDemo/i-agent/>
- Simons, A. (2011). *Journalismus 2.0 (Praktischer Journalismus)*. Konstanz: UVK.
- Stöber, R. (2013). *Neue Medien. Geschichte. Von Gutenberg bis Apple und Google. Medieninnovation und Evolution*. Bremen: Edition Lumiere.
- Zumstein, K. (2007). *Medienwandel. Von der Printzeitschrift zum Online-Magazin*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 20.02.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 23.02.2017*

Тимчук Л.І.

д.пед.н., доцент,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи
Чернівці, Україна
l.tymchuk@chnu.edu.ua

**ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

Анотація. У статті висвітлено питання професійної підготовки кадрів для освіти дорослих в Україні в кінці ХІХ-ХХ століття; розкрито еволюційні процеси в кадровому забезпеченні освіти дорослих (від усвідомлення освіти народу як особистого обов'язку інтелігенції до розвитку спеціально організованих і систематичних форм професійної підготовки працівників освіти дорослих); охарактеризовано форми підготовки кадрів для освіти дорослих, проаналізовано навчальні програми. Зроблено висновки про доцільність вивчення історичного досвіду організації і змісту підготовки фахівців для освіти дорослих як основи професійної підготовки андрагогів на сучасному етапі.

Ключові слова: історія освіти дорослих, вчитель дорослих, фахівець (інструктор) з позашкільної освіти, андрагог
Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 24

Liudmyla Tymchuk

Doctor of Science (Pedagogic), Associate Professor,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Chernivtsi, Ukraine
l.tymchuk@chnu.edu.ua

**THE TRAINING OF TEACHERS OF ADULTS IN UKRAINE
(END OF XIX - BEGINNING OF XX CENTURY)**

Abstract. The article highlights the state of staffing adult education in Ukraine at the end of the nineteenth and twentieth centuries. Based on primary sources traced the evolutionary processes in the staffing of adult education from the realization of enlightenment of the masses as a personal duty of intellectuals to the development of specially organized and systematic training of educators of adults. Disclosed personal contribution of K. Alchevska in the training of teachers for educational institutions for adults. The attention is focused on the development of a systematic form of training for adult education - special courses, departments and faculties at universities. The curricula and programs are analysed. Found out a tendency to professionalize the content of the training of specialists in adult education, the dominance of professionally oriented disciplines applied areas, mandatory subjects of art and creative direction, the presence of psycho-pedagogical and social science component. Drawn conclusion about expedience of study of experience of organization and maintenance of preparation of specialists for education of adults on the border of XIX-XX of

centuries as historical soil of professional preparation of teachers of adults on the modern stage.

Keywords: the history of adult education, the teacher of adults, a specialist (instructor) is on out-of-school education

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 24

Вступ. Історія кожного народу багата на яскраві приклади сильних особистостей, які взяли на себе місію «ведення дорослого» й цим зробили визначальний внесок у просвіту й духовний розвиток народу, забезпечення його суспільного добробуту. Досягненням людської цивілізації стали феномени Ісуса Христа, Піфагора, Сократа, Платона, пророків і проповідників, великих філософів, політичних діячів, літераторів, науковців, які захоплювали величезні маси силою свого розуму, духу, емоцій. Для своїх безпосередніх учнів, соратників, послідовників вони були справжніми Вчителями.

Наявність кваліфікованих фахівців на будь-якому етапі історичного розвитку виступала неодмінною умовою реалізації освітніх програм, а особливо для дорослих. Якщо для дитячої освіти впродовж століть сформувалися певні традиції професійної підготовки кадрів, то в галузі навчання дорослих це питання не порушувалося до кінця XIX століття.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Результати історико-педагогічних пошуків сучасних українських учених (Л. Березівська, Л. Вовк, І. Воробець, Н. Коляда, О. Мартіросян, З. Нагачевська, Л. Сігаєва, Н. Побірченко, Н.Чепурна, С. Черкасова, М. Шепель, Л. Шинкаренко та ін.) доводять, що в другій половині XIX – на початку XX століття освіта дорослих стала невід’ємною складовою соціокультурного поступу українців, сферою суспільно-політичного, економічного й духовного життя. У контексті бурхливих змін у суспільно-політичній та соціально-економічній сфері, що відбувалися у 50-60-х роках XIX століття на всіх українських територіях, масштабних темпів розвитку набули різні організаційні форми освіти дорослих (за тодішньою термінологією - позашкільної освіти). Серед таких хронологічно першими стали недільні школи, народні читання, бібліотеки, вечірні та повторні школи, народні університети. На західноукраїнських територіях, крім названих, поширеними були читальні, курси для анальфabetів (неписьменних і малограмотних), науково-популярні лекції для народу, ремісничі курси.

Важливою умовою їх діяльності була наявність кваліфікованих працівників. Вочевидь, спеціально підготовлених фахівців для роботи з дорослими не було. Позаяк, як підтверджують численні матеріали джерельної бази, вже в той період були закладені основи діяльності, що сучасною термінологією позначається як андрагогічна. Висвітлення стану кадрового забезпечення освіти дорослих в Україні на рубежі XIX-XX століття і є метою даної публікації.

Результати дослідження. Історико-педагогічні дослідження Л. Березівської, Л. Вовк, Н. Коляди, Н. Побірченко та ін. підтверджують, що в другій половині XIX – на початку XX століття обов’язок і відповідальність за освіту широких верств населення взяла на себе українська інтелігенція, яка згуртувалася навколо громадських і культурно-освітніх організацій, товариств, комітетів, комісій. Своім завданням прогресивна громадськість визначала «створення людини нового типу», а головним засобом досягнення цього вважала освіту. Саме на освічених людей покладалася

надія у вирішенні нагромаджених проблем в економічній, соціальній, сімейно-побутовій сферах. Зокрема, К.Ушинський, виступаючи перед вихованками Смольного інституту з приводу оголошення Маніфесту про звільнення селян, наголосив, що їхній обов'язок - «сплатити хоча б мізерну частину боргу народу» в ролі просвітительок [Щепкина 2005].

Учителями дорослих працювали, як правило, студенти, вчителі, прогресивне чиновництво та творча інтелігенція. Одне з провідних місць у справі освіти широких верств населення зайняла педагогічна інтелігенція, яка спрямувала свої зусилля на демократизацію народної освіти. Багато українських вчителів усвідомлювали соціальну значущість своєї праці й робили значний внесок у розвиток освіти, науки, культури, громадської думки в Україні. Вчителювання розумілося як форма громадського служіння своєму народові. Випускники семінарій, гімназій, курсів самовіддано прагнули вчителювати «в глушині, в селі», «у пролетарському середовищі», «у народній школі», «в школі й поза школою», присвячуючи власний вільний час (вечори, свята, вихідні) просвітницькій, а отже, безкоштовній роботі в недільних чи вечірніх школах, читальнях, курсах тощо.

Професійна діяльність учителів не обмежувалася школою, а передбачала просвіту й духовний розвиток широких народних мас. Компетенції народного вчителя виходили за межі виховання підростаючого покоління й передачі знань. Стосовно дорослого населення вчитель здійснював просвітницьку, проповідницьку діяльність, у широкому значенні спрямовану на піднесення соціально-економічного, політичного та культурно-духовного розвитку населення, формування національної свідомості, активної громадської позиції тощо. Поняття «вчитель» на рубежі XIX-XX ст. сприймалося як співзвучне до поняття «просвітитель», що означало - пропагандист прогресивних ідей, знань, культури й т. ін. [Словник 1980]. У вузькому значенні просвітництво передбачало поширення серед «темних» народних мас грамотності, яка забезпечить здатність до прочитання, сприймання і розуміння необхідного обсягу соціокультурної інформації.

Українська історія зберігає чимало імен просвітителів, які ініціювали відкриття закладів освіти дорослих у селах і містах, запроваджували ефективні організаційні форми, працювали над розробкою і удосконаленням їх змістового й навчально-методичного забезпечення. Б.Грінченка, С.Васильченка, М.Коцюбинського, М.Корфа, Т.Лубенця та багатьох інших можна назвати народними вчителями, для яких робота в школі й поза школою була сенсом життя, засобом вираження життєвої і професійної позиції і переконань.

До таких належала й Х.Алчевська, яка все своє життя віддала справі просвіти народу. Приватна недільна школа, організована Х.Алчевською у Харкові (1862), не тільки сприяла поширенню грамотності й підвищенню культурно-освітнього рівня народу, але й завоювала репутацію методичного центру з питань навчання дорослих, осередку формування педагогічної майстерності освітньої роботи з дорослими, взірцевої школи з підготовки народних просвітителів.

До Х.Алчевської приїздили педагоги з України, Кавказу, Росії вчитися, як зорганізувати школи такого типу й вести в них заняття. Такі відомі педагоги, як М.Корф, С.Миропольський, Я.Абрамов, В.Євтушевський, Д.Семенов та багато інших неодноразово відвідували Харківську приватну жіночу недільну школу, високо оцінювали її діяльність, підтримували з нею

стосунки й допомагали в роботі. Як наголошує Я.Абрамов, «нічого подібного не було на початку 70-х років» [Абрамов 1897, с. 3]. Протоколи педагогічних зборів свідчать про велику організаційну роботу, яка проводилася у школі з перших років її офіційної діяльності.

Навколо Х.Алчевської утворився колектив учителів-ентузіастів, про який С.Миропольський писав: це не тільки «живий, колективний педагогічний організм, але й дружна сім'я, з'єднана спільністю праці, інтересу й особистісних симпатій...» [Миропольський 1892, с. 24]. Дуже важливим на той час було те, що вчителі працювали в школі безкоштовно. Це були жінки різної педагогічної підготовки та соціальної належності. За освітою вони розподілялися на такі групи: гімназійної освіти - 49; домашньої освіти - 34; інституток - 11; пенсіонерок - 8 і 7 з духовного жіночого училища; їх вік здебільшого становив від 16 до 30 років; невелика частина була від 30 до 50 років [Миропольський 1892, с. 27]. Одні з них працювали на постійній основі, тобто приходили до школи щонеділі, але були й так звані «запасні», які замінювали відсутніх постійних учителів, допомагали при видачі книжок з бібліотеки, відвідували репетиції шкільного хору [Абрамов 1897, с. 45].

За п'ятдесят років педагогічної діяльності Христини Данилівни в її школі викладало близько тисячі педагогів, зокрема О.Калмикова, Л.Хавкіна, М.Салтикова, Є.Чирікова, Л.Загурська, Т.Єльшина та ін. [Христина Данилівна 1912, с. 16].

Одним із нововведень у Харківській недільній школі було проведення педагогічних зборів, яким відводилася велика роль в організації навчально-виховної роботи в недільних школах. Необхідно відзначити, що на той час тема шкільних зборів у недільних школах була дуже актуальною і обговорювалася на сторінках педагогічних журналів. Наприклад, П.Казанцев помістив статтю в журналі «Русская школа», у якій розглядав проблеми організації зборів і відвідуваність їх учителями [Казанцев 1902]. Головна ідея статті полягала в тому, що шкільні збори необхідні вчителям для обміну досвідом, колективного вирішення проблем, що виникають у ході навчального процесу. Автор підкреслював, що хоча недільні школи працювали за програмою початкових шкіл, але в жодному разі до них не прирівнювалися і були чимсь відмінним; це школи, «які шукали свої шляхи для кращого виконання освітньої мети» [Казанцев 1902, с. 53].

Сама Х.Алчевська вважала педагогічні збори особливо корисними для молодих учительок, які нещодавно прибули до школи, тому що ніде не вчили тому, як викладати в недільних школах. Збори відбувалися щопонеділка; на них обговорювалося те, що було зроблено за минулий тиждень. Зазвичай на зборах зачитувалися оголошення стосовно школи, обговорювалося листування з іншими недільними школами, зачитувалися статті з журналів і газет з питань народної освіти; учительки обмінювалися досвідом і розглядали різноманітні педагогічні проблеми. Із протоколів педагогічних зборів з'ясовано, які організаційні питання обговорювалися в різний час, зокрема: складання детальних навчальних планів для всіх класів; необхідність власних програм для правильної організації навчальних занять по групах; забезпечення учнів навчальними посібниками; кількість перерв між уроками; допомога у викладанні старшим ученицям недільної школи; дисципліна під час класних занять; тісний взаємозв'язок усіх навчальних предметів; використання системи класного викладання в школі; засоби надання виховного характеру навчанню в недільній школі; літні

заняття у школі; прийом учениць у літній період; кількість навчальних годин у літній час; випробування (у вигляді пробних уроків) нових учителів; вплив місцевих умов на організацію школи; організація підготовчого класу при школі; оцінювання пробних уроків учительок; позакласні заняття учнів; проблема відстаючих учениць; свята та відвідування учнів вдома [Миропольский 1892, с.36-37]. На регулярних засіданнях педагогічного колективу школи також розглядалися питання про необхідність і шляхи вшанування пам'яті письменників і видатних людей; обговорювалася інформація про учительські з'їзди, які влаштовувалися у різних містах Російської імперії і на порядок денних яких виносилися питання позашкільної освіти [Миропольский 1892, с. 36-37].

Традиційними були й так звані гурткові зібрання – засідання вчительок паралельних груп (за галуззю знання) для обговорення питань, які стосувалися тільки організації навчального процесу (на зразок нинішніх циклових методичних комісій). На таких зібраннях всебічно, ґрунтовно й детально розглядалися різні питання предметних методик, способи викладання кожного предмета тощо. Особливо корисними зібрання були для молодих учительок. Вони могли консультуватися з більш досвідченими колегами щодо ведення звітних зошитів, обговорювати труднощі, які виникали в процесі викладання. На гурткових зібраннях також висувалися питання для обговорення на загальних педагогічних зборах [Алчевская 1902, с. 253].

Аналіз роботи педагогічних та гурткових зборів Харківської приватної жіночої недільної школи спонукає до висновку щодо їх подібності до сучасних методичних об'єднань учителів. Вони були цінними для підвищення професійної майстерності вчительок, оскільки надавали можливість обмінюватися досвідом ведення навчально-виховної роботи. Крім цього, в процесі обговорення питань викладання окремих предметів народжувалися нові методи навчальної роботи.

Педагогічний колектив недільної школи Х.Алчевської розробив принципи комплектування груп, навчальні програми та методичні вказівки до них («Програми з усіх предметів навчання у недільній школі для дорослих і малолітніх учнів»), підготував підручники для недільних шкіл («Книга дорослих» і «Що читати народові?»). Завдяки регулярним педагогічним зібранням вчителі школи завжди були в курсі основних тенденцій у педагогічній науці та громадських подій. Заслуховувалися реферати, доповіді, дотичні до проблем філософії, психології, історії, літератури, мистецтва та ін.

Важливе значення у роботі вчителя дорослих Х.Алчевська надавала запровадженням нею ж педагогічним щоденникам, розглядаючи їх як засіб для обміну педагогічним досвідом. У щоденних записах учителі аналізували та оцінювали власну роботу, настрої, досвід навчання й викладання. За словами Х.Алчевської, завдяки веденню щоденника створювалися умови для порівняльного аналізу й оцінки викладацької діяльності всіх педагогів: те, що залишилося поза увагою однієї вчительки, доповнить інша, а загалом усе це сприяє всебічному поліпшенню справи. «Довіряючи педагогічному щоденнику свої промахи й успіхи, свої погляди і міркування, спостереження і висновки, - писала Христина Данилівна, - вчителька звикає ставитись до справи розумно, критично; вона завжди тоді матиме під рукою матеріал, який дасть можливість порівняти минуле з сучасним, відчутно перевірити рух вперед – як власний, так і стосовно до своєї справи. Щоденник повинен

допомагати з'ясувати ставлення вчителів до школи, до учениць, нарешті, він допоможе виявити характер, здібності, індивідуальні якості кожної учениці. Педагогічний щоденник має величезне значення, у виховному відношенні, як для самої вчительки, так і для розвитку школи. Такий щоденник допоможе й сторонньому спостерігачеві прослідкувати поступове зростання школи, її розвиток; з'ясувати ті сили, якими вона міцніла, те життя, яким вона жила» [Миропольский 1877, с. 382].

Питання ведення вчителями щоденників неодноразово обговорювалося на педагогічних зібраннях школи. Підкреслюючи їх користь у справі вивчення й узагальнення досвіду роботи вчителів та удосконаленні їх педагогічної майстерності, збори намагалися визначити форму, призначення щоденників, обов'язковість ведення їх тощо. За оцінкою самих педагогів-практиків школи, регулярне читання та обговорення педагогічних щоденників на засіданнях колективу безпосередньо впливало на підвищення професійного рівня вчителів та служило їх самоосвіті [Мухін 1979, с. 96].

Треба зазначити, що питанню безперервної самоосвіти вчителів своєї школи Х.Алчевська відводила серйозну увагу. З цією метою, поряд з бібліотекою для учнів, у школі з перших днів її існування ретельно комплектувалася бібліотека для учителів. Так, ще у 1872 р. на педагогічних зборах було вирішено стежити за новими виданнями з того чи іншого навчального предмета, за матеріалами з педагогіки в періодиці й систематично інформувати колектив про новинки, комплектувати на основі зібраної інформації бібліотеку для вчителів [Мухін 1979, с. 95].

При школі також було створено унікальний музей наочних посібників (таблиць, картин, альбомів, приладів, історичних та географічних карт, манекенів, чучел тощо). Це був єдиний у своєму роді педагогічний музей, якого не мала жодна початкова школа Російської імперії [Христина Даниловна 1912, с. 19]. У 1896 р. музей налічував вже понад 434 експонатів, причому під деякими номерами значилися цілі колекції наочних посібників, а вартість окремих із них сягала багатьох тисяч карбованців. До музейних експонатів входили посібники, що були спеціально виготовлені для цього музею.

Самоосвіта вчительок Харківської жіночої недільної школи, за свідченнями очевидця й літописця її діяльності С.Миропольського, давала блискучі результати. Завдяки цьому в колективі відчувалась не лише гаряча відданість справі, але й правильне, глибоке розуміння її, рідкісний педагогічний такт учительок, вміння ставити складні педагогічні питання і вирішувати їх практично – просто й доцільно [Миропольский 1877, с. 402].

За ініціативою Х. Алчевської у журналі «Русская школа» була започаткована рубрика «Хроніка недільних шкіл», матеріали якої вона сама редагувала. В рубриці опубліковано понад 180 матеріалів, присвячених питанням становлення й розвитку справи освіти дорослих, обміну досвідом, популяризації ефективних форм і методів навчання, програм викладання.

Організувавши роботу з періодичними виданнями, Х. Алчевська власноручно вела широку кореспонденцію, відповідала на різноманітні запитання про роботу школи, розсилала різні методичні матеріали на допомогу тим, хто мав намір організувати недільну школу. Поступово в неї склався цілий комплект матеріалів: інструкції про порядок клопотання за дозвіл на відкриття школи, про внутрішню організацію роботи школи, кошториси на її утримання, програми, форми звітів, зразки ведення

журналів для запису учнів і ходу викладання, іноді цілі бібліотеки. Такі комплекти матеріалів Х. Алчевська розсилала в усі кінці Росії, супроводжуючи їх своїми порадами та методичними настановами. Саме тому школу Х. Алчевської згодом стали вважати методичним центром для всіх недільних шкіл Російської імперії [Фридьєва 1963, с. 28].

Про Х. Алчевську її сучасники справедливо відзначали, що це була «людина, яка ... працю задля просвіти народу зробила девізом свого життя і залишилася вірною тому девізові» [Сумцов 1888, с. 6]. Не маючи спеціальної педагогічної освіти, Х. Алчевська, як і багато її сучасників, фактично займалася практичною андрагогічною діяльністю, в контексті якої зароджувалися традиції підготовки фахівців для роботи з дорослими, формувалася прообраз системи методичної роботи. Однак, окремо питання фахової підготовки вчителів для освіти дорослих Х. Алчевською не ставилося.

Варто зазначити, що на кінець XIX ст. невирішеною й гострою залишалася проблема підготовки вчителя взагалі, вчителя для народної школи, а не те, щоб спеціально для освіти дорослих. З історії відомо, що важлива участь у цій справі належить земствам, які ініціювали й взяли на себе організаційні заходи й фінансові витрати, пов'язані з влаштуванням педагогічних курсів, організацією учительських з'їздів, конференцій, відкриттям учительських семінарій (державі ж не брала участі в створенні таких навчальних закладів). Зокрема, перші вчительські курси організував у 1867 р. в Олександрівському повіті Катеринославської губернії М. Корф.

У широкому спектрі питань, які стосувалися професійної діяльності вчителів земських шкіл, значне місце відводилося проблемам освітньої роботи з дорослим населенням - організації недільних шкіл, народних читань, науково-популярних лекцій, бібліотек, культурно-просвітницьких заходів. Наприклад, такі питання були включені в програму педагогічних курсів, організованих у 1894 р. Чернігові під керівництвом відомого педагога Д. Тихомирова [Педагогические 1895].

Тобто, реалізуючи заходи з професійної підготовки педагогічних кадрів, земства водночас робили деякі спроби підготовки працівників для освіти дорослих.

Земський учитель, крім своїх безпосередніх обов'язків, виконував роль агітатора й просвітителя, функції шкільного бібліотекаря, керівника повторювальних і вечірніх занять, поширювача сільськогосподарських знань (влаштування розсадників при школі, розповсюдження насіння, саджанців дерев). Так, розглядаючи вчителів як потенційних агітаторів для поширення сільськогосподарських знань серед населення, починаючи з 1893 р. Чернігівське земство стало щорічно відряджати народних учителів на сільськогосподарські курси із садівництва, городництва, шовківництва, пасічництва, землеробства, які організовувалися при сільськогосподарських училищах. Кожному педагогу губернське земство видавало грошову допомогу [Олійник 2008, с. 156].

Заняття з дорослими зазвичай проводили штатні вчителі земських шкіл. Однак тут виникали проблеми. Зокрема, Є. Шульга у статті «До питання про розширення і піднесення народної освіти» зазначав, що надзвичайна втомлюваність учителів шкільними заняттями не дозволяла їм з повною віддачею проводити заняття у недільних та вечірніх класах, що успіху в цій справі можна досягти за умови призначення окремої особи для проведення вищезазначених занять. З архівних джерел відомо, що восени

1903 р. Городнянське земство Чернігівської губернії запросило на роботу спеціального вчителя для проведення вечірніх занять для випускників Тупичевської і Велико-Лиственської школи [Шульга 1903, с. 89]. Але, на жаль, цей досвід не набув поширення.

Однак земства не полишали спроб організувати спеціальну підготовку діячів для освітньої роботи з дорослими. З їх ініціативи та старань на початку ХХ ст. було організовано низку короткотривалих курсів власне для діячів позашкільної освіти. Зазвичай курси тривали від двох тижнів до одного місяця. Їх програма включала як традиційні для змісту підготовки вчительських кадрів педагогічні дисципліни й предмети соціально-гуманітарного та природничого циклу, так і спеціальні предмети, які розкривали сутність і принципи організації позашкільної освіти, загальні й прикладні засади влаштування народних читань, організації шкіл для дорослих, музеїв, виставок тощо. Вагома увага на таких курсах приділялася різним питанням бібліотекознавства.

Кожне земство, в залежності від реальних потреб і можливостей регіону, по-різному конструювало зміст курсів з позашкільної освіти, перелік навчальних предметів та розподіл часу між ними. Як вдалий приклад, Є.Мединський оцінив програму двотижневих курсів із позашкільної освіти, в якій замість багатьох предметів, з виділенням на кожен по 6-8 годин, у програму курсу були включені тільки два предмети: 1) народні читання, лекції і виставки – 45 годин і 2) школи й курси для дорослих – 45 годин. При такій організації курсів, зазначив Є.Мединський, слухачі отримують не уривчасті уявлення про багато що, але практичне вміння працювати за цими двома видами позашкільної освіти [Мединский 1925, с. 84]. За такою програмою були організовані курси вперше Тверським губернським земством у 1917 р. й набули поширення в інших містах Російської імперії.

За активної участі С.Сірополка на початку 1915 р. в Москві було створено Товариство з підготовки фахівців земської та міської служби, головним напрямом діяльності якого стала організація постійних однорічних курсів з народної освіти, що мали на меті теоретичну та практичну підготовку фахівців у галузі народної освіти для роботи в земствах і містах. Секретарем комітету, який здійснював керівництво роботою товариства, обрано С. Сірополка. Він брав активну участь у розробці навчального плану для підготовки фахівців у галузі народної освіти, до якого зокрема увійшов один із найбільших за кількістю годин курс «Позашкільна освіта», другим, за кількістю годин був курс «Новітні течії у початковому навчанні та огляд підручників і навчальних посібників», а також виокремлено курс «Дитяча література й організація шкільних бібліотек» [Серополко 1916, с. 246-247]. Отже, навчальним планом передбачалося вивчення основних наукових засад позашкільної освіти, до складу якої входила і бібліотечна справа; крім того організації шкільних бібліотек надавалося важливе значення як осередкам, що сприяли поширенню знань серед підростаючого покоління. Включення цих курсів до навчального плану Товариства по підготовці фахівців земської та міської служби свідчило про наміри підготовки працівників позашкільної освіти з поглибленим вивченням бібліотекознавства.

Визнаючи важливу роль земств у кадровому забезпеченні освіти дорослих, все ж варто зазначити, що вищезазначені заходи не були систематичними.

На необхідності планомірної підготовки працівників для освіти

дорослих (позашкільної освіти) наголошував ще в грудні 1913 р. Є.Мединський на Всеросійському з'їзді з народної освіти. У прочитаній доповіді вчений проаналізував роль короткотривалих курсів з підготовки працівників для позашкільної освіти й запропонував створити спеціальні науково-навчальні заклади [Мединский 1925, с. 83]. Однак, тоді думка про такий заклад не знайшла прихильників: з'їзд обмежився лише побажаннями влаштування короткотривалих курсів і включення у програми педагогічних навчальних закладів курсу позашкільної освіти й бібліотекознавства [Мединский 1925, с. 84].

Однією із перших спроб спеціально організованої й планомірної підготовки діячів позашкільної освіти стала діяльність Московського міського народного університету імені А.Шанявського, заснованого в 1908 р. За оцінкою сучасного російського дослідника В.Дулікова, унікальність цього закладу полягала не настільки в тому, що це був взірцевий заклад системи позашкільної освіти, але й у тому, що «стояв у витоків професійної підготовки кадрів для закладів цієї системи» [Дуликов 2012, с. 104].

Починаючи з 1911/12 н.р. при університеті відкрилися спеціальні курси, як зазначається в офіційному документі – з питань, що висувуються самим життям для підготовки практичних працівників у різних сферах суспільної діяльності й для подальшого наукового розвитку осіб, які вже займаються в цій сфері діяльності, з якої влаштовуються курси [Отчет 1916]. Тобто йдеться про підготовку та перепідготовку кадрів у різних сферах суспільного життя тодішньої Росії.

У 1913/14 н.р. при університеті імені А.Шанявського були відкриті курси з бібліотечної справи. У 1914/15 н.р. – низка педагогічних курсів, серед яких і курси з позашкільної освіти та виховання. На думку організаторів, курси давали можливість стати на шлях педагогічної праці особам, які не займалися цим раніше, а також поповнювати й розширювати свої знання тим, хто вже працював на педагогічній ниві [Отчет 1916, с. 119].

Серед викладачів курсів з позашкільної освіти - відомі спеціалісти в галузі шкільної і позашкільної освіти: А.Зеленко (читав лекції про плани та архітектуру народних будинків, вів бесіди про позашкільну роботу американських університетів і позашкільну освіту серед чорношкірих американців); С.Сірополко (знайомив із організаційними засадами книжкових складів і способами постачання різними посібниками з позашкільної освіти); В.Поленов (вів бесіди на тему «Декорації в народному театрі») та ін. Деякі з викладачів, які працювали на курсах, були безпосередньо знайомі із зарубіжним досвідом (Л. Хавкіна - з організацією бібліотечної справи, А. Зеленко - з позашкільною освітою, як дорослих, так і дітей).

Опрацьовані нами матеріали першоджерел дають уявлення про характер організації навчального процесу на курсах, як за змістом, так і за методикою. Зокрема, аналіз програми курсів з позашкільної освіти дорослого населення на 1915/16 н.р. засвідчує стрункність її побудови, конкретність і логічність пропонованого змісту навчання. 90-годинна програма короткострокових курсів включала такі теми: 1) «Історія, сутність і завдання позашкільної освіти» (16 год.); 2) «Організація позашкільної освіти та участь у ній держави, органів самоврядування, урядових організацій, кооперативів та місцевого населення» (6 год.); 3) «Історія, завдання, організація та фінансування народних будинків» (10 год.); 4)

«Вечірні та недільні класи для дорослих» (6 год.); 5) «Освітнє читання, лекції та курси» (14 год.); 6) «Бібліотеки-читальні» (8 год.); 7) «Книжкові склади і постачання різними посібниками з позашкільної освіти» (4 год.); 8) «Музеї, виставки та екскурсії» (8 год.); 9) «Народний театр» (6 год.); 10) «Музична освіта учнів» (4 год.); 11) «Освітній кінематограф» (4 год.); 12) «Плани та архітектура народних будинків» (2 год.); 13) «Організація сільських театрів, гуртка і його трупи» (2 год.) [Отчет 1916].

Цікавою була й методика організації та проведення навчальних занять на курсах із позашкільної освіти. Широко застосовувалися активні методи навчання, серед яких - повідомлення слухачів курсів про позашкільну роботу на місцях, які викликали жвавий обмін думок, що й не було дивним, адже контингент слухачів (462 осіб) - це люди різного віку з різних місцевостей і різної підготовки: 37,6% з них мали середню освіту; 31,2% - спеціальну педагогічну, 11,3% - вищу; 59,5% працювали вчителями початкових училищ, 8,8% - середніх навчальних закладів, 5,2% - завідувачами й службовцями у відділах шкільної та позашкільної освіти в земствах. За віком це були відносно молоді люди: 26,6% - від 25 до 30 років, 18,9% - від 30 до 35, 11% - від 35 до 40 років, тобто більше половини слухачів були молодші сорока років [Отчет 1916, с. 131].

Активно використовувалися і технічні засоби на курсах. Так, Б.Кащенко в ході бесіди проводив двогодинний кінематографічний сеанс шкільного типу на тему «Освітній кінематограф». Бесіди про алкоголізм доктора Н.Флерова ілюструвалися «чарівним ліхтарем» (діаскопом) і кінематографом.

Максимальне наближення навчального процесу до життя виражалося в тому, що частина навчальних занять на курсах проводилася безпосередньо в установах та організаціях позашкільної освіти [Отчет 1916, с. 132].

Наявні матеріали дають певне уявлення про рівень організації навчального процесу на курсах. Його можна оцінити як високий. Можна також припустити, що з часом ці курси переросли б у спеціальну освіту на рівні середньої та вищої. Власне, так і передбачалося самими організаторами курсів. У проспекті університету імені А.Шанявського на 1918/19 н.р. повідомлялося, що університет планує відкрити з осені 1918 р. Інститут народної освіти, який готував би працівників у галузі шкільної та позашкільної роботи (трирічні курси), поширював б ідеї культурно-просвітницької роботи, займався б науковою розробкою як загальних питань народної освіти, так і спеціальних [Московский 1918].

Але планам організаторів курсів не судилося здійснитися повною мірою. Інститут народної освіти відкрити встигли. Але в кінці 1918 р. почалася процедура закриття самого університету імені А.Шанявського. Його академічне відділення в 1919 р. влилося до складу Московського державного університету, а науково-популярне - в наступному, 1920 р., об'єдналося з робітничим факультетом Комуністичного університету імені Я.Свердлова.

Напрацьований на спеціальних курсах університету імені А.Шанявського досвід широко використовувався у діяльності інших навчальних закладів, які спеціалізувалися на підготовці педагогічних кадрів, працівників для бібліотечної галузі, культурно-просвітницької роботи.

Багаті традиції організації позашкільної освіти та підготовки працівників для галузі були сформовані й у Петербурзькій Педагогічній академії. Тут у 1912/13 і 1913/14 навчальних роках Є.Мединським вперше у вітчизняній історії був прочитаний курс з позашкільної освіти [Мединский 1925, с. 83].

Пізніше, 20 грудня 1918 р. у Петрограді (так вже тоді називався Петербург) було створено інститут позашкільної освіти [Мединский 1925, с. 84]. Спочатку Петроградський інститут позашкільної освіти представляв собою курси тривалістю в декілька місяців. З часом він розвився у вищий педагогічний навчальний заклад із трирічним терміном навчання. Першим директором Інституту (1918-1924 гг.) став В. Зеленко, вчений-педагог, член колегії Позашкільного відділу Комісаріату народної освіти. Перші студенти Інституту готувалися стати спеціалістами бібліотечної і театральної справи, музичної освіти, завідувачами культурно-просвітницькими відділами, організаторами музеїв і виставок [Мединский 1925, с. 84].

З організацією інститутів народної освіти в багатьох із них були організовані позашкільні відділи (факультети). Аналогічні відділи запропоновані в 1923 р. і в педагогічних технікумах [Мединский 1925, с. 84]. Так, у 1916 р. позашкільний факультет був утворений на базі вечірніх курсів з позашкільної освіти в Київському Фребелівському педагогічному інституті. Протягом 1916-1919 рр. при інституті функціонували однорічні курси з позашкільної освіти для осіб обох статей. У 1916 р. навчальний план курсів включав такі теоретичні дисципліни: «Історія і сучасний стан позашкільної освіти в Росії та закордоном», «Організація позашкільної освіти, її юридичні та громадські умови (законодавство у позашкільній справі)», «Позашкільна освіта в Південно-Західному краї», «Теорія і практика екскурсій (історичних, природничо-наукових та географічних)», «Музейна справа», «Народні будинки», «Народний театр», «Музичні навчальні заклади для народу», «Бібліотекознавство», «Народна література та народні читання», «Дитяча література», «Вечірні та недільні класи для дорослих», «Географія Південно-Західного краю», «Дошкільна справа», «Питання позашкільної релігійної освіти», «Фізичний розвиток дітей поза школою», «Народ в зображенні художньої літератури», «Астрономічні читання», «Медичні читання», «Ознайомлення з оптичними приладами для читання» [О Фребелевском 1916, арк. 29-44]. У 1919 р. навчальна програма курсів складалася з двох відділів: загальноосвітнього («Вступ до філософії», «Педагогічна психологія», «Загальне вчення про державу», «Батьківщинознавство», «Біологія», «Статистика», «Кооперація» і т.д.) та спеціального («Теорія та практика позашкільної освіти», «Курси для дорослих», «Народні університети», «Народні будинки», «Народний театр», «Бібліотекознавство», «Народна література», «Народне мистецтво», «Музикознавство», «Виставки» та ін.) [Киевский 1919, с. 2].

Як свідчить перелік дисциплін, навчальний план однорічних курсів з позашкільного виховання містив систему навчальних предметів, які, крім предметів загальноосвітньої підготовки, охоплювали широкий спектр питань організації освіти дорослих: музейна справа, бібліотекознавство, екскурсійна справа, мистецтво (театр, музика, художня література).

Варто зазначити, що викладання однієї із основних дисциплін навчального плану підготовки фахівців з позашкільної освіти «Історія та сучасний стан позашкільної освіти в Росії та в інших країнах» забезпечувала С.Русова. За матеріалами лекцій у 1918 р. вийшла друком її книга

«Позашкільна освіта» (1918). Значна увага С.Русовою приділялася вивченню історії (процесу становлення первісних форм, засобів) позашкільної освіти як на Україні, так і за кордоном. Автор виокремлювала та всебічно розглядала такі основні форми позашкільної освіти, як: організація народних читань, функціонування вечірніх шкіл та курсів, відкриття музеїв і народних будинків, організація та проведення екскурсій і народних свят. Наголошувалося на важливості естетичного виховання засобами музики, співу, театру (академічного та народного), образотворчого мистецтва (пересувні виставки, показ колекцій картин відомих художників, приватних колекцій тощо) [Русова 1917].

Така постановка справи дає підстави до висновків щодо налагодження систематичної й ґрунтовної роботи в галузі фахової підготовки фахівців для освіти дорослих. У 1916-1919 рр. курси інструкторів позашкільної освіти набули особливого розвитку. За свідченнями Є.Мединського, рідко в якому місті не було організованого одного, а то й кількох курсів для діячів народної освіти.

Важливу роль у підготовці діячів позашкільної освіти також відіграли українські вільні університети - Київський український державний університет, Кам'янець-Подільський український університет, Полтавський історико-філологічний факультет Харківського університету та інші, які використовували в своїй роботі кращі західноєвропейські, світові та вітчизняні концепції підготовки майбутнього вчителя. Зокрема, про підготовку інструкторів з позашкільної освіти в Кам'янець-Подільському університеті йдеться у доповіді Подільської губернської народної управи черговому зібранню губернської народної ради в квітні 1918 р. [Доклади 1918, с. 74-75].

Аналогічна підготовка здійснювалася у Полтавському українському університеті. Тут була розроблена спеціальна програма одно-дворічних курсів для осіб, які бажали отримати спеціальність інструктора з позашкільної освіти. Автором програми був видатний історик, педагог, етнограф М. Рудинський, який відстоював думку, що інструктори із позашкільної освіти теж повинні пройти серйозну педагогічну підготовку при університеті. Для цього була розроблена навчальна програма й складений кошторис таких курсів, що давали особам право бути на посадах інструкторів із позашкільної освіти Народних Рад Полтавщини.

Програма однорічних курсів включала такі навчальні дисципліни: «Принципи організації, методи й форми позашкільної освіти», «Історія основ позашкільної освіти на Заході, в Росії та Україні», «Роль земства й кооперації у справі позашкільної освіти», «Школа для дорослих (теорія і практика)», «Бібліотекознавство (теорія і практика)», «Народний театр (теорія і практика)», «Музейна справа (краєзнавство)», «Екскурсії (теорія)», «Кінематограф і червоний ліхтар», «Співи та музика (теорія і практика)», «Психологія», «Гігієна» [Рудинський 1918, с. 33].

Аналіз програми М.Рудинського та її зіставлення з вищеназваними виявляє тенденцію професіоналізації змісту підготовки фахівців освіти дорослих, домінування професійно-орієнтованих дисциплін прикладного спрямування, обов'язковість предметів мистецько-творчого спрямування та поступове розширення психолого-педагогічної та суспільствознавчої складової. Очевидно, що теоретична складова професійно-педагогічної підготовки фахівців освіти дорослих зумовлювалась потребами практики й будувалась з урахуванням тенденцій та напрямів розвитку тогочасної науки.

Професійна підготовка кадрів для освіти дорослих набувала ознак цілеспрямованості й систематичності за рівнем організації й фундаментальності за змістом навчання.

Висновки. Розуміння необхідності забезпечення освіти дорослих підготовленими фахівцями й реалізація на практиці програм спеціально організованої підготовки таких кадрів оцінюємо як важливий крок у розвитку освіти дорослих наприкінці XIX – на початку XX століття й розглядаємо як історичне підґрунтя підготовки андрагогів на сучасному етапі.

Література:

- Абрамов, Я. (1897). *Частная женская воскресная школа в Харькове и воскресные школы вообще*. СПб.: Общ. печатного дела „Издатель”, 123 с.
- Алчевская, Х. Д. (1902). Хроника воскресных школ. *Русская школа*, № 3, с. 251-259.
- Білодіда, І. К. (1970-1980). *Словник української мови: в 11 тт.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, Т. 7, с. 277.
- Доклади Подільської губерніяльної народної управи сьомому черговому зібранню губерніяльної народної ради*. Сесія з 22–27 квітня 1918 р. – Кам'янець-Подільський: Друкарня Свято Троїцького Братства, 1918 р. – 425 с.
- Дуликов, В. З. (2012). Университет имени А.Л. Шанявского как один из зачинателей социокультурного образования в России (на примере курсовой системы подготовки слушателей) [Текст]. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*, № 5, с. 104-110.
- Казанцев, П. (1902). Роль педагогических собраний в жизни воскресных школ. *Русская школа*, № 2, с. 52–59.
- Киевский педагогический институт (1919). *Киевлянин*, № 55, с. 2.
- Мединский, Е. (1925). *Энциклопедия внешкольного образования. Том I. Общая теория внешкольного образования*. Издание 2-е. Москва-Ленинград: Государственное издательство, 140 с.
- Миропольский, С. (1892). *Школа и общество: Частная харьковская женская воскресная школа*. СПб.: Тип. Скорохода, 106 с.
- Миропольский, С. И. (1877). *Школа и общество. Харьковская частная женская воскресная школа. Семья и школа*, № 11, с.368-401.
- Московский городской народный университет им. А.Л.Шанявского (проспект)* (1918). Москва.
- Мухін, М. І. (1979). *Педагогічні погляди і освітня діяльність Х.Д. Алчевської*. К.: Вища школа, 183 с.
- О Фребелевском педагогическом институте*. (1916). Центральный Державний історичний архів України. Ф. 707, оп. 166, сп. 9. - 44 арк..
- Олійник, Н. А. (2008). *Освітня діяльність земств Чернігівської губернії у другій половині XIX - на початку XX століття*. : Дис... канд. наук: 13.00.01, 236 с.
- Отчет Московского городского народного университета имени А.Л.Шанявского за 1915-1916 академический год*. (1916). М., 235 с.
- Педагогические курсы для учителей первой группы уездов Черниговской губернии, состоявшиеся под руководством Д. И. Тихомирова и при*

- участии С. П. Квасницкого в июле 1894 года в Чернигове. (1895). Чернигов: Тип. губ. земства, 89 с.
- Рудинський, М. Я. (1995). *Про заснування в Полтаві педагогічного факультету (1918 р.)*. Полтава, Препринт, вип. 5, 40 с.
- Русова, С. (1917). *Позашкільна освіта. Засоби переведення. Лекції, читанні на позашкільному факультеті Київського Педагогічного Інституті*. К.: Товариство «Дзвін», 88 с.
- Серополко, С. (1916). Общество по подготовке специалистов земской и городской службы [Текст]. *Земское дело, № 5*, с. 245-248.
- Сумцов, Н. Ф. (1888). *Культурный уголок Харьковской губернии*. Х.: Тип. Губерн. правл., 13 с.
- Фридьева, Н. Я. (1963). *Жизнь для просвещения народа*. М.: Всесоюзная книжная палата, 101 с.
- Христина Даниловна Алчевская. *Полувековой юбилей (1862-1912)*. (1912). Москва: тип. Т-ва И. Д. Сытина, 244 с.
- Шульга, Е. (1903). К вопросу о расширении и подъеме народного образования. *Земский сборник Черниговской губернии, № 8*, с. 76-90.
- Щепкина, Е. Н. (2005). *Из истории женской личности в России: лекции и статьи*. Сост. и общ.ред. В.Успенская. Тверь: Фемминист-пресс, 320 с. – С. 269.

References

- Abramov, Ya. (1897). *Chastnaya zhenskaya voskresnaya shkola v Kharkove i voskresnye shkoly voobshhe*. Saint Petersburg: Obshh. pechatnogo dela „Izdatel“, 123 s.
- Alchevskaya, X. D. (1902). *Hronika voskresnykh shkol. Russkaya shkola, # 3*, s. 251-259.
- Bilodida, I. K. (1970-1980). *Slovník ukraínskoi movy: v 11 tt. / AN URSSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida*. Kyiv: Naukova dumka, T. 7, s. 277.
- Doklady Podilskoi gubernialnoi narodnoi upravly somomu chergovomu zibranniu gubernialnoi narodnoi rady. Sesiya z 22-27 kvitnya 1918 r.* – Kamianec-Podilskyj: Drukarnia Sviato Troyickogo Bratstva, 1918 r. – 425 s.
- Dulikov, V. Z. (2012). *Universitet imeny A.L. Shaniavskogo kak odin iz zachinatelej sociokulturnogo obrazovaniya v Rossii (na primere kursovoj sistemy podgotovky slushatelej)* [Tekst]. *Vestnyk Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv, # 5*, s. 104-110.
- Frideva, N. Ya. (1963). *Zhyzn dlia prosveshheniya naroda*. Moscow: Vsesoiuznaia knyzhnaia palata, 101 s.
- Hrystyna Danilovna Alchevskaia. Poluvekovoij iubilej (1862-1912)*. (1912). Moskva: tip. T-va I. D. Sytyna, 244 s.
- Kazancev, P. (1902). *Rol pedagogicheskikh sobranij v zhyzni voskresnih shkol. Russkaia shkola, # 2*, s. 52-59.
- Kievskij pedagogicheskij institut (1919). *Kievlyanin, # 55*, s. 2.
- Medinskij, E. (1925). *Encyklopedia vneshkolnogo obrazovaniya. Tom I. Obshhaya teoria vneshkolnogo obrazovaniya*. Izdanie 2-e. Moskva-Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo, 140 s.
- Miropolskij, S. (1892). *Shkola i obshhestvo: Chastnaya harkovskaia zhenskaia voskresnaia shkola*. Saint Petersburg: Tip. Skorohoda, 106 s.
- Miropolskij, S. I. (1877). *Shkola i obshhestvo. Harkovskaia chastnaia zhenskaia voskresnaia shkola. Semia i shkola, # 11*, s. 368-401.

- Moskovskij gorodskoj narodnyj universitet im. A.L. Shaniavskogo (prospekt) (1918). Moskva.
- Muhin, M. I. (1979). *Pedagogichni poglyady i osvitnia diyalnist H.D. Alchevskoi*. Kyiv: Vyshha shkola, 183 s.
- O Frebelevskom pedagogicheskom institute*. (1916). Centralnyj Derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrayiny. F. 707, op. 166, sp. 9. - 44 ark.
- Olijnyk, N. A. (2008). *Osvitnia diyalnist zemstv Chernigivskoi gubernii u drugij polovyni XIX - na pochatku XX stolittia*. : Dys... kand. nauk: 13.00.01, 236 s.
- Otchet Moskovskogo gorodskogo narodnogo universiteta imeni A.L. Shanyavskogo za 1915-1916 akademicheskij god*. (1916). Moscow, 235 s.
- Pedagogicheskie kursy dla uchitelej pervoj grupy uezdov Chernigovskoj gubernii, sostoiavshiesia pod rukovodstvom D. I. Tyhomirova i pry uchasti S.P. Kvasnickogo v ijule 1894 goda v Chernigove. (1895). Chernigov: Tip. gub. zemstva, 89 s.
- Rudinskij, M. Ya. (1995). *Pro zasnovannia v Poltavi pedagogichnogo fakultetu (1918 r.)*. Poltava, Preprint, vyp. 5, 40 s.
- Rusova, S. (1917). *Pozashkilna osvita. Zasoby perevedennia. Lekcij, chytanni na pozashkilnomu fakulteti Kyiivskogo Pedagogichnogo Instytutu*. Kyiv: Tovarystvo «Dzvin», 88 s.
- Seropolko, S. (1916). Obshhestvo po podgotovke specialistov zemskoj i gorodskoj sluzhby [Tekst]. *Zemskoe delo*, # 5, s. 245-248.
- Sumcov, N. F. (1888). *Kulturnyj ugiok Harkovskoj gubernii*. Kharkiv: Tip. Gubern. pravl, 13 s.
- Shulga, E. (1903). K voprosu o rasshyrenii i podieme narodnogo obrazovania. *Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii*, # 8, s. 76-90.
- Shchepkina, E. N. (2005). Iz istorii zhenskoj lichnosti v Rossii: lekci i statii. Sost. i obshh.red. V.Uspenskaya. Tver: Femminist-press, 320 s. – S. 269.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 13.02.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 16.02.2017

Wymagania edytorskie dla autorskich materiałów

1. Artykuły powinny być napisane na aktualny temat, zawierać wyniki badań naukowych i uzasadnienia ustaleń naukowych.

2. Artykuły powinny być napisane w języku polskim, angielskim, ukraińskim lub rosyjskim, dokładnie sprawdzane przez autora, dotyczyć tematów Zbioru prac naukowych i zawierać wszystkie elementy konstrukcyjne (w podanej kolejności), a mianowicie:

2.1) Metadane (informacje o autorze (autorach) artykuła i jego streszczenia) są umieszczone konsekwentnie w języku artykułu oraz w języku angielskim, i zawierają w sobie (jeśli artykuł jest anglojęzyczny, wynikające metadane napisane są w języku angielskim):

– informacje o autorze (imię, inicjały, tytuł i stopień naukowy, miejsce pracy lub nauki, stanowisko, miasto, kraj, e-mail);

– tytuł artykułu;

– streszczenie w języku artykułu (od 30 do 100 słów), gdzie jest jasno sformułowana główna myśl artykułu, udowodniona jego aktualność. **Ważne!** Streszczenie w języku angielskim (**Abstract**) powinno być pouczające i oryginalne, odzwierciedlać główną treść artykułu i wyniki badań (streszczenie, referowanie artykułu), objętość anotacji w języku angielskim: 100-250 słów;

– kluczowe słowa (5-8 słów);

– liczba wzorów, tabel, rysunków i źródeł literackich w następujący sposób: w języku polskim (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); w języku angielskim (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); w języku ukraińskim (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); w języku rosyjskim (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);

– JEL klasyfikację (dla artykułów w gospodarce).

2.2) Tekst artykułu, który powinien składać się z wzajemnie powiązanych artykułów, które muszą zaczynać się od określonego tytułu, pogrubione, pogrubioną czcionką:

– **Wstęp.** Sformułowanie problemu w ogóle, jego związek z z ostatnimi badaniami i publikacjami, a także z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi, z obowiązkowymi linkami w tekście do używanej literatury. Autor musi przeznaczyć tą część problemu, którą on bada i pokazać jej znaczenie;

– **Analiza badań i formułowanie problemu.** Formułowanie celu i metod badania tematów, które zostały omówione;

– **Wyniki badań.** Przedstawienie podstawowego materiału badawczego z uzasadnieniem wyników badań naukowych;

– **Wnioski.** Nowatorstwo naukowe, teoretyczne i praktyczne znaczenie badań, efekt społeczno-ekonomiczny, który pojawia się na skutek wprowadzenia wyników badań naukowych. Perspektywy dalszych badań w tym kierunku;

– **Literatura.** Spis literatury podaje się ogólnym spisem w końcu rękopisu. Należy umieszczać linki do wszystkich do źródeł pierwotnych. W tekście linki do źródeł pierwotnych używają się w nawiasach kwadratowych, wskazując nazwisko (a) autora (ów) i rok wydania (Nr.: «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» itp. Źródła pierwotne podawane są w języku oryginalnym. Linki do prac niepublikowanych nie są dozwolone. **Do spisu literatury** zaleca się dołączenie tłumaczenia w języku angielskim (**References**), w którym mieści się spis źródeł w języku angielskim urządzony według międzynarodowej normy bibliograficznej **APA-2010**. Tytuły periodyków czasopism, zbiorów, itp.) podawane są w transliteracji, a w nawiasach - w języku angielskim. Liczba źródeł literackich powinna wynosić co **najmniej 10 linków**, z których co najmniej połowa powinna być z linkami do źródeł zagranicznych (jeśli artykuł jest w języku ukraińskim lub rosyjskim). **Nazwy źródeł**

w bibliografii są wymienione w kolejności alfabetycznej. Linkowanie do podręczników jest nieodpowiednie.

3. Objętość artykułu powinna wynosić 8-16 stron formatu A4, wszystkie marginesy - 2,5 cm, i:

– **dla metadanych (informacje o autora):** czcionka "Verdana"; 11 pt (rozmiar czcionki); interlinia 1; wyrównanie tekstu do lewej;

– **tytuł artykułu:** po 1 odstęp po metadanych; czcionka "Verdana"; 13 pt (rozmiar czcionki); interlinia 1; WIELKIMI LITERAMI; pogrubienie; wyrównanie tekstu – na środku;

– **dla metadanych (Streszczenie, słowa kluczowe, itp.):** czcionka "Verdana"; 11 pt; interlinia 1; wyrównanie tekstu do lewej do prawej;

– **dla tekstu podstawowego:** 1 odstęp po tytule artykułu; czcionka "Verdana"; 11 pt; odstęp między wierszami – pojedynczy; wcięcie - 1,25 cm; wyrównanie tekstu do lewej.

4. Artykuł powinien być jasny i precyzyjny, liczba tabel, wzorów i ilustracji (schematy, rysunki, wykresy, tabele) – powinna być minimalna, i stosować je trzeba tylko wówczas, gdy to znacznie poprawia treść artykułu, pozwala nam zrozumieć ją lepiej i głębiej w porównaniu z tekstową formą.

5. Ilustracje (schematy, rysunki, wykresy, tabele) w tekście powinny być umieszczone w centrum z podpisem pod nimi «Rysunek № - Tytuł ilustracji» z obowiązkowym linkiem do nich w tekście artykułu. Ilustracje powinny być wysokiej jakości. Tabele powinny o zwartej budowie, logicznie skonstruowane, posiadać numer seryjny i krótki wyrazisty tytuł, który dokładnie obejmuje temat i treść tabeli. Sformowanie tekstu tabeli: czcionka «Verdana», 12 punktów (rozmiar czcionki), 1 interlinia.

6. Tabele w tekście powinny być umieszczone w centrum tekstu z podpisem na nimi «Tabela № - Tytuł tabeli» z obowiązkowym linkiem do nich w tekście artykułu.

7. Formuły są tworzone za pomocą Edytora równań MS Equation. Każda formuła, z linkiem do niej w tekście artykułu (na przykład: «... przy użyciu proporcji (3) można ...») powinna być ponumerowana, w tym położenie formuły - w środku tekstu z numeracją po prawej stronie.

8. Cytaty, formuły, ilustracje, wszystkie dane cyfrowe podawane są z obowiązkowymi linkami do źródeł. Poniżej każdej tabeli i rysunku należy określić źródło (Źródło: ...). Do określania źródła, należy używać czcionki «Verdana», 9 pt (rozmiar czcionki).

9. Dozwolone formatowanie tekstu w formie listów. Mogą być używane listy punktowane, numerowane i wielopoziomowe. Do list numerowanych należy stosować cyfry arabskie «1.», «1.1.», «2)», «2.1)», itp. Do list punktowanych należy stosować symbole «-», «-» lub «•».

Requirements for design of the authors' materials

1. The paper should be written on the current issues, contain the results of deep research and explanation of received scientific conclusions.

2. The paper must be written in Polish, English, Ukrainian or Russian; the author should thoroughly proof the paper, it should correspond to the thematic orientation of the Collection and include all structural elements (in specified order), namely:

2.1) Metadata (information about author (s) of the article and its abstract part) that is placed sequentially in article mother language and English and include (if the article mother language is English, then metadata should be only in English):

- Information about author (full name, academic title and academic degree, place of work or study, position, City, State, E-mail);

- Title of the article;

- Abstract in article mother language (30-100 words), where is clearly formulated the main idea of the article and proved its actuality. **It is important!** Abstract in English should be informative and original, it should reflect the main content of the article and research results (summary of the article and its reviewing), the abstract in English should be 100-250 words;

- keywords (5-8 words);

- number of formulas, tables, figures and literature should be as follows: for Polish (Formuły: 2; rys.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); for English (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); for Ukrainian (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); for Russian (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библ.: 12);

- JEL Classification (for papers in Economics).

2.2) The text of the article should contain interrelated parts, which start with specified title in bold

- **Introduction.** Statement of problem in general view and its connection with the actual researches and publications and also with important scientific and practical problems, with the obligatory references in the text to the used literature. The author should separate from the general problem the part, which is explored by him, and show its actuality;

- **Literature review and the problem statement.** Statement of purpose and methods of theme research that is considered;

- **Research results.** Description of main material with explanation of scientific results;

- **Conclusions.** Scientific novelty, theoretical and practical importance of research, socio-economic effects arising from the implementation of scientific results. Prospects for further research in this area;

- **Literature.** The list of used literature should be placed at the end of the article. For all source material must be corresponding references. In the text the links to original source should be taken in square brackets with indication of Author(s) Surname(s) and the year of publication (example, «...[Anosov 2014] ...», «...[Kovalenko, Podolai 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» etc.). Original sources are specified in original language. References to the unpublished works are not permitted. If the article mother language isn't English, then **the reference list** is added with translation in English (**References**) due to the international standard bibliographic **APA-2010**. Names periodic editions (magazines, collections and other) are served transliteration, and in brackets in English. Number of references should have **at least 10 references**, from which at least one half should be references to foreign sources (if the article mother language is Ukrainian or Russian). **Source name in the references are placed in the alphabetically order.** To make references to textbooks, teaching aids are not rational.

3. The volume of the article is 8-16 pages of A4; page margins – 2,5 cm, and:

– **for Metadata (Author's information)**: font «Verdana»; 11 point (font size); single spacing; text alignment – by left;

– **for Paper Name**: in 1 line after Metadata; font «Verdana»; 13 point (font size); single spacing; IN CAPITAL; bold; text alignment – by center;

– **for Metadata (Abstract, Keywords etc)**: font «Verdana»; 11 point (font size); single spacing; text alignment – by width;

– **for Main Text**: in 1 line after Paper Name; font «Verdana»; 12 point (font size); single spacing; paragraph indent – 1,25 cm; text alignment – by width.

4. The text of the article should be clear, concise, number of tables, formulas and illustrations (schemes, figures, graphs, diagrams) - minimum and they should apply only if it significantly improves the content of the article, and in case of better and deeper understanding of the article meaning.

5. The graphics (schemes, figures, graphs, diagrams) within the text should be alignment by width with the caption at the bottom «Figure № – Name of graphic» (for the caption – alignment by left) with the obligatory link on it within the article text. The graphics should be in high resolution.

6. The tables should be compact, logically built, and have ordinal number and a short expressive title that covers the topic and content of the table. The table text design: font «Verdana»; 11 point; single spacing. The table within the text should be alignment by width with the caption at the top «Table № – Name of table» (for the caption – alignment by left) with the obligatory link on it within the article text.

7. The formulas should be created with the help of equation editor – MS Equation. Each formula on which there is the link within the article text (example, «... using equation (3) it is possible...»), should be numbered. At this the alignment of the formula by width and numbering alignment by right side.

8. Citing, tables, illustrations, all data are submitted with reference to the source. Under each table and figure should be indicated the source (Source: ...). For notations should be used the font: Verdana, 9 point.

9. It is possible to format the text using the lists. Lists can be bulleted, numbering and multilevel. For numbering lists should be used Arabic numbers «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» etc. For the bulleted lists be used symbols «-», «-» or «•».

Вимоги до оформлення авторських матеріалів

1. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків.

2. Стаття має бути написана польською, англійською, українською, російською мовами, ретельно вичитана автором, відповідати тематичним спрямуванням Збірника наукових праць і включати всі структурні елементи (з дотриманням вказаної послідовності), а саме:

2.1) Метадані (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно мовою статті та англійською мовами та включають у себе (якщо мова статті англійська, то метадані надаються тільки англійською мовою):

– відомості про автора (прізвище, ініціали, вчене звання і вчений ступінь, місце роботи або навчання, посада, населений пункт, держава, E-mail);

– назва статті;

– анотація мовою статті (від 30 до 100 слів), де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність. **Важливо!** Анотація англійською мовою (**Abstract**) має бути інформативною й оригінальною, відображати основний зміст статті та результатів дослідження (стилий виклад статті, її реферування), обсяг анотації англійською мовою: 100-250 слів;

– ключові слова (5-8 слів);

– кількість формул, таблиць, рисунків та літературних джерел в наступному вигляді: для польської мови (Formuły: 2; rys.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для англійської (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для української мови (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); для російської мови (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);

– JEL класифікацію (для статей з економіки).

2.2) Текст статті, який повинен вміщати в себе взаємопов'язані розділи, які повинні починатися вказаним заголовком, виділеним напівжирним шрифтом:

– **Вступ.** Постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з останніми дослідженнями і публікаціями, а також з важливими науковими і практичними завданнями, з обов'язковими посиланнями в тексті на використану літературу. Автор повинен виділити із загальної проблеми ту частину, яку він досліджує, і показати її актуальність;

– **Аналіз досліджень та постановка завдання.** Формулювання мети і методів дослідження теми, що розглядається;

– **Результати дослідження.** Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням одержаних наукових результатів;

– **Висновки.** Наукова новизна, теоретичне і практичне значення досліджень, соціально-економічний ефект, який виникає внаслідок впровадження наукових результатів. Перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку;

– **Література.** Список використаної літератури розміщується наприкінці статті. На всі першоджерела повинні бути зроблені посилання. У тексті посилання на першоджерела проставляються у квадратних дужках із зазначенням Прізвищ автора(ів) та роком видання (наприклад, «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» тощо). Першоджерела подаються мовою оригіналу. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. **До списку літератури** додається її переклад англійською мовою (**References**), де розміщуються ті ж самі джерела англійською мовою оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом **APA-2010**. Назви періодичних видань (журналів, збірників та ін.) подаються транслітерацією, а в дужках – англійською мовою.

Кількість літературних джерел має становити **не менше 10 посилань**, з яких не менше ніж половина має бути посиланнями на іноземні джерела (якщо мова статті українська або російська). **Назви джерел у списку літератури розміщуються за абеткою.** Посилатися на підручники, навчальні посібники тощо не доцільно.

3. Обсяг статті має становити 8 - 16 сторінок формату А4; всі поля – 2,5 см та:

– **для метаданих (інформація про автора):** шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; вирівнювання тексту – ліворуч;

– **для назви статті:** через 1 інтервал після метаданих; шрифт «Verdana»; 13 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; **ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ**; напівжирний; вирівнювання тексту – по центру;

– **для метаданих (Анотація, ключові слова тощо):** шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; вирівнювання тексту – по ширині;

– **для основного тексту:** через 1 інтервал після назви статті; шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; абзацний відступ – 1,25 см; вирівнювання тексту – по ширині.

4. Виклад статті мусить бути чітким, стислим, кількість таблиць, формул та ілюстрацій (схеми, рисунки, графіки, діаграми) – мінімальною і застосовувати їх потрібно лише у випадку, коли це значно поліпшує зміст статті, дає змогу зрозуміти його повніше і глибше порівняно з текстовою формою викладу.

5. Ілюстрації (схеми, рисунки, графіки, діаграми) по тексту мають бути розташовані по центру з підписом під ними «Рис. № – Назва ілюстрації» (підпис має бути розташований з вирівнюванням – по центру) з обов'язковим посиланням на них по тексту статті. Ілюстрації мають бути високої якості.

6. Таблиці повинні бути компактними, логічно побудованими, мати порядковий номер та короткий виразний заголовок, що точно охоплює тему і зміст таблиці. Оформлення тексту таблиці: шрифтом «Verdana», 11 кеглем (розмір шрифту), через 1 інтервал. Таблиці по тексту мають бути розташовані по центру документа з підписом над ними «Таблиця № – Назва таблиці» (підпис має бути розташований з вирівнюванням – ліворуч) з обов'язковим посиланням на них по тексту статті.

7. Формули створюються за допомогою редактору формул MS Equation. Кожна формула, на яку є посилання по тексту статті (наприклад, «... за допомогою співвідношення (3) можливо...»), повинна мати нумерацію, при цьому розташування формули – по центру тексту із нумерацією праворуч.

8. Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Джерело: ...). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт «Verdana», 9 кегль (розмір шрифту).

9. Допускається форматування тексту у вигляді списків. Списки можуть використовуватись маркіровані, нумеровані та багаторівневі. Для нумерованих списків мають використовуватись арабські цифри «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» тощо. Для маркірованих списків мають використовуватись символи «-», «-» або «•».

Требования к оформлению авторских материалов

1. Статья должна быть написана на актуальную тему, содержать результаты глубокого научного исследования и обоснования полученных научных выводов.

2. Статья должна быть написана на польском, английском, украинском или русском языках, тщательно вычитана автором, отвечать тематическим направлениям Сборника научных трудов и включать все структурные элементы (с соблюдением указанной последовательности), а именно:

2.1) Метаданные (сведения об авторе(ах) статьи и ее реферативная часть), которые размещаются последовательно на языке статьи и английском языках и включают в себя (если язык статьи английский, то метаданные приводятся только на английском языке):

- сведения об авторе (фамилия, инициалы, ученое звание и ученая степень, место работы или учебы, должность, населенный пункт, страна, E-mail);

- название статьи;

- аннотация на языке статьи (от 30 до 100 слов), где четко сформулирована главная идея статьи и обоснована ее актуальность. **Важно!** Аннотация на английском языке (**Abstract**) должна быть информативной и оригинальной, отражать основное содержание статьи и результатов исследования (краткое изложение статьи, ее реферирование), объем аннотации на английском языке: 100-250 слов;

- ключевые слова (5-8 слов);

- количество формул, таблиц, рисунков и литературных источников в следующем виде: для польского языка (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); для английского (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для украинского языка (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); для русского языка (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);

- JEL классификацию (для статей по экономической тематике).

2.2) Текст статьи, который должен вмещать в себя взаимосвязанные разделы, которые должны начинаться указанным заголовком, выделенным полужирным шрифтом:

- **Вступление.** Постановка проблемы в общем виде и ее связь с последними исследованиями и публикациями, а также с важными научными и практическими заданиями, с обязательными ссылками в тексте на использованную литературу. Автор должен выделить из общей проблемы ту часть, которую он исследует, и показать ее актуальность;

- **Анализ исследований и постановка задачи.** Формулирование цели и методов исследования темы, которая рассматривается;

- **Результаты исследования.** Изложение основного материала исследования с обоснованием полученных научных результатов;

- **Выводы.** Научная новизна, теоретическое и практическое значение исследований, социально-экономический эффект, который возникает вследствие внедрения научных результатов. Перспективы дальнейших научных разработок в этом направлении;

- **Литература.** Список использованной литературы размещается в конце статьи. На все первоисточники должны быть сделаны ссылки. В тексте ссылки на первоисточники проставляются в квадратных скобках с указанием Фамилии автора(ов) и года публикации (например, «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» и т.д. Первоисточники подаются на языке оригинала. Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. **К списку литературы** прилагается его перевод на английском языке (**References**), где размещаются

те же источники на английском языке оформлены по международным библиографическим стандартом **APA-2010**. Названия периодических изданий (журналов, сборников и др.) подаются транслитерацией, а в скобках – на английском языке. Количество литературных источников должно составлять **не менее 10 ссылок**, из которых не менее чем половина должна быть ссылками на иностранные источники (если язык статьи украинский или русский). **Названия источников в списке литературы располагаются по алфавиту.** Ссылаться на учебники, учебные пособия не целесообразно.

3. Объем статьи должен составлять 8 - 16 страниц формата А4; все поля – 2,5 см, и:

– **для метаданных (информация про автора)**: шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; выравнивание текста – по левому краю;

– **для названия статьи**: через 1 интервал после метаданных; шрифт «Verdana»; 13 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ; полужирный; выравнивание текста – по центру;

– **для метаданных (Аннотация, ключевые слова и др.)**: шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; выравнивание текста – по ширине;

– **для основного текста**: через 1 интервал после названия статьи; шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; абзацный отступ – 1,25 см; выравнивание текста – по ширине.

4. Изложение статьи должно быть четким, кратким, количество таблиц, формул и иллюстраций (схемы, рисунки, графики, диаграммы) – минимальным и применять их нужно только в случае, когда это значительно улучшает содержание статьи, дает возможность понять его полнее и глубже по сравнению с текстовой формой изложения.

5. Иллюстрации (схемы, рисунки, графики, диаграммы) по тексту должны быть расположены по центру с подписью под ними «Рис. № – Название иллюстрации» (подпись должна располагаться с выравниванием по центру) с обязательной ссылкой на них по тексту статьи. Иллюстрации должны быть высокого качества.

6. Таблицы должны быть компактными, логично построенными, иметь порядковый номер и краткий выразительный заголовок, который точно охватывает тему и содержание таблицы. Оформление текста таблицы: шрифтом «Verdana», 11 кеглем (размер шрифта), межстрочный интервал – одинарный. Таблицы по тексту должны располагаться по центру документа с подписью над ними «Таблица № – Название таблицы» (подпись должна располагаться с выравниванием по левому краю) с обязательной ссылкой на них по тексту статьи.

7. Формулы создаются с помощью редактора формул MS Equation. Каждая формула, на которую имеется ссылка по тексту статьи (например, «... с помощью соотношения (3) можно...»), должна иметь нумерацию, при этом расположении формулы – по центру текста с нумерацией справа.

8. Цитаты, таблицы, иллюстрации, все цифровые данные подаются с обязательной ссылкой на источники. Под каждой таблицей и рисунком должен быть указан источник (Источник: ...). Для указания источника необходимо использовать шрифт «Verdana», 9 кегель (размер шрифта).

9. Допускается форматирование текста в виде списков. Списки могут использоваться маркированные, нумерованные и многоуровневые. Для нумерованных списков должны использоваться арабские цифры «1.», «1.1.», «2.1.» и т.д. Для маркированных списков должны использоваться символы «-», «-» или «•».

Portable leafy functional diagnostics laboratory «PF-014»

The principle of operation of the device:

- The device is designed for measuring of the spectral coefficient of aqueous solutions directional transmission to determine the causes of lack of nutrition in the plant and develop recommendations for its feeding.
- On the ground of the measurements done recommendations for fertilizing a soil substrate on which crops are grown are made.
- The measuring effect of the device is based on the change of optical density of physical solutions under the light influence combined with chemicals (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- The level of training is not essential for analysis.
- The duration of the research is 30-40 min. in place of growing crops without visiting specialized laboratories.

The portable laboratory allows:

- to determine the actual contents of elements in plants;
- to compare data of the contents of the plant with needs and allows to conclude about the excess or shortage of each element.

The principle of operation of the portable laboratory is based on:

- Chemical Law – Robert Hill Reaction – the photochemical reaction of chloroplasts extracted from plant during lighting reflects specularly the reaction of chloroplasts in natural photosynthesis;
- Physical Law – Beer–Lambert–Bouguer law – increasing of photochemical activity of chloroplasts is characterized by increased allocation of free oxygen. Its color dye chemical change causes the optical density of the solution to be measured.

Contacts on purchase of a portable laboratory:

+48-730-744-884

agro@clmconsulting.pl

Przenośne laboratorium liściowej funkcjonalnej diagnostyki «PF-014»

Zasada działania urządzenia:

- Urządzenie przeznaczone jest do pomiaru współczynnika spektralnego kierunkowej transmisji wodnych roztworów w celu określenia przyczyn braku energii rośliny i opracowania zaleceń dotyczących jej żywienia.
- Na podstawie pomiarów dostaje się zalecenia dotyczące nawożenia substratu glebowego, na którym rosną rośliny.
- Efekt pomiarowy urządzenia opiera się na zmianie gęstości optycznej roztworów fizycznych pod wpływem światła w połączeniu z substancjami chemicznymi (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- Poziom szkolenia specjalista nie jest konieczny do analizy.
- Czas trwania badania - 30-40 minut na miejscu uprawy roślin bez konieczności odwiedzania specjalistycznych laboratoriów.

Przenośne laboratorium pozwala:

- Określić rzeczywistą zawartość elementów w roślinie.
- Porównać zawartość elementów w roślinie z jej optymalnym zapotrzebowaniem, czyli wyznaczyć nadwyżkę lub deficyt każdego z elementów.

Zasada działania laboratorium przenośnego opiera się na:

- Prawo chemiczne – Reakcja Roberta Hilla – reakcja fotochemiczna wydzielonych z rośliny chloroplastów podczas naświetlania odzwierciedla reakcję chloroplastów w czasie naturalnej fotosyntezy.
- Prawo fizyczne – prawo Beera-Lamberta-Bouguera – zwiększona aktywność fotochemiczna chloroplastów charakteryzuje się zwiększeniem wydzielania wolnego tlenu. Zmiana koloru dodanych barwników chemicznych odzwierciedla zmianę optycznej gęstości mierzonego roztworu.

Kontakt w sprawie zakupu przenośnego laboratorium:

+48-730-744-884

agro@clmconsulting.pl